

Հրատարակված է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Մոսկվայի գրասենյակի
ֆինանսական աջակցությամբ

Published with the financial support of the UNESCO Moscow Office

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ԵՎ ԱՐՀԵՍՏԻ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻ ԵՎ ՍԵՄԻՆԱՐԻ ՆՅՈՒԹԵՐ**

**TRADITIONAL ARTS AND CRAFTS EDUCATION IN
ARMENIA
CONFERENCE AND WORKSHOP MATERIALS**

Երևան, 11 հուլիսի 2007թ
Yerevan, July 11, 2007

Այս աշխատանքում արտահայտված տեսակետները և մտքերը պատկանում
են հեղինակներին և դրանք պարտադիր չէ, որ արտահայտեն
ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի տեսակետը:

The authors are responsible for the choice and the presentation of the facts
contained in this book and for the opinions expressed therein, which are not
necessarily those of UNESCO and do not commit the Organization.

Բովանդակություն

Երկու խոսք-----
Համաժողովի ծրագիր-----

Բազման խոսք

Համբարձում Մինասյան-----
ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործերով Հայաստանի ազգային հանձնաժողովի
Գլխավոր քարտուղար

Ողջույնի խոսք

Արևիկ Սարիբեկյան-----
Հայաստանում Բրիտանական խորհրդի տնօրեն
Կարո Վարդանյան-----
ՀՀ Մշակույթի նախարարության մշակութային քաղաքականության
վարչության պետ
Արսեն Սողոմոնյան-----
ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերով նախարարության
երիտասարդական քաղաքականության վարչության պետ

Ելույթներ

Նարինե Սարգսյան-----
«Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ի նախագահ
Մարինա Հովհաննիսյան-----
«Վորդ Վիժն» Հայաստան ՄԲԿ-ի
Երեխաների պաշտպանության ծրագրերի ղեկավար
Լալա Ղազարյան-----
ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության
Ընտանիքի, կանանց և երեխաների հիմնահարցերի վարչության պետ
Արտակ Աղբալյան-----
ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարության
Նախնական և միջին մասնագիտական կրթության վարչության պետ
Նելլի Դուրյան-----
ՀՀ Ոստիկանության քրեական հետախուզության
գլխավոր վարչության բաժնի պետ,
ոստիկանության գնդապետ
Էլինար վարդանյան-----
Հասարակական երկխոսության և զարգացումների կենտրոն
Գործադիր տնօրեն
Էլիզա Մինասյան-----
«Ջինիշյան» հիշատակի հիմնադրամի տնօրեն
Սեդա Բարսեղյան-----
Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժնի պետ
Հասմիկ Սկրտչյան-----
ՀՊՄՀ դասախոս, մանկ.գիտ.թեկնածու,
Երևանի «Հատուկ տիպի» մանկատան տնօրեն
Վահագն Գրիգորյան-----
«Վորդ Վիժն» Հայաստան ՄԲԿ-ի
Տավուշի ՏՁԾ ղեկավար
Ռամոնա Կտակյան-----
ՀՕՖ-ի ԵԸԿԿ ծրագրերի ղեկավար
Կարինե Հարությունյան -----
«Ծիծեռնակ» ՀԿ-ի գործադիր տնօրեն

Ամփոփիչ սեմինար

Արմինե Պողոսյան-----
Երևան քաղաքում ծրագրի համակարգող
Թեհմինե Կարախանյան-----
Արարատի մարզում ծրագրի համակարգող
Քնարիկ Գևորգյան-----
Կոտայքի մարզում ծրագրի համակարգող
Հակոբ Մաթևոսյան-----
Ծրագրի սոցիոլոգ

Կարծիքներ և առաջարկություններ

Իրինա Սաղոյան-----
«Փրկեք երեխաներին» կազմակերպության
հայաստանյան գրասենյակի տնօրեն
Գեորգի Հախնազարյան-----
Երևանի Հ. Դանիելյանի անվան արվեստի դպրոցի տնօրեն
Արիս Կարապետյան-----
Կոտայքի մարզի Աբովյան քաղաքի
Գեղարվեստի դպրոցի տնօրեն
Պարույր Սանթրոսյան-----
ՀՀ ԿԳՆ Երևանի պետական
ճարտարագիտական քոլեջի տնօրեն
Դիանա Կարապետյան -----
ՈՒԼունքագործության և բատիկի խմբակի փորձագետ
Սուսաննա Թումանյան-----
«Ասեղնագործություն և դիզայներական աշխատանքներ»
խմբակի փորձագետ
Կարինե Կարապետյան -----
«Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքներ» խմբակի փորձագետ
Ամալյա Սկրտչյան-----
Կոտայքի մարզի «Խեցեգործության» խմբակին

մասնակից երեխայի ծնող
Վարդուհի Միմոնյան -----
ՌԻՆՈՒՄՔԱԳՐԹՈՒՅՅԱՆ և բատիկի խմբակին մասնակից երեխայի ծնող
Ազնիվ Հակոբյան -----
«ՌԻՆՈՒՄՔԱԳՐԹՈՒՅՅԱՆ և բատիկի» խմբակին
մասնակից երեխայի ծնող
Վալյա Հարությունյան -----
«Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքներ»
խմբակին մասնակից երեխայի ծնող
Լուսինե Սեփիսանյան-----
Ձեռքի աշխատանքների խմբակի
մասնակից երեխայի ծնող
Խոհարարության խմբակին մասնակից երեխաների ծնողներ-----
Ռուզաննա Հակոբյան-----
«Ասեղնագործություն և դիզայներական աշխատանքներ»
խմբակին մասնակցած երեխա
Հակոբ Մաթևոսյան-----
Ծրագրի սոցիոլոգ
Ամփոփիչ սեմինարի ընթացքում արված ռաջարկություններ-----

Երկու խոսք

Ինչպես նշված է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Կանոնադրության Հոդված I-ում, կազմակերպության հիմնական նպատակն է նպաստել խաղաղության ու անվտանգության ամրապնդմանը՝ կրթության, գիտության և մշակույթի բնագավառներում ազգերի համագործակցության միջոցով: Կազմակերպությունը հարգում է յուրաքանչյուր երկրի՝ իր ուրույն մշակութային և կրթական քաղաքականությունը վարելու իրավունքը և իր խնդիրը տեսնում է միայն դրան օժանդակելու մեջ: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործելակերպը նպատակաուղղված է առկա խնդիրների լուծման համար խթանիչի դեր կատարելուն:

Կրթության ոլորտում ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն իրականացնում է մի շարք կերևորագույն առաջնային ծրագրեր, որոնց թվին են պատկանում ***Կրթություն բոլորի համար*** և ***Ներառական կրթություն*** ծրագրերը:

Կրթություն բոլորի համար ծրագրի իրականացումը նախաձեռնվել է 1990թ.-ին Ջոնֆիեմում (Թայլանդ) կայացած Կրթություն բոլորի համար համաշխարհային կոնֆերանսի ժամանակ, երբ 155 երկրների պատվիրակները, մտահոգված իրենց երկրներում կրթության վիճակով, և 170 կազմակերպությունների ներկայացուցիչները պայմանավորվեցին մինչև հազարամյակի վերջը համընդհանուր դարձնել տարրական կրթությունը և կրճատել անգրագիտությունը:

Ներառական կրթությունը առաջընթաց մոտեցում է, որն ուղղված է բոլոր երեխաների, երիտասարդների և մեծահասակների կրթական կարիքների բավարարմանը՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով ուսումնական կյանքից օտարվելու և դուրս մնալու հանդեպ առավել խոցելի անձանց վրա:

Ահա այս երկու առաջնային ծրագրերի շրջանակներում էլ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն ակտիվ գործունեություն է ծավալում, որոնց կարևորագույն բաղկացուցիչ մասը տարրը կարելի է համարել նաև կրթությունը արվեստի և արհեստի միջոցով:

«Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով»

ՀՀ-ում ամեն տարի դպրոցն ավարտում են հազարավոր երեխաներ, որի մեծ մասը դպրոցն ավարտելուց հետո հայտնվում է փողոցում, չի կարողանում գտնել աշխատանք, չի կարողանում հոգալ իր հանապազօրյա հացի խնդիրը և շատ հաճախ դառնում է հանցագործ կամ ծանր բեռ հասարակության համար:

2007 թվականի հունիս-հուլիս ամիսներին Մոսկվայում ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գրասենյակի հովանավորությամբ և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործերով Հայաստանի ազգային հանձնաժողովի աջակցությամբ «Ապագան քոնն է» բարեգործական, սոցիալական հասարակական կազմակերպությունն իրականացրեց «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր

հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագիրը, որի նպատակն էր սոցիալապես անապահով, հատուկ կարիքներով և թույլ մտավոր կարողություններով երեխաներին տալ գիտելիքներ և հմտություններ արհեստի և արվեստի տարբեր ոլորտներում, որը կօգնի նրանց ինքնուրույնության ձևավորմանը, մասնագիտական կողմնորոշմանը և հնարավորություն կտա օգտակար լինել, թե հասարակությանը, թե սեփական ընտանիքին:

Ծրագրի իրականացմանը միացան նաև «Վորլդ Վիժն» Հայաստան ՄԲԿ-ն և Բրիտանական Խորհուրդ Հայաստան կազմակերպությունը:

Ծրագիրը իրականացվեց երկու փուլով: Առաջին փուլում կազմակերպվեցին երկշաբաթյա գործնական դասընթացներ Երևանի և ՀՀ չորս մարզերի արվեստի դպրոցներում և ուսումնարաններում: «Ապագան քունն է» ԲՄՀԿ-ի ծրագրի համակարգողների դիտորդական և վերլուծական աշխատանքների արդյունքում՝ որպես ծրագրի երկրորդ՝ ամփոփիչ փուլ, իրականացվեց 2007 թվականի հուլիսի 11-ին Երևանում՝ «Մոսկվայի տանը», «Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով» համաժողովը, որի մասնակիցներն ու հյուրերն ականատես եղան նաև երկշաբաթյա դասընթացների արդյունքում երեխաների կողմից պատրաստված աշխատանքների ցուցահանդեսին:

Ծրագրի ողջ ընթացքը ուղեկցվել է սոցիոլոգիական հարցումներով և վերլուծություններով:

Դասընթացների կազմակերպման աշխատանքներին աջակցել են ՀՀ Կրթության և գիտության, Մշակույթի և երիտասարդության, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերով նախարարությունների համապատասխան վարչությունները, ինչպես նաև ծրագրում ներգրավված մարզերի մարզպետարանների համապատասխան բաժինները:

ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ

«ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐՎԵՍՏԻ և ԱՐՀԵՍՏԻ ՄԻՋՈՑՈՎ»

ք. Երևան 11 հուլիսի, 2007թ.
«Մոսկվայի տուն», Նիստերի դահլիճ

Ծրագիր

9.30-10.00 Համաժողովի մասնակիցների գրանցում

10.00-11.00 I Նիստ

Բացման խոսք

Համբարձում Սինապան ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործերով Հայաստանի ազգային հանձնաժողովի գլխավոր քարտուղար

Ողջույնի խոսք

Հրանուշ Հակոբյան ՀՀ ԱԺ Գիտության, կրթության, մշակույթի և երիտասարդության հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ

Արևիկ Սարիբեկյան Հայաստանում Բրիտանական խորհրդի տնօրեն

Կարո Վարդանյան ՀՀ Մշակույթի նախարարության աշխատակազմի մշակութային քաղաքականության վարչության պետ

Արսեն Սողոմոնյան ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերով նախարարության երիտասարդական քաղաքականության վարչության պետ

Ելույթներ

Մարինա Հովհաննիսյան «Վորլդ վիժն» Հայաստան Երեխաների պաշտպանության ծրագրերի ղեկավար

Երեխաների պաշտպանության ծրագրերի քաղաքականությունը.
Կրթամշակութային միջոցառումների դերը առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների զարգացման գործընթացում

Լալա Ղազարյան ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության Ընտանիքի, կանանց և երեխաների հիմնահարցերի վարչության պետ

Բարեփոխումները երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում

Արտակ Ադրայան ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության Նախնական և միջին մասնագիտական կրթության վարչության պետ

Նախնական և միջին մասնագիտական կրթության ոլորտի ներկա իրավիճակը և բարեփոխումների ընթացքը

Նելլի Դուրյան ՀՀ Ոստիկանության քրեական հետախուզության գլխավոր վարչության բաժնի պետ, ոստիկանության գնդապետ

Անչափահասների շրջանում հանցագործության կանխարգելումը զբաղվածության միջոցով

11.00-11.30 *Սուրճի ընդմիջում, երեխաների ձեռքի աշխատանքների ցուցահանդեսի դիտում*

11.30-13.00 II Նիստ

Ելույթներ

Նարինե Սարգսյան «Ապագան քոնն է» ԲՍՀԿ-ի նախագահ

Ջեկույց՝ «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրի արդյունքների ամփոփում

Էլինար Վարդանյան Հասարակական Երկխոսության և Չարգացումների Կենտրոն, Գործադիր տնօրեն

Պետության աջակցությունը կրթական և մշակութային ծրագրերի իրականացումով

Էլիզա Մինասյան Ջինիշյան Հիշատակի Հիմնադրամ, Տնօրեն

Ծրագրեր ուղղված երեխաների հոգևոր վերելքին

Միրա Անտոնյան

ՀՕՖ-ի երեխաների ընդունման և կողմնորոշման կենտրոնի տնօրեն

Կյանքի առավել դժվար պայմաններում հայտնված երեխաների հետ աշխատանքի ժամանակակից մոդել Հայաստանում. ՀՕՖ-ի երեխաների կենտրոնի փորձը

Սեդա Գալթախչյան

Աջափնյակ թաղային համայնքի երեխաների սոցիալական հոգաժության կենտրոն, Տնօրեն

Արվեստի և արհեստի դերը ռիսկի ենթակա երեխաների սոցիալ- հոգեբանական վերականգնողական աշխատանքներում

Ռամոնա Կտակյան

ՀՕՖ-ի երեխաների ընդունման և կողմնորոշման կենտրոնի ծրագրերի ղեկավար

Արվեստի և արհեստի ուսուցումը որպես ճգնաժամի մեջ հայտնված երեխաների վերականգնման միջոց

Հասմիկ Սկրտչյան

Երևանի «Հատուկ տիպի» մանկատուն, Տնօրեն

Մշակութային հիմնախնդիրները հատուկ կրթահամակարգում

Վահագն Գրիգորյան

«Վորդ վիժմ» Հայաստան Տավուշի ՏԶԾ ղեկավար

Մշակութային խմբակների գործունեության միջոցով համայնքային կենտրոններում հատուկ կարիքով երեխաների ինտեգրումը

Լյուդմիլա Մելիքյան

ՀՀ Մշակույթի նախարարության մշակութային քաղաքականության վարչության պետական ծրագրերի բաժնի գլխավոր մասնագետ

Գեղարվեստական կրթության հիմնահարցերը մշակութային քաղաքականության դիտակետից

Գեորգի Հախնազարյան

Հ. Դանիելյանի անվան արվեստի դպրոց

Կրթություն երաժշտության և գեղարվեստի միջոցով

Կարինե Հարությունյան

«Ծիծեռնակ» ՀԿ, Գործադիր տնօրեն

Ինքնահաստատման տանող ճանապարհին արվեստի և արհեստի միջոցով

13:00-14:00 Ընդմիջում, երեխաների ձեռքի աշխատանքների ցուցահանդեսի դիտում

14:00-15:30 «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրի ամփոփիչ սեմինար

Հաշվետու զեկույցներ – Ծրագրի արդյունքների ամփոփում և քննարկում ըստ ոլորտների

Հակոբ Մաթևոսյան Ծրագրի սոցիոլոգ

Ծրագրի հաշվետու զեկույց

Արմինե Պողոսյան Ծրագրի Երևանի քաղաքի համակարգող

Ծրագրի հաշվետու զեկույց

Դիանա Կարապետյան Երևանի Հ. Դանիելյանի անվան արվեստի դպրոց, փորձագետ

Արվեստը որպես գեղարվեստական ճաշակ դաստիարակելու միջոց

Լուսինե Սեփյանյան Տավուշի մարզի Ազատամուտի «Ձեռքի աշխատանքի» խմբակում ընդգրկված երեխայի ծնող

Ձեռքի աշխատանքի ներգործությունը երեխայի կյանքում

Թեհմինե Կարախանյան Ծրագրի Արարատի մարզի համակարգող

Ծրագրի հաշվետու զեկույց

Վայա Հարությունյան Արարատի մարզի Մասիս քաղաքից ծրագրի «Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքներ» խմբակին մասնակցած երեխայի ծնող

Մշակույթի դերը երեխայի դաստիարակման հարցում

Ռուզաննա Հակոբյան

Արարատի մարզի Մասիս քաղաքից ծրագրի «Ասեղնագործություն և դիզայն» խմբակյին մասնակցած երեխա

Հազեցած առօրյա

Քնարիկ Գևորգյան

Ծրագրի Կոտայքի մարզի համակարգող

Ծրագրի հաշվետու գեկույց

Ամալյա Սկրտչյան

Կոտայքի մարզի Արովյան քաղաքից ծրագրի «Խեցեգործություն» խմբակյին մասնակցած երեխայի ծնող

Արվեստի և արհեստի դերը իմ երեխայի կյանքում

Բացման խոսք

Համբարձում Մինասյան
ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործերով Հայաստանի
ազգային հանձնաժողովի գլխավոր քարտուղար

Մեծարգո հյուրեր, հարգելի տիկնայք և պարոնայք,

Պատիվ ունեմ բացման խոսքս ուղղելու այսօրվա միջոցառման մասնակիցներին և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործերով Հայաստանի ազգային հանձնաժողովի անունից ողջունել բոլորիդ «Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով» խորագիրը կրող այս համաժողովին: Ընորհակալություն հրավերն ընդունելու համար: Ընորհակալություն եմ ուզում հայտնել նաև բոլոր այն նախարարություններին և կազմակերպություններին, որոնք միացան ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի նախաձեռնությանը և իրենց ներդրումը կատարեցին կազմակերպելու համար այսօրվա միջոցառումը և դրան նախորդած երկշաբաթյա ուսուցողական դասընթացները, որոնց նպատակն էր Երևանում և հանրապետության այլ մարզերում սոցիալապես անապահով, հատուկ կարիքներով և թույլ մտավոր կարողություններով երեխաներին տալ գիտելիքներ և հմտություններ արհեստի և արվեստի տարբեր ոլորտներում:

Ուրախ եմ, որ ծրագիրը ինչ-որ կերպով կնպաստի այդ երեխաների ինքնուրույնության ձևավորմանը, մասնագիտական կողմնորոշմանը, սոցիալիզացման խորացմանը և հնարավորություն կտա ապագայում օգտակար լինել թե հասարակությանը, թե սեփական ընտանիքին: Ծրագրի մյուս նպատակներից է նաև հասարակության ուշադրությունը հրավիրել այն ավանդական արվեստներին և արհեստներին, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի կատարելագործել բնակչության խոցելի խմբերի ունակություններն ու

հմտությունները՝ հետագայում հասարակության մեջ նրանց առավել արդյունավետ և շահավետ կերպով ներգրավվելու համար:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի առաքելությունն է՝ մշակույթի, կրթության և գիտության միջոցով հաստատել խաղաղություն և համերաշխություն ամբողջ աշխարհում: Ի վերջո այս վեհ նպատակին է ուղղված մեր նախաձեռնությունը:

Ներկայումս կրթության ոլորտում ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն առանձնակի ուշադրություն է հատկացնում հաշմանդամ և սոցիալապես անապահով երեխաների կրթությանը արվեստի և արհեստի միջոցով, որպես ընդհանուր կրթական համակարգի կարևորագույն բաղադրիչ և բոլորի համար որակական կրթություն ապահովելու կարևոր միջոց: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն կարևոր է համարում նաև կրթության նկատմամբ միջառարկայական մոտեցման խրախուսումը, այս դեպքում խոսքը գնում է կրթության նկատմամբ մշակութային մոտեցման մասին: Կրթության մեջ մշակութային գործոնների ներգործությունը մեծ ազդեցություն է ունենում անհատի անձնական զարգացվածության բարձրացման և համընդհանուր արժեքներին առավել սերտ հաղորդակից լինելու առումով:

Անդրադառնալով հաշմանդամ երեխաների խնդիրներին, կուզենայի նշել, որ եթե նախկինում ընդունված էր հաշմանդամության բժշկական մոդելը, ըստ որի հաշմանդամությունը դիտվում էր որպես հիվանդություն, ապա ներկայումս այս առումով համաշխարհային ճանաչում է ստացել հիմնախնդիրների դիտարկման սոցիալական մոդելը, այդ թվում նրանց կրթության մեջ մշակութային գործոնների ներառումը: Այս նոր գաղափարախոսությունն ամրագրված է նաև ՍԱԿ-ի ստանդարտ կանոններում և ենթադրվում է այնպիսի իրավիճակի ստեղծում, երբ հաշմանդամներն ի սկզբանե հասարակության մյուս անդամների հետ հավասար իրավունքներ ունենալով, կունենան նաև հավասար հնարավորություններ և պարտականություններ: Բազմաթիվ փաստեր վկայում են այն մասին, որ հաշմանդամ լինելը ամենևին չի նշանակում չմասնակցել կյանքի անցուղարձին: Ավելին՝ հաշմանդամության փաստը չի խոչընդոտել, որ շատ մարդիկ դառնան գիտության, արվեստի, գրականության և այլ ոլորտների խոշորագույն դեմքեր:

Կրթական հատուկ կարիքներ ունեցող յուրաքանչյուր երեխայի կրթությունը շաղկապված է դժվարություններով: Վաղ հասակից կրթությունը և մասնագիտական կողմնորոշումը ստեղծում են նախադրյալներ նրա ինքնուրույն և անկախ ապագայի, անձի արժեվորման համար: Այստեղ չափազանց կարևոր է զբաղվածության ապահովման ցուցանիշը: Ապագայում աշխատանքով ապահովված լինելը երեխաներին լավատեսություն և ինքնավստահություն է հաղորդում, հասարակության և ընտանիքի համար բեռ լինելու փոխարեն պիտանի լինելու գիտակցությունը օգնում է ազատվելու իր անձի նկատմամբ անլիարժեքության բարդույթից:

Այս ամենը հաշվի առնելով, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն նախաձեռնեց տվյալ ծրագիրը Հայաստանում և մտադիր է շարունակել աշխատանքներն այս ուղղությամբ նաև ապագայում:

Հատուկ շնորհակալություն եմ հայտնում “Ապագան քոնն է” կազմակերպության նախագահ տիկին Նարինե Սարգսյանին և իր աշխատակազմին ծրագիրն արդյունավետ կերպով կազմակերպելու և սրտացավ վերաբերմունքի համար: Մեկ անգամ ևս թույլ տվեք ողջունել բոլորիդ և մաղթել արդյունավետ աշխատանք:

Ողջույնի խոսք

Արևիկ Սարիբեկյան

Հայաստանում Բրիտանական խորհրդի տնօրեն

Ես նախ ցանկանում եմ նշել, որ շատ ողջունելի եմ նմանատիպ նախաձեռնությունները, որոնք ուղղված են աջակցելու հատուկ կարիքներով և կյանքի առավել դժվար պայմաններում հայտնված երեխաներին: Նմանատիպ երեխաների ինտեգրումը հասարակություն Բրիթիշ Քաունսիլի առաջնահերթային ուղղություններից է:

Հատուկ կարիքներով երեխաներին աջակցելու և հասարակության մեջ նրանց դերի ամրապնդման համար արդյունավետ միջոց է հանդիսանում արհեստակցական կրթությունը: Այն հզոր միջոց է նաև աղքատության նվազեցման համար: Չարգացնելով հատուկ կարիքներով երեխաների ունակություններն ու հնարավորություն տալով նրանց կիրառել դրանք գործնականում՝ կօգնի ապահովել նրանց հիմնական աշխատանքով և բարելավել նրանց կյանքի որակը: Այն կօգնի նաև բարձրացնել նրանց ինքնավստահությունը կյանքում՝ գիտակցելով, որ իրենց գիտելիքներն ու ունակությունները պետք են մարդկանց և որ հասարակությունը գնահատում է դրանք:

Ողջույնի խոսք

Կարո Վարդանյան

ՀՀ մշակույթի նախարարության մշակութային քաղաքականության վարչության պետ

Յուրաքանչյուր ժողովրդի հոգեբանությունը, կյանքի ու կեցության վերաբերյալ պատկերացումները լավագույնս արտացոլված են նրա բանահյուսության մեջ՝ էպոսում, ժողովրդական երգերում, հեքիաթներում, թափառող պատումներում և այլն: Մեր բանահյուսական առեղծի ժառանգության մեջ, որպես հայ մարդու տարբերակիչ հատկանիշ, հայրենասիրության հետ մեկտեղ, շարունակ շեշտադրվում է աշխատասիրությունը, հանրությանը պիտանի սերունդ դաստիարակելու, մեկ և նույնիսկ մի քանի արհեստի տիրապետելու անհրաժեշտությունը: Որպես ասվածի պերճախոս վկայություն տեղին է հիշել, ասենք, Ղազարոս Աղայանի

հանրահայտ «Անահիտ» հեքիաթը, որը դաստիարակիչ մեծ նշանակություն է ունեցել հայության մի քանի սերնդի վրա: Դրանում որևէ մասնագիտության, արհեստի տիրապետման անհրաժեշտությունը իրավացիորեն ներկայացվում է ոչ միայն որպես օրվա ապրուստը հոգալու, բարեկեցության հասնելու և հասարակության պիտանի ու լիարժեք անդամը դառնալու միջոց, այլև կյանքի այլևայլ փորձություններին դիմակայելու, դրանցից պատվով դուրս գալու նախապայման: Արվեստների ու արհեստների վարպետները մշտապես սիրված ու փառաբանված են եղել մեզանում: Դա է վկայում նաև հայոց լեզուն, որտեղ շատ են աշխատանքն ու աշխատավորին գովաբանող՝ թևավոր խոսքի ուժ ստացած այնպիսի արտահայտություններ, ինչպիսիք են «ոսկե ձեռքեր», «ոսկե մատներ», «արհեստը՝ որպես ոսկե քիլագուկ» և այլն:

Ուրախալի է, որ այս արտահայտությունները կարգախոս են դարձել մեր երկրի որդեգրած կրթական քաղաքականության համար, որի առանցքային նպատակներից մեկը նաև արհեստագործական կրթության և ուսուցման դրվածքի բարելավումն է: Սրա համար հիմք է հանդիսանում ոչ միայն տարբեր արհեստների գծով տեղական աշխատաշուկայում աճող պահանջարկը, այլև հասարակության մեջ աստիճանաբար ամրապնդվող այն գիտակցությունը, որ համատարած բարձրագույն կրթություն ստանալու մոլորցքը ոչ միշտ է արդարացված ու հիմնավորված առկա պահանջարկով և նույնքան, գուցեև ավելի, նպատակային ու հեռանկարային է նախնական արհեստագործական և միջին մասնագիտական կրթության դռները թակելը: Ինչևէ, այս ոլորտում Հայաստանը վերջին տարիներին արձանագրել է այնպիսի նշանակալի ձեռքբերումներ, ինչպիսիք են արհեստագործական ուսումնարանների վերաբացումը, մի շարք մասնագիտությունների գծով պետական կրթական չափորոշիչների մշակումը, համապատասխան օրենքի և ռազմավարության ընդունումը:

Ահա, անչափ կարևոր է ուսուցման այս ծիրում սոցիալապես անապահով, հատուկ կարիքներով և թույլ մտավոր կարողություններով երեխաների ընդգրկման համար համապատասխան պայմանների ստեղծումը: Ծիշտ է, նման երեխաները հանգամանքների բերումով զուրկ են բնականոն կենսագործունեության այս կամ այն կարողություններից, սակայն անհատական ճիշտ մոտեցման դեպքում իրենցից ներկայացնում են զգալի ներուժ՝ հասարակական կյանքին լիարժեք մասնակցություն ու նպաստ բերելու տեսանկյունից: Փորձը ցույց է տալիս, որ նրանցից շատերը համառ են ու նպատակալաց, և նրանցից յուրաքանչյուրն իրեն հատուկ որևէ կարողության շարունակական զարգացման ու կատարելագործման շնորհիվ ձգտում է փոխհատուցել, կոմպենսացնել բոլոր այն կարողություններն ու հմտությունները, որոնցից զրկված է ի ծնե կամ զրկվել է ինչ-ինչ հանգամանքների բերումով: Ահա պետության ու հասարակության խնդիրը այդ անհատական մոտեցումն է, նման երեխաներից յուրաքանչյուրի ունակությունները բացահայտելն ու զարգացնելը, նրանց համար մատչելի ու նախընտրելի արվեստի ու արհեստի որևէ տեսակով զբաղվելու և հմտանալու հնարավորություն տալը: Այս ասպարեզում առկա վիճակը, ցավոք, հեռու է մխիթարական լինելուց, իսկ ներկա միջոցներն ու հնարավորությունները

խիստ անհավասար են բաշխված՝ մայրաքաղաք-մարզեր համայնքներ համեմատական դիտակետից: Առայժմ միակ մխիթարությունը թերևս այն է, որ այս ոլորտում պետությունը որպես գործընկեր ունի մի շարք շահագրգիռ հասարակական ու միջազգային կազմակերպությունների, որոնք գործնական քայլերով միշտ հրատապ են պահում հատուկ կարիքներով երեխաներին հասարակական լիարժեք կյանքում ինտեգրելու խնդիրը:

Սիրով ողջունում են «Ապագան քոնն է» կազմակերպության և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի հայաստանյան գրասենյակի համատեղ ծրագիրը, համաժողովին մաղթում բեղմնավոր աշխատանք և հույս հայտնում, որ շահագրգիռ ելույթների ու քննարկումների արդյունքում կուրվագծվեն այն ցանկալի հեռանկարները, որոնք որպես նպատակ որդեգրել են ծրագրի հեղինակները:

Ողջույնի խոսք

Արսեն Սողոմոնյան

***ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի
նախարարության երիտասարդական
քաղաքականության վարչության պետ***

Համաժողովի հարգելի մասնակիցներ, հյուրեր, տիկնայք և պարոնայք

Ողջունում են համաժողովի բացման կապակցությամբ:

Կարևորում են «Ապագան քոնն է» բարեգործական սոցիալական հասարակական կազմակերպության կողմից կազմակերպված «Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով» ծրագիրը, հատկապես սոցիալապես խոցելի խմբերի երեխաների և պատանիների ուսուցման միջոցով՝ վերջիններիս սոցիալ-հասարակական ինտեգրմանն աջակցելու առումով: Ծրագրի թիրախ ընտրված երեխաները հասարակության և պետության կողմից առավելագույն ուշադրության և հոգատարության կարիք ունեն:

Այս առումով կարևորում են հասարակության սոցիալապես անապահով, խոցելի խմբերի հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ՝ հասարակական, միջազգային կազմակերպությունների և պետության համագործակցության ընդլայնումը: Այդ համագործակցության հաջողված բազմաթիվ օրինակներ կարելի է բերել, որոնցից կցանկանայի նշել ՀՀ ոստիկանության և հասարակական կազմակերպությունների համագործակցությունը՝ թափառաշրջիկ և մուրացիկ, ռիսկային խմբի երեխաների հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ: Արդյունքում վերջին տարիներին արձանագրվում են վերջիններիս թվի նվազման միտումներ: Պետության կողմից իրականացվում են օրենսդրական նախաձեռնություններ, որոնք ուղղված են հատկապես հասարակության խոցելի խմբերի, հաշմանդանների հիմնախնդիրների լուծմանը, նրանց սոցիալական ինտեգրացիային: Իրավական ոլորտում նույնպես ակներև են վերոնշյալ

համագործակցության արդյունքները: Պետք է նշեմ սակայն, որ այս ուղղությամբ դեռ բավական անելիքներ կան: Կարելի է քննարկել հարկային և վարկային արտոնությունների սահմանման միջոցով՝ բացառապես հատուկ կարիքներ ունեցող մարդկանց և հաշմանդամների աշխատատեղերով արտադրական փոքր ձեռնարկությունների ստեղծման խրախուսումը: Ջրաղվածության ապահովումը, որն այսօր մեր պետության ու հասարակության առաջնահերթ խնդիրներից է, առավել ցավոտ հիմնախնդիր է խոցելի խմբերի քաղաքացիների շրջանում: Այս ուղղությամբ կարևոր է հատկապես նրանց մասնագիտական ուսուցումը, վերապատրաստումը՝ աշխատաշուկայի փոփոխվող պահանջներին համապատասխան մրցունակության ապահովումը: Ջրաղվածության ապահովումը հնարավորություն է տալիս նրանց զգալ հասարակության լիարժեք անդամ, լուծում է սոցիալական ինտեգրացիայի, սոցիալական պաշտպանության խնդիրները:

Ահա այս առումով եմ կարևորում «Ապագան քոնն է» բարեգործական սոցիալական հասարակական կազմակերպության կողմից կազմակերպված «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագիրը, որը հնարավորություն տվեց շատ երեխաների ձեռք բերված գիտելիքների, արվեստի և արհեստի միջոցով հետագայում ապահովել սեփական զբաղվածության խնդիրը, շփվել գեղեցիկի հետ, զարգացնել ներաշխարհը և զգալ հասարակության և պետության կողմից իր հանդեպ եղած հոգատար վերաբերմունքը:

Հետայսու հայտնում եմ նախարարության պատրաստակամությունը՝ համագործակցելու վերոնշյալ և այլ ծրագրերի շրջանակներում, առաջարկելով մարզային երիտասարդական կենտրոնների տեխնիկական և կազմակերպչական աջակցությունը:

Երիտասարդության ոլորտում արվող ներդրումը ամենաշահեկանն է, քանզի երիտասարդությունն է կերտում երկրի ապագան: Կիրթ, առողջ, սոցիալապես ապահով և հայրենասեր երիտասարդություն այսօր՝ նշանակում է զարգացած և հզոր հայրենիք վաղը:

Շնորհակալություն:

«Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով» համաժողովի ելույթներ

«Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրի իրականացման արդյունքների մասին հիմնական զեկույց

**Նարինե Սարգսյան
«Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ի նախագահ**

Հարգելի համաժողովի մասնակիցներ, հյուրեր տիկնայք և պարոնայք,

Թույլ տվեք ողջունել Ձեզ «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների ու կարողությունների ուսուցում» ծրագրի շրջանակներում կազմակերպված «Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով» խորագիրը կրող համաժողովին:

Հարգելի գործընկերներ,

«Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ն 2007թ-ի հունիս ամսից ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործերով ազգային հանձնաժողովի հետ համատեղ Մոսկվայում ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գրասենյակի հովանավորությամբ, «Վորլդ Վիժն» Հայաստան կազմակերպության աջակցությամբ և Բրիտանական Խորհուրդ Հայաստան կազմակերպության համաֆինանսավորմամբ իրականացնում է «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների ու կարողությունների ուսուցման» մշակութային ծրագիրը, որի նպատակն էր սոցիալապես անապահով, հատուկ կարիքներով և թույլ մտավոր կարողություններով երեխաներին տալ գիտելիքներ և հմտություններ արհեստի և արվեստի տարբեր ոլորտներում, որը կօգնի նրանց ինքնուրույնության ձևավորմանը, մասնագիտական կողմնորոշմանը և հնարավորություն կտա օգտակար լինել, թե հասարակությանը, թե սեփական ընտանիքին: Արհեստը և պետության կողմից տրված կրթությունը կօգնեն երեխաներին հետագայում ճիշտ ուղի ընտրել աշխատանքով ապրել, որը իր հերթին կնպաստի պետության համար այնքան կարևոր հարցի լուծմանը հմուտ արհեստավորների ապահովմանը, ինչի պակասը այսօր շատ է զգացվում:

Հատուկ դպրոցների հոգաժողովի տակ գտնվող երեխաների մեծ մասը դպրոցն ավարտելուց հետո հայտնվում են փողոցում, չեն կարողանում գտնել աշխատանք, չեն կարողանում հոգալ իրենց հանապազօրյա հացի խնդիրը և շատ հաճախ դառնում է հանցագործ կամ ծանր բեռ հասարակության համար: Այն փաստը, թե նրանք պիտանի չեն հասարակությանը կամ անկարող են որևէ օգտակար բան անելու թյուր է: Պետք է օգնել նրանց, որպեսզի իրենց մերդրումն ունենան՝ սեփական կյանքի

պայմանների բարելավմանն ու հասարակության լիարժեք անդամ դառնալու համար:

«Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների ու կարողությունների ուսուցում» ծրագիրն ուղղված էր վերոհիշյալ խմբին և նրանց վերաբերող խնդիրներին:

Ծրագրի շրջանակներում կազմակերպվել են երկշաբաթյա փորձնական դասընթացներ Երևանում և ՀՀ 4 մարզերում /Շիրակ, Կոտայք, Արարատ, Տավուշ/, որը նպատակ ուներ երեխաներին հնարավորություն տալ ձեռք բերել տարրական հմտություններ կիրառական արվեստի և արհեստների իրենց կողմից նախընտրած ոլորտներում:

Թիրախ խմբի ընտրությունը կատարվել է ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարության աջակցությամբ: Նրանց միջոցով նախօրոք պայմանավորվածություն է ձեռք բերվել երեխաների համապատասխան խմբերի հետ աշխատող հաստատությունների և դպրոցների հետ, Երևանում և մարզերում: Յուրաքանչյուր մարզից ծրագրին մասնակցել են բարձր դասարանների շուրջ 30 սոցիալապես անապահով և հատուկ կարիք ունեցող երեխա, ընդհանուր առմամբ Երևանից և ՀՀ չորս մարզերից ծրագրին մասնակցել են 130 երեխա, որոնք ընդգրկվել են մասնագիտական 10 խմբակներում:

Երկշաբաթյա դասընթացները անցկացվել են Երևանում և ծրագրում ներգրավված մարզերում առկա Արվեստի դպրոցներում, միջին մասնագիտական ուսումնարանում, ինչպես նաև Վորլդ Վիժն միջազգային կազմակերպության մանկական համայնքային կենտրոններում, քանի որ այնտեղ արդեն կային դասընթացներն իրականացնելու համար անհրաժեշտ պայմաններ:

Շիրակի և Տավուշի մարզերում ծրագրի իրականացումը կազմակերպել է Վորլդ Վիժն միջազգային կազմակերպությունը, Կոտայքի ,Արարատի մարզերում և Երևանում աշխատանքները իրականացվել են «Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ի աշխատանքային խմբի կողմից: Երեխաների համար նախատեսված էքսկուրսիաներն ու այցելությունները գործարաններ և մշակութային վայրեր իրականացվել են Հայաստանում Բրիտանական Խորհրդի ֆինանսավորմամբ:

Ծրագրի աշխատանքները կազմակերպելու համար մարզերում ծրագրի համակարգողները ամեն օր եղել են մարզերում, վերահսկել են աշխատանքները գրանցել արդյունքները, տպավորությունները, զրույցներ են անցկացրել երեխաների, ծնողների և ուսուցիչների հետ, կազմակերպել են էքսկուրսիաներ և հանդիպումներ համապատասխան մասնագետների հետ:

Ծրագրի ողջ ընթացքը ուղեկցվել է սոցիոլոգիական բանավոր հարցումներով / կարիքի գնահատում, ընթացքի մասին ուսումնասիրություն, արդյունքների ամփոփում/:

Դասընթացներն սկսելուց առաջ կատարվել է սոցիոլոգիական ուսումնասիրություն/հարցում/ տեղանքի ռեսուրսների մասին, հանդիպումներ են եղել երեխաների և նրանց ծնողների հետ՝ երեխաների

ընդունակություններն ու նախասիրություններն իմանալու նպատակով, կազմակերպվել է փոքրիկ հարցում-մրցույթ ,երեխաների մոտ ոգևորությունն ավելի մեծացնելու նպատակով:

Երկշաբաթյա դասընթացների ժամանակ հնարավորինս մատչելի և հետաքրքիր ձևով երեխաներն ստացել են տվյալ արհեստի կամ արվեստի մասին պատմող հետաքրքիր տեղեկություններ, ավանդույթներ, ինչի շնորհիվ երեխան իր կատարած աշխատանքը իմաստավորել է և մեծ սիրով ու պատասխանատվությամբ է մոտեցել իր գործին:

Գործնական աշխատանքի ընթացքում երեխաները ձեռք են բերել հմտություններ, կատարել են ինքնուրույն և խմբային աշխատանքներ:

Ստացված գիտելիքների ամրապնդման համար կազմակերպվել է այց որևէ գործարան, ցուցասրահ կամ արհեստանոց: Հանդիպումներ են եղել ընտրված բնագավառի մասնագետների հետ:

Դարեր շարունակ արվեստն ու արհեստագործությունը հայ ժողովրդի կողմից ընկալվել է իբրև սեփական գոյության պահպանման, կենսագործունեության և բարեկեցության ապահովման, շփումների և նոր կապերի ստեղծման անհրաժեշտ միջոց: Դեռևս հնում հայերն աչքի էին ընկնում ոչ միայն արհեստագործական հմտություններով, սեփական արհեստագործական ուղղությունների ու իրերի բազմազանությամբ, այլև արհեստագործական իրերի ներքին և արտաքին առևտրի կազմակերպմամբ: Հնում հատուկ արհեստանոցների ու վարպետների միջոցով մեծ տեղ էր տրվում նաև արհեստագործական հմտությունների փոխանցմանը սերնդեսերունդ: Հմտությունների փոխանցումը նաև ապահովում էր ժողովրդի գրագիտությունը, սեփական գրի ու մշակույթի հանդեպ հարգանքի ձևավորումը, երկրի պաշտպանության ապահովումը, կենցաղավարության և այլ հարցերի կարգավորումը, ինչպես նաև արհեստներին վերաբերող նորամուծություններն ու դրանց շարունակական զարգացումը: Հայաստանը հարուստ է արհեստագործությամբ և արվեստին վերաբերող նյութերով և ավանդույթներով: Արվեստի, արհեստների ու արհեստագործության հանդեպ սերն ու հետաքրքրությունն արտահայտվել են ժողովրդական բանահյուսության՝ հատկապես հեքիաթների մեջ:

Այս ծրագրի շարունակելիությունը կխթանի այնպիսի միջոցառումների իրականացումը, որոնք ուղղված են մեր երկրի բնակչության սոցիալական ներդաշնակեցմանը, աղքատության նվազեցմանը, երեխաների և երիտասարդության վերաբերյալ նոր նախաձեռնությունների ներդրմանը:

Ծրագրի ընթացքում կազմակերպված երկշաբաթյա դասընթացներն ապացույցն են այն բանի, որ մեր երեխաներն իրականում անտարբեր չեն հայկական մշակույթի նկատմամբ: Կարծում են, որ եթե ճիշտ ժամանակին ու ճիշտ ձևով ներկայացվի ամեն ինչ, արդյունքները շատ չեն ուշանա:

Արվեստի և արհեստի կարևորությունը, նրանց դաստիարակչական մեծ նշանակությունը շեշտելուց բացի, կարծում են մենք նաև պետք է մշակենք երեխաներին արվեստը մատուցելու նոր մոտեցումներ: Քանի որ այսօր մարդիկ նախընտրում են կարճաժամկետ դասընթացների միջոցով հմտանալ որևէ բնագավառում, գիտելիքների անհրաժեշտ պաշար ձեռք

բերել, ուստի առաջարկում են ամառային արձակուրդների ընթացքում երեխաների համար կազմակերպել նման եռամսյա դասընթացներ, կարճ ժամանակահատվածում երեխաներին ներգրավել արվեստի և արհեստի մեջ, հնարավորություն տալ նրանց տեսնել իրենց աշխատանքի արդյունքը, ոգևորել ու սեր առաջացնել դեպի արվեստը:

Բնականաբար շատ կարճ ժամանակահատվածում դժվար է երեխաներին տալ գիտելիքների անհրաժեշտ պաշար, բայց հնարավոր է սեր արթնացնել դեպի արվեստն ու արհեստը, ծանոթացնել արվեստի և արհեստի համապատասխան տեսակին հատուկ գաղտնիքներին, որպեսզի, ցանկության դեպքում, երեխան հնարավորություն ունենա խորացնել ստացած հմտություններն ինքնակրթությամբ:

Անհրաժեշտ է նաև պատշաճ ուշադրություն դարձնել երեխաների ձեռքի աշխատանքների իրացման խնդրին: Չարգացած երկրներում ընդունված և համակարգված է խոցելի խմբի երեխաների ձեռքի աշխատանքների վաճառքի կազմակերպումը: Առաջարկում և կոչ են անում համանման մոտեցում ու դաստիարակություն մշակել և տարածել Հայաստանում, քանի որ վստահ են, որ միմյանց օգնելու և աջակցելու ներքին ցանկություն կա յուրաքանչյուր հայ մարդու մեջ, և սա նույնպես մեր մշակույթին ու արմատներին հավատարիմ մնալու ևս մի հնարավորություն է:

Ձեկույցս ուզում են ավարտել Մարտիրոս Մարյանի խոսքերով.

«Արվեստի հարուցած հրճվանքը մշտական է, նա միշտ ընկերակցում է մարդուն, դարձնում նրան ավելի հզոր ու ընդունակ»: Այս խոսքերի ճշմարտության մեջ ես համոզվեցի՝ ծրագրի իրականացման ամբողջ ընթացքում տեսնելով երեխաների հրճվանքից փայլող դեմքերը:

Երեխաների պաշտպանության ծրագրերի քաղաքականությունը. Կրթամշակութային միջոցառումների դերը առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների զարգացման գործընթացում

*Մարինա Հովհաննիսյան
«Վորլդ Վիժն» Հայաստան միջազգային
բարեգործական կազմակերպության
Երեխաների պաշտպանության ծրագրերի ղեկավար*

Վորլդ Վիժն Հայաստան միջազգային բարեգործական կազմակերպությունը ներկայումս իրականացնում է տարածքային զարգացման ծրագրեր Հայաստանի 6 մարզերում և իր թե՛ ոլորտային և թե՛ տարածքային ծրագրերն իրականացնելիս առաջնորդվում է երեխայակենտրոն քաղաքականությամբ: ՎՎ Հայաստանի Երեխաների Պաշտպանության Ծրագրերի շրջանակներում մենք հետամուտ ենք լինում մի շարք հիմնական խնդիրների լուծմանը, որոնցից են.

- երեխաների լքման և հատուկ հաստատություններում տեղավորվելու կանխարգելումը
- հատուկ հաստատություններում այդ երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը և բարեկեցության ապահովումը
- հատուկ հաստատությունների բեռնաթափումը և երեխաների վերադարձը ընտանիք
- հատուկ կարիքներով կամ հաշմանդամ երեխաների ինտեգրումը հանրակրթություն

Հատուկ կարիքներով և դժվար վիճակում գտնվող երեխաների հիմնախնդիրների լուծումը անհնար է առանց նրանց ընտանիքների խնդիրների լուծմանը համալիր մոտեցում ցուցաբերելու և առանց պետության, միջազգային և տեղական ՀԿ-ների, հիմնադրամների, ստեղծագործական միությունների և երեխաների պաշտպանության բոլոր մյուս շահագրգիռ օղակների հետ սերտ համագործակցության: Միայն համախմբված ուժերով մենք կկարողանանք լուծում տալ այն մարտահրավերներին, որոնք ծառանում են Հայաստանի Հանրապետությունում երեխաների պաշտպանության համակարգի կայացման ճանապարհին:

Ծանոթանալով «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրին, որը նախաձեռնել է «Ապագան քոնն է» ՀԿ-ն, Վորլդ Վիժն-ը պատրաստակամություն հայտնեց համագործակցելու և համաֆինանսավորելու այս ծրագիրը, քանզի աշխատանքային փորձը ցույց է տվել, որ առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության և զարգացման խնդիրները մեր իրականության մեջ հնարավոր չէ լուծել միայն ուսումնական հաստատություններում նրանց ընդգրկմամբ: Կրթության իրավունքի իրացումը երեխայի դաստիարակությունը միայն մասամբ է ապահովում: Առաջնային է դառնում երեխաների ստեղծագործական հնարավորությունների բացահայտման և դրսևորման նոր միջոցների որոնումը՝ ի դեմս բազմապիսի խմբակներում նրանց ընդգրկման:

ՎՎ-ի ԵՊԾ համայնքային կենտրոններին կից տարբեր արհեստագործական խմբակների գործունեությունը վերլուծելիս, կուզեի նշել դրանց հետևյալ կարևոր դերակատարումը երեխայի զարգացման մեջ.

- երեխայի մոտ սեփական անձի բացահայտումը,
- ստեղծագործական հնարավորություններ զարգացնելը,
- երեխայի հոգևոր-մշակութային զարգացմանը օժանդակելը,
- թերապևտիկ բնույթը,
- երեխայի ինտեգրմանը նպաստելը:

Այս ծրագիրը պետք է լինի շարունակական: Եվ այսօր արդեն մենք պետք է մտածենք, թե ինչպես ենք հատուկ կարիքներ ունեցող երեխաների համար ապահովելու որակյալ մասնագիտական կրթություն, ինչպիսի բարեփոխումներ են հարկավոր օրենսդրական դաշտում և աշխատանքային

շուկայում, որպեսզի այսօրվա հատուկ կարիքներ ունեցող երեխան մասնագիտական կողմնորոշում ձեռք բերի խմբակների օգնությամբ, հետագայում ստանա որակյալ մասնագիտական կրթություն և ի վերջո գտնի իր տեղը և դերը աշխատանքում: Միայն այդ ժամանակ մենք կկարողանանք խոսել լիարժեք ինտեգրման, հավասար իրավունքների և հասարակության լիարժեք անդամ լինելու մասին:

Նոր մոտեցումներ երեխաների հիմնախնդիրներին

Լալա Ղազարյան

ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության Ընտանիքի, կանանց և երեխաների հիմնահարցերի վարչության պետ

Միևեկ երեխաներ, հարգելի գործընկերներ, տիկնայք և պարոնայք, Ողջունում եմ «Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով» համաժողովի բոլոր նախաձեռնողներին, հովանավորներին և մասնակիցներին:

Կարևորելով ավանդական արհեստների և կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների ու կարողությունների միջոցով հատուկ կարիք ունեցող երեխաների ուսուցումը, համոզված եմ, որ այն մեծ ներուժ է հանդիսանում նրանց գիտելիքներով հարստացնելու համար:

Այդ գիտելիքները և գեղագիտական գործունեությունը ընդհանուր առմամբ ընդլայնում են երեխայի արտաքին աշխարհի մասին ձևավորված պատկերացումները, տեսադաշտը, զարգացնում նրա ճանաչողական հնարավորությունները, օգնում են հատուկ կարիքներով երեխաների մոտ ձևավորել ինքնուրույնության որոշակի նոր դրսևորումներ, ապահով և պաշտպանված զգալ իրեն, նաև վայելել ստեղծագործության բերկրանքը:

«Կրթությունը արվեստի և արհեստի միջոցով» գիտագործնական համաժողովի անցկացման անհրաժեշտությունն ակնհայտ է, հատկապես, երբ ոլորտում բարեփոխումներ են իրականացվում:

Այսօր մեկ անգամ ևս հնարավորություն է ընձեռնվում քննարկելու հատուկ կարիքներով երեխաների նկատմամբ նպատակաուղղված պետական քաղաքականությունը և համատեղ մշակել մեխանիզմներ՝ Հայաստանում գործող հատուկ հաստատություններում երեխաների հիմնական կարիքների գնահատման, բավարարման, մասնագիտական կողմնորոշման, հմտությունների և կարողությունների զարգացման:

Արվեստի, արհեստի աշխարհի նկատմամբ հետաքրքրությունը մղում է երեխային փորձել իր ուժերը, կարողությունները, իսկ հուզական աշխարհի, արտահայտումը, սպրումների, նրա «Ես»-ի վերարտադրումը նյութի մեջ օգնում հաղթահարել սահմանափակումները, զարգացնել հաղորդակցման անհրաժեշտ ունակությունները, ֆանտազիան, ընդհանուր առմամբ կարողանալ ավելի ինքնուրույն դառնալ:

Նախարարության համակարգում գործող երկու մասնագիտացված մասնկատներում կիրառվող վերականգնողական միջոցների

արդյունավետության վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ հաշմանդամ, մտավոր կամ ֆիզիկական արատներ ունեցող երեխայի հնարավորությունների, հակումների ճիշտ գնահատումը և ուղղորդումը, շրջապատին արձագանքելու, արտահայտվելու հնարավորությունների զարգացումը կիրառական արվեստի ձևերի կամ արհեստների ուսուցանման միջոցով զգալիորեն փոխում է երեխայի տրամադրությունը, հոգեկան և ֆիզիկական վիճակը, ի վերջո նրան մատչելի դարձնում սոցիալական անհրաժեշտ հմտությունների ձեռքբերման՝ արհիլիտացիայի գործընթացը ըստ տարիքային և անհատական առանձնահատկությունների:

Պետք է նշել նաև, որ «Կյանքի դժվարին իրավիճակներում զանվոդ երեխաների 2006-2010թթ. սոցիալական պաշտպանության բարեփոխումների ռազմավարությունը» փաստաթղթում ամրագրված է Հայաստանի Հանրապետությունում գործող մասնագիտացված մանկատների և պետական հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների գործունեության բարեփոխումը՝ երեխայի խնամքի, բուժման, դաստիարակության և զարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը, երեխայի համար տեխնիկական սարքերի ձեռքբերումը, երեխայի սոցիալական և հոգեբանական վերականգնման, նրա անձի պահպանման և զարգացման համար գերակայությունների ապահովման խնդիրը:

Այդ համատեքստում իր կարևոր տեղն ունի արվեստի և արհեստների միջոցով ստացած կրթությունը, նաև մասնագիտության ձեռքբերումը և հետագա հարմարումը միջավայրին, ինչը կամուրջ է հանդիսանում անձի և հասարակության միջև:

Ավանդական արհեստների և արվեստների ուսուցումը, վարպետության դասերի պարբերական անցկացումը և նման ծրագրերի մշակումը և հետևողական ներդրումը մեր հանրապետությունում դիտվում են որպես հատուկ կարիքներ ունեցող երեխաների հիմնախնդիրներին նվիրված համաժողովի գործունեության արդյունավետության լավագույն չափանիշ:

Նախնական և միջին մասնագիտական կրթության համակարգը և նրա բարեփոխման առկա իրավիճակը Հայաստանի Հանրապետությունում

Արտակ Ադրայան
ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության
Նախնական և միջին մասնագիտական
կրթության վարչության պետ

ՀՀ սոցիալ տնտեսական զարգացման գործում էական նշանակություն ունի արհեստագործական և միջին մասնագիտական որակյալ ուսուցումն ու կրթությունը:

Նրա ապահովումն ու մատչելիությունը հանրապետության տնտեսական աճի, աղքատության ու անհավասարության մեղմման կարևորագույն գործոններից մեկն է:

Հայաստանի Հանրապետությունում տնտեսական զարգացման առավել լավ արդյունքների կարելի է հասնել որոշակի պայմանների առկայության դեպքում, որոնցից առավել նշանակալի կարող են համարվել պետական կառուցվածքների, գործատուների, ՀԿ-ների, մասնավոր և միջազգային կազմակերպությունների փոխհամաձայնեցված գործողությունների արդյունքով կրթական և ուսուցման ծրագրերի համագործակցված իրականացումը, տարածաշրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրի կազմումը, աշխատաշուկայի ուսումնասիրումը և մոնիտորինգի անցկացումը, կրթության որակի բարելավումը, ֆինանսական ներդրումների նպատակայնությունը:

ՄԿՈՒ ներկայիս համակարգը գնահատելու համար Հայաստանի Հանրապետությունում մշակվել են հատուկ չափորոշիչներ, որոնք օգնել են բացահայտել Հայաստանում ՄԿՈՒ համակարգի 4 հիմնական խնդիրները:

Առաջինը երիտասարդների և մեծահասակների համար ողջ կյանքի ընթացքում մասնագիտական կրթության և ուսուցման անբավարար հնարավորությունն է:

Մասնագիտական կրթությունը մատչելի չէ երիտասարդների համար, խոցելի և սոցիալապես անբարենպաստ վիճակում գտնվող խմբերի համար գոյություն չունի մասնագիտական կրթություն ստանալու համապատասխան համակարգ, թույլ է նախնական և միջին մասնագիտական կրթության համապատասխանությունը և դրանց փոխկապակցվածությունը կրթության այլ մակարդակների հետ:

ՄԿՈՒ համակարգի երկրորդ խնդիրը ՄԿՈՒ իրականացման ցածր որակն է:

Այսօր համարյա թե բացակայում են նախնական և միջին մասնագիտական կրթության կրթական չափորոշիչները, իսկ գործատուների մասնակցությամբ իրականացվող կարողությունների վրա հիմնված մասնագիտական չափորոշիչների մշակման գործընթացը սահմանափակվում է ընդամենը մի քանի մասնագիտությամբ: Այսօր գործատուն իրեն հարմար որակյալ մասնագետներ ստանալու համար շահագրգռված չէ որոշակի աջակցություն ցուցաբերել մասնագիտական ուսումնական հաստատություններին և սահմանել չափորոշիչներ, որոնցով էլ կառաջնորդվեն այդ ուսումնական հաստատությունները:

ՄԿՈՒ երրորդ խնդիրն է կազմակերպական թույլ կառույցները և գործընկերությունը:

ՄԿՈՒ համակարգը հսկող գործառույթները հստակորեն սահմանված և պատշաճ կերպով բաշխված չեն, բացակայում են ուսումնական հաստատությունների կանոնավոր աջակցություն տրամադրող ենթակառուցվածքային կազմակերպությունները, ուսումնական հաստատությունները չունեն ակադեմիական, ֆինանսական և կառավարման

հարցերում ինքնավարություն, իսկ սոցիալական գործընկերությունը ՀՀ-ում համարյա թե ձևավորված չէ:

Հայաստանում ՄԿՈՒ համակարգն իրականացնում է ուսուցում՝ չառաջնորդվելով ներկայիս աշխատաշուկայի պահանջներով, այնինչ այն պետք է ուսուցումն իրականացնի՝ հաշվի առնելով աշխատաշուկայում կատարվող բոլոր փոփոխությունները և հիմնվի դրա չափորոշիչների վրա: Այն պետք է պատրաստի որակյալ մասնագետներ՝ համապատասխան գիտելիքներով, հմտություններով և մոտեցումներով, որոնք կբավարարեն ներկայիս գործատուի պահանջները: Այս ամենն իրականացնելու համար պետք է մշակվեն համապատասխան նորմեր կամ չափորոշիչներ: Այս նորմերը կամ չափորոշիչները պետք է մշակվեն ըստ պետության, կրթական ոլորտի ղեկավար մարմինների, կրթական հաստատությունների, ուսանողների պահանջների: Կարողությունների վրա հիմնված ՄԿՈՒ չափորոշիչը սահմանում է աշխատանքի տվյալ ոլորտում պահանջվող հմտությունները: Այս չափորոշիչները կարող են ուսուցման ծրագրերի, ուսումնական պլանների, մեթոդների և ուսումնառության տեխնիկայի մշակման հիմք դառնալ:

Ըստ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի՝ նախնական և միջին մասնագիտական կրթության ուսումնական պլանները պետք է մշակվեն հենց իրենց՝ ուսումնական հաստատությունների կողմից: Առաջարկվում է մշակել կարողությունների վրա հիմնված չափորոշիչներ, որոնք կկապեն ՄԿՈՒ համակարգը տնտեսական հատվածի հետ և ուսուցման շուկան՝ աշխատաշուկայի հետ: Անհրաժեշտ է նաև ՄԿՈՒ որակավորումների համակարգի կառուցվածքը և չափորոշիչները դարձնել միջազգային պահանջների հետ համադրելի: Եվ քանի որ հայաստանյան աշխատաշուկան չի համապատասխանում միջազգային պահանջներին, ուստի դժվար է այն կապել ուսուցման շուկայի հետ և միաժամանակ ուսուցման շուկան դարձնել միջազգային պահանջների հետ համադրելի:

Ենթադրվում է, որ նախևառաջ աշխատաշուկան պետք է համապատասխանի միջազգային պահանջներին և մշակի այդ պահանջներին համապատասխան չափորոշիչներ, որոնցով էլ կառաջնորդվի կրթական համակարգը:

ՄԿՈՒ համակարգի երկրորդ գերակայությունն է որակի վերահսկման մեխանիզմների արդիականացումը.

ՄԿՈՒ մյուս գերակայությունն է՝ ծախսերի արդյունավետությունը և կրթական արդյունքների (ելքերի) բարելավումը:

Համաձայն փորձագետների կարծիքների՝ Հայաստանի ներկայիս ՄԿՈՒ համակարգը արդյունավետ չէ: Այն պատշաճ կերպով չի բավարարում իր հաճախորդների ու սպառողների կարիքներն ու պահանջները: Այսինքն այն պատրաստում է ոչ բավարար մասնագիտական գիտելիքներ և հմտություններ ունեցող մասնագետներ: Սա կապված է նրա հետ, որ ուսուցումն իրականացվում է առանց հաշվի առնելու ներկայիս աշխատաշուկայի պահանջները և առաջնորդվում է հին մեթոդներով:

Կարծում ենք, որ արդեն վաղուց ժամանակն է մոռանալ հին մեթոդները և մշակել կրթական նոր, ավելի ժամանակակից մեթոդներ:

Մասնագիտական կրթության որակի բարելավման նպատակով անհրաժեշտ է լիարժեք օգտագործել բոլոր դասասենյակները և արհեստանոցները, կրճատել ուսանող-դասավանդող շփման դասաժամերը, և այդ ժամանակը ծախսել դասագրքերի, դասավանդման նյութերի և ուսանողների պրակտիկայի նյութերի կատարելագործման վրա: Այսինքն ուսանողներին տալ ինքնուրույն սովորելու հնարավորություն: Այս առաջարկի դրական կողմն այն է, որ ուսանողները կլինեն ավելի ինքնուրույն և ավելի շատ կաշխատեն: Սակայն դրա համար պետք են միջոցներ՝ գրադարանի գրքերի, տեղեկատվական նյութերի, համակարգիչների մատչելիության համար: Իսկ բացասական կողմը դասավանդողների ըստ ժամաքանակի վարձատրման եղանակն է, ինչը պետք է փոխարինել մեկ այլ եղանակով: Անհրաժեշտ է նաև ՄԿՈՒ տնօրեններին ուսուցանել կառավարման համապատասխան մեթոդներ և տեխնիկա, կիրառել դասավանդողների վճարման նոր նորմեր ու կանոնակարգեր, ստեղծել նոր բազմաբովանդակ քոլեջներ, արդիականացնել ուսումնական հաստատությունների աշխատանքի մոնիտորինգի և վերահսկման նոր մեխանիզմներ:

ՄԿՈՒ հաջորդ գերակայությունը ՄԿՈՒ ֆինանսավորման օպտիմալացումն է:

Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ ՄԿՈՒ համակարգի ֆինանսավորման մեջ պետությունը կարող է կատարել հովանավորի (ծախսեր հոգացողի), գնորդի (ծառայությունը գնողի) և ներդնողի (կոնկրետ սոցիալ-տնտեսական արդյունքներ ստանալու համար միջոցներ ներդնողի) դեր: Հայաստանում պետությունը կատարում է միայն հովանավորի դեր, այնինչ ավելի արդյունավետ կլիներ, եթե այն կատարեր գնորդի դեր, այսինքն համապատասխան միջոցներ տրամադրեր որակյալ և իրեն հարմար մասնագետներ ստանալու համար և ապա օգտվեր այդ մասնագետների ծառայություններից: Սա լավ կլիներ ոչ միայն պետության, այլև ՄԿՈՒ շրջանավարտի համար, քանի որ նա հետագայում աշխատանք ունենալու առավել մեծ հնարավորություններ կունենար: Կարծում ենք, որ այս գործառույթը կարող է իրականացնել նաև առանձին գործատուն: Պետությունը կարող է իրականացնել այս գործառույթը «պետական պատվերի» փոխակերպման միջոցով: Ամեն տարի կրթական ծառայություններ մատուցողները ներկայացնում են «քիզնես պլան»՝ որպես «պետական պատվերի» նախագիծ: Բիզնես պլանի մեջ մտնում են առաջարկվող ուսուցման ծրագրերը և ուսանողների թիվը: Այս ցուցանիշները համաձայնեցվում են հնարավոր գործատուների և այլ շահագրգիռ կողմերի հետ: Պետությունը իրավունք ունի որոշել հատկացնել, թե չհատկացնել բյուջետային միջոցներ «քիզնես պլանով» առաջարկված կրթական ծառայությունների դիմաց:

ՄԿՈՒ վերջին գերակայությունն է ստեղծել ՄԿՈՒ արդիականացման իրականացման ու մոնիտորինգի ազգային հնարավորություններ:

Այս առաջարկությունների իրականացումը կպահանջի ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության և Կրթության ազգային ինստիտուտի կարողությունների հզորացում: Անհրաժեշտ է վերապատրաստել հայ մասնագետների խումբ՝ գործատուների ուսումնասիրության անցկացման և մասնագիտական չափորոշիչների, ուսումնական պլանների ու դասավանդման նյութերի մշակման համար, ՄԿՈՒ տնօրենների համար մշակել կառավարման թեմայով վերապատրաստման ծրագիր, մշակել կարողությունների վրա հիմնված նոր ուսումնական պլաններ, ստեղծել ՄԿՈՒ ազգային տեղեկատվական կենտրոն:

Վերոգրյալ գերակայությունների իրականացումը կնպաստի ՄԿՈՒ համակարգի բարելավմանը, նրա նշանակության և որակի բարձրացմանը, ինչպես նաև կզարգանա գիտելիքների վրա հիմնված տնտեսությունը: ՄԿՈՒ ուսանողները կունենան սովորելու և հետազայում աշխատանք գտնելու ավելի լայն հնարավորություններ: Կրթություն ստանալու աջակցություն կստանան սոցիալապես անբարենպաստ խմբերը, և այս ծրագրի իրականացումը կխթանի նաև գործազրկության պակասեցմանը:

Անչափահասների շրջանում հանցագործության կանխարգելումը զբաղվածության միջոցով

Նեյի Դուրյան

ՀՀ Ոստիկանության քրեական հետախուզության գլխավոր վարչության բաժնի պետ, ոստիկանության գնդապետ

1918 թվականից ՆԳ համակարգի անբաժանելի մասն է կազմել տարբեր տարիներին տարբեր անվանումներով հանդես եկող Անչափահասների գործերով ստորաբաժանումը, որի հիմնական նպատակը եղել է անչափահասներին զերծ պահել հակահասարակական արարքներից և նպաստել հասարակության համար պիտանի մարդու ձևավորվելու խնդրում:

Հակված ենք այն տեսակետին, որ անչափահասների հետ իրականացվող աշխատանքների համար անհրաժեշտ է հատուկ գաղափարախոսություն, առանձնակի եւ յուրովի մոտեցում: Եթե չկա առանձին գաղափարախոսություն, իսկ աշխատանքները համակարգված չեն, ապա չի լինի հիմնախնդրի լուծում:

Անչափահասների ծառայության աշխատակիցները աշխատում են մուրացիկ եւ թափառաշրջիկ, դասերից չարամտորեն խուսափող, տարբեր իրավախախտումներ, ինչպես նաև հանցագործություն կատարած անչափահասների հետ:

Ոստիկանության աշխատակիցների ուշադրության կենտրոնում են գտնվում նաև երեխաների նկատմամբ կատարվող բռնության դեպքերի կանխարգելման, հայտնաբերման եւ բացահայտման աշխատանքները:

Անչափահասների հիմնախնդիրը շատ նուրբ է, անընդհատ ուշադրություն պահանջող: Նրանց կողմից կատարվող

հանցագործությունների աճը պատճառաբանում ենք երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակով, շրջապատով և այլն: Հիմա եթե փորձենք, վերլուծել, թե ինչու են շատ գողության, մարմնական վնասվածքի դեպքերը, պատճառահետեւանքային կապը անպայման կգտնվի: Իսկ հիմնական պատճառներից մեկն է այն, որ ծնողը գլանում է հետեւել երեխայի վարքին՝ գերծ պահել նրան չար նկրտումներից, հեռացնել վատ շրջապատի ազդեցությունից, լուծել երեխայի զբաղվածության հարցը:

ՀՀ Ոստիկանությունը ակտիվ մասնակցություն է ունենում ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում կատարվող բարեփոխումների գործընթացում: Ընդգրկված լինելով տարբեր միջազգային եւ տեղական հասարակական կազմակերպությունների հետ՝ ՀՀ Ոստիկանությունը հասել է նրան, որ այսօր Հայաստանում արձանագրվում է մուրացկանությամբ եւ թափառաշրջիկությամբ զբաղվող անչափահասների թվաքանակի նվազում: Տարվում են ամենօրյա աշխատանքներ վատ ճանապարհի ընտրած երեխաներին ժամանակին հայտնաբերելու եւ ճիշտ ճանապարհին կանգնեցնելու նպատակով, իրենց երեխաներին բացասական ներգործություն ունեցող, հանցագործության կամ մուրացկանության դրող չափահաս անձանց հայտնաբերման ուղղությամբ, դպրոցներում անց են կացվում գրույց-գեկուցումներ տարբեր իրավական թեմաների շուրջ: Ցանկը բավականին մեծ է այն աշխատանքների, որոնք այսօր իրականացվում են ՀՀ ոստիկանության կողմից երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում:

Սոցիալ-տնտեսական ոլորտում տեղի ունեցող փոփոխությունները, դաստիարակության ու աշխատանքի ապահովման խնդիրների վերաբերյալ համալիր ծրագրերի բացակայությունը նպաստում են անչափահասների շրջանում շարունակաբար արձանագրվող թափառաշրջիկության և իրավախախտումների դեպքերին:

Մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվում է, որ հանցագործություն են կատարում հիմնականում այն անչափահասները, որոնք չեն հաճախում դպրոց, լուծված չէ վերջիններիս զբաղվածության հարցը: Անչափահասները, որոնք զբաղվում են սպորտով, կամ ունեն այլ զբաղմունք չեն հայտնվում փողոցում, վատ շրջապատում: ԵՎ եթե ցանկանում ենք ունենալ առողջ սերունդ, ապա անհրաժեշտ է լուծել վերջիններիս դաստիարակության, կրթության հարցը մաս արվեստի և արհեստի միջոցով:

Խորը գիտակցելով այն հանգամանքը, որ այսօրվա անչափահասը վաղվա մեր հասուն քաղաքացին է ու ապագան կերտողը, անհրաժեշտ է անել առավել հնարավորը հիմնախնդիրները լուծելու համար: Միաժամանակ ոստիկանության անչափահասների ծառայությունը պատրաստ է աջակցել այն բոլոր միջազգային եւ հասարակական կազմակերպություններին, որոնք կաջակցեն երեխաների հիմնախնդիրների լուծմանը:

Պետության աջակցությունը հասարակական կազմակերպություններին մշակույթի ոլորտում

Էլինար Վարդանյան
*Հասարակական երկխոսության և զարգացումների կենտրոնի
Գործադիր տնօրեն*

Հասարակական կազմակերպությունների արդյունավետ գործունեությունը ցանկացած երկրի քաղաքացիական հասարակության կայացման և զարգացման անկյունաքարերից մեկն է: Լինելով հասարակության ակտիվ հատվածը ներկայացնող կառույցներ՝ ՀԿ-ներն ունեն այնպիսի գործառույթներ, որոնց իրացումը անհամեմատ դժվար է այլ կազմակերպությունների, երբեմն անգամ պետության կողմից՝ հասարակական խմբերի շահերի պաշտպանություն, հասարակական, մշակութային կյանքի ակտիվացում և այլն:

Ահա այս գիտակցումով էր, որ ՀՀ Նախագահի 13 մայիսի 2005թ. ՆՀ-87-Ն հրամանագրի համաձայն սկսվեց մեծամասշտաբ մի ծրագրի իրականացում, որի շրջանակներում այս երկու տարիների ընթացքում մի քանի տասնյակ հասարակական կազմակերպությունների պետություններից տրամադրվեցին դրամաշնորհներ՝ հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում ծրագրեր իրականացնելու համար: Դրամաշնորհների հատկացումը ելուն է Հայաստանի Հանրապետությունում հասարակական կազմակերպությունների դերի բարձրացման, նրանց գործունեության արդյունավետության ապահովման, հասարակական կազմակերպություններին պետական աջակցության ցուցաբերման անհրաժեշտությունից և ուղղված է քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների կայացմանը, ժողովրդավարության խորացմանը, հասարակության իրազեկմանը, հրատապ հիմնահարցերին ուշադրության հրավիրմանը, հասարակական կազմակերպությունների ներուժի դրսևորմանն ու օգտագործմանը, հասարակական վերահսկողության մեխանիզմների կատարելագործմանը:

Դրամաշնորհային մրցույթների արդյունքում ստեղծվել է հայաստանյան հասարակական կազմակերպությունների հետ ակտիվ համագործակցային դաշտ, որը խթանում է հասարակական կազմակերպությունների նպատակային գործունեությունը, կամուրջներ է ստեղծում ինչպես իրենց՝ հասարակական կազմակերպությունների, այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունների և ամենատարբեր՝ պետական, միջազգային և այլ շահագրգիռ կառույցների միջև:

Դրամաշնորհային մրցույթներն անց են կացվում որոշակի անվանակարգերով՝ կապված առաջնահերթ հիմնախնդիրների լուծման հետ, որտեղ առանձնակի տեղ է զբաղեցնում աջակցությունը խոցելի խմբերին և ինտեգրացիան: Որպես այս հիմնախնդրի լուծման եղանակներից մեկը դիտվում է կրթական և մշակութային ծրագրերի իրականացումը: Ուստի, 2005

թ-ից մինչ այժմ հայտարարված դրամաշնորհային մրցույթներում առանձնացվել են հետևյալ անվանակարգերը՝

- ✓ աջակցություն հասարակության խոցելի խմբերին
- ✓ մշակութային կյանքի ակտիվացում՝ ցուցահանդեսների, փառատոնների, համերգային միջոցառումների կազմակերպում
- ✓ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մարզվելու հնարավորությունների ստեղծում և մարզական միջոցառումների կազմակերպում
- ✓ մարզերում մշակութային կյանքի ակտիվացում
- ✓ երիտասարդության ստեղծագործական գործունեության խրախուսում՝ ցուցահանդեսների, փառատոնների, համերգային միջոցառումների կազմակերպում:

Իրականացվող ծրագրերն ուղղված են Երևանում և մարզերում բազմաթիվ մշակութային և սպորտային միջոցառումների իրականացմանը՝ ընդգրկելով շահառուների մեծ թիվ: Ծրագրերի արդյունքում ստեղծվել են տիկնիկային թատրոններ, որտեղ տիկնիկները պատրաստվել են ծրագրերում ընդգրկված երեխաների կողմից, ցուցադրվել են բազմաթիվ ներկայացումներ ինչպես Երևանում, այնպես էլ մարզերում, կազմակերպվել են երգի և պարի, ձեռքի աշխատանքի, բեմարվեստի, կերպարվեստի, խոսքի մշակույթի, շախմատի խմբակներ, բեմադրվել են երաժշտական ներկայացումներ խուլ և համր երեխաների մասնակցությամբ, կազմակերպվել են այցելություններ մշակույթի տարբեր օջախներ, կազմակերպվել են փառատոններ հաշմանդամների մասնակցությամբ: Որպես իրականացված ծրագրերի շահառուներ են հանդես եկել տասնյակ հազարավոր մարդիկ:

Հասարակական երկխոսության և զարգացումների կենտրոնը, որպես ՀՀ Նախագահի աշխատակազմի գործընկեր կազմակերպություն, իր գոհունակությունն է հայտնում իրականացված ծրագրերի արդյունքների և շարունակելիության կապակցությամբ: Ծրագրերի արդյունքում հասարակության մի ստվար զանգված ինտեգրվել է հասարակական կյանքի համար կարևորագույն այդ ոլորտներին և շարունակում է իր ակտիվ գործունեությունը:

Պետք է նշել նաև, որ առաջիկա մրցույթներում ևս ընդգրկված կլինեն մշակութային և կրթական անվանակարգեր, քանի որ այդ ոլորտների կայացումը մեր երկրի կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկն է:

Ծրագրեր՝ ուղղված երեխաների հոգևոր վերելքին

Էլիզա Մինասյան
«Զինիշյան» հիշատակի հիմնադրամի տնօրեն

“Զինիշյան” հիշատակի հիմնադրամը, սկսած 1999թ -ից, աջակցում է սոցիալապես անապահով, հատուկ կարիքներ ունեցող երեխաներին և

պատանիներին: Հիմնականում դա երեխաների հոգևոր վերելքի, արվեստի կամ արհեստի բնագավառում կայացմանն ուղղված ծրագրեր են: Կան նաև նյութական օժանդակություն ցուցաբերող օգնության ծրագրեր՝ ուղղված առավել անապահով խավերին:

Երեխաների հոգևոր զարգացմանն ուղղված ցանկացած գործունեություն ուղղակի «դատապարտված» է հաջողության: Այն փոխադարձ հաճույք և բավարարվածություն է շնորհում: Անգամ մեկ հաջողված օր, մեկ անկեղծ խոսք, կամ գեղեցիկ արարք կարող է լուրջ և երկարատև ազդեցություն ունենալ երեխայի ողջ կյանքի ընթացքում, իսկ ազդեցության կայունությունն ապահովված է՝ իրենք դա երբեք չեն մոռանա:

«Ապագան քոնն է» ՀԿ-ն այն հազվագյուտ կազմակերպություններից մեկն է, որ քաջ գիտակցում է իր առաքելությունը և լիովին նվիրված է դրված նպատակներին: Նման կազմակերպությունները գործում են անկախ իրենց ֆինանսական վիճակից: Իրենց գործը կատարում են մասնագիտորեն, պատրաստակամությամբ և պատասխանատվությամբ, չեն վախենում ծանր աշխատանքից կամ պայմաններից, ինչով էլ առավել մեծ արդյունքի են հասնում: Պարզ է, որ նման կազմակերպության հետ մեր համագործակցությունը շարունակական բնույթ է կրելու:

Հասարակության լիարժեք և կրթված անհատ դաստիարակելու ուղին

Սեդա Բարսեղյան

***Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի երեխաների իրավունքների
պաշտպանության բաժնի պետ***

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետության երեխայի պաշտպանության և կրթական համակարգերը գտնվում են վերափոխումների փուլում, սահմանվում են երեխաների իրավունքների պաշտպանության համար պատասխանատու մարմիններ, կրթական մեթոդների արդիականացման նպատակով ներդրվում են ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, կազմակերպվում է հատուկ կարիքներով երեխաների ուսուցումը հանրակրթական դպրոցներում և այլն:

Երեխայի պաշտպանության մեկ ընդհանուր ոլորտը կառուցելու նպատակով ստեղծվել է երեխայի իրավունքների պաշտպանության եռաստիճան համակարգ՝ ազգային, մարզային և համայնքային: ՀՀ կառավարության 27.10.2005թ. N1833-Ն որոշմամբ Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմը համարվել է «Երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժին «կառուցվածքային ստորաբաժանմամբ, որի հիմնական և կարևորագույն խնդիրն է Երևան քաղաքում երեխաների իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը:

Հասարակության լիարժեք և կրթված անհատներ դաստիարակելու գործում էական նշանակություն ունեն արվեստը և արհեստը, որոնց միջոցով

կրթվելը առավել անհրաժեշտ է դառնում հատուկ կարիքներով երեխաների համար, քանի որ նրանց մոտ արտաքին աշխարհի ընկալումը յուրօրինակ է և հուզական, նրանք ավելի անմիջական են արձագանքում ինչպես իրենց շրջապատող երևույթներին, այնպես էլ կրթական գործընթացին: Արհեստների յուրացումը կարևոր է նաև հետագայում երեխաների ինքնուրույն կյանքին պատրաստվելու, աշխատելու և կյանքում իրենց տեղը գտնելու համար:

Մեր ժողովուրդն ունի կուտակված հոգևոր-մշակութային հսկայական ժառանգություն, որը պատշաճ ձևով պիտի փոխանցվի և դառնա հաջորդ սերունդների սեփականությունը: Մշակութային արժեքներին հաղորդակցվելու և դրանցով դաստիարակվելու կարևորության գիտակցումը հանգեցրել է նրան, որ 1996թ. մայիսի 29-ին ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում առանձին հոդվածով ամրագրվել է մշակութային արժեքներին հաղորդակցվելու երեխայի իրավունքը:

Երեխաների ստեղծագործական ունակությունները խրախուսելու նպատակով երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժնի կողմից կազմակերպվել են կրթամշակութային միջոցառումներ՝ լուսանկարչության ոլորտում ստեղծագործող երեխաների լուսանկարչական աշխատանքների մրցույթ-ցուցահանդես, երեխաների պաշտպանության միջազգային օրվան նվիրված, արվեստի դպրոցների սաների գեղանկարչական աշխատանքների ավանդական դարձած ցուցահանդես, ինչպես նաև հատուկ կարիքներ ունեցող շուրջ 150 երեխաների համար կազմակերպված ներկայացում Պատանի հանդիսատեսի թատրոնում:

Երևանի քաղաքապետարանի շենքային համալիրում տեղավորված Երևանի պատմության թանգարանի մշտական այցելուներն են ինչպես հանրակրթական, այնպես էլ հատուկ դպրոցների սաները:

Մեր հասարակությունը, պետությունը իր բոլոր կառույցներով պարտավոր է ըստ ամենայնի նպաստել երեխայի համակողմանի զարգացմանը, ճիշտ դաստիարակությանը, գեղեցիկ վարքագիծ և վայելուչ պահվածք ունենալուն: Այս խնդրի լուծման համար կոչված են և ամենամեծ պատասխանատվությունը առաջին հերթին կրում են ծնողները, կրթական համակարգը, տեղական ինքնակառավարման մարմինները և ամբողջ համայնքը:

Երևանի քաղաքապետարանի երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինը իր ամենօրյա աշխատանքում հետևողականորեն իրականացնում է երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը, այդ գործում ապահովելով շահագրգիռ կառույցների համագործակցությունը

Մշակութային հիմնախնդիրները հատուկ կրթահամակարգում

Համիկ Մկրտչյան
ՀՊՄՀ դասախոս, մանկ. գիտ. քեկնածու,
Երևանի «Հատուկ տիպի» մանկատան տնօրեն

Երևանի «Հատուկ տիպի» մանկատան գործունեության հիմնական նպատակը առանց ծնողական խնամքի մնացած առողջ, մտավոր և ֆիզիկական արատներ ունեցող 0-18 տարեկան երեխաների շուրջօրյա խնամքի ապահովումն է: Մանկատան գործունեության առարկան կազմակերպությունում խնամող երեխաների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն է, սոցիալ-հոգեբանական, բժշկական վերականգնման և ինտեգրման աշխատանքների իրականացումը, սննդով, հագուստով և այլ կենցաղային անհրաժեշտ իրերով ապահովումը, խնամքի և դաստիարակության ապահովումը, ուսուցման և բժշկական օգնության կազմակերպումը, նրանց կրթության ապահովումը դպրոցներում և ուսումնական հաստատություններում:

«Ապագան քոնն է» կրթամշակութային ծրագրեր իրականացնող հասարակական, բարեգործական կազմակերպության հետ աշխատում ենք մոտ 4 տարի: Տարիների ընթացքում, պրակտիկորեն համագործակցելով, մեծ ներդրումներ և առաջընթաց է նկատվել մեր երեխաների հասարակական կյանքի նկատմամբ ձևավորված նոր տիպի մոտեցումներում:

Գիտականորեն հիմնավորված է, որ վաղ մանկական հասակում առավել հեշտ է կազմակերպել արատի փոխհատուցման և երկրորդական խանգարումների շտկման աշխատանքները:

Վերջին տարիներին Հայաստանում կրթական համակարգում տեղի ունեցած մի շարք բարեփոխումներից ամենակարևորը համարվում է հատուկ կրթության հիմնահարցերը: Հատուկ կրթության միջոցով տարվող ուսուցումն ունի մի շարք կարևոր դրական կողմեր /ինտեգրում, ինքնահաստատում, ինքնավստահություն և այլն /: Սակայն հաճախ հատուկ կարիքով երեխաները հնարավորություն չեն ունենում ստանալ մասնագիտական կրթություն /տեղաշարժվելու, մտավոր դժվարությունների հետևանքով/, ինչը դժվարացնում է իրենց հետագա ինքնադրսևորումը, ինտեգրումը հասարակության մեջ: Արհեստը և արվեստը այլտերմատիվ միջոցներ են, որոնք թույլ կտան երեխային իրականացնել սեփական պաշարների օգտագործումը՝ ինքնաարտահայտվել, ինքնադրսևորվել և պլանավորել հետագա կյանքի քայլերը:

Կերպարվեստային գործունեությունը երեխաների համար ունի հատուկ կրթական և դաստիարակչական նշանակություն, քանի որ ձևավորում է հետաքրքրություն նկարչության, ծեփագործության, ապլիկացիայի և կառուցելու նկատմամբ: Գործունեության այս տեսակները նպաստում են ոչ միայն գեղագիտական ճաշակի ձևավորմանը, այլև օգնում են ծանոթանալ շրջապատող իրականությանը, հնարավորություն են տալիս կատարելու տեսողական վերլուծություն և համադրություն, խթանում

երեխաների մտածողությունը, ձեռքերի մանր շարժումները, ինչը անչափ կարևոր է գրավոր խոսքի յուրացման համար: Հատուկ կարիքներով երեխաների համար դա ունի առանձնահատուկ նշանակություն, քանի որ խանգարված է նրանց մտածողությունը, երևակայությունը, հիշողությունը, ընկալումը և մանր մտորիկան:

Մեր մանկատան երեխաներն այնպիսի հաճույքով են մասնակցում մաքրամեծի, ուլունքագործության, նկարչության, քատերական բեմականացումների, պարի և նմանատիպ այլ խմբակների, որ ժամ առաջ սովորում են իրենց դասերը՝ պարապմունքների ճիշտ ժամին ներկայանալու համար:

Հատուկ կարիքով երեխաների ինտեգրումը համայնքային կենտրոններում մշակութային խմբակների գործունեության միջոցով

Վահագն Գրիգորյան «Վորլդ Վիժն» Հայաստան ՄԲԿ-ի Տավուշի ՏԶԾ ղեկավար

Այս ամբիոնից ես պատիվ ունեմ ներկայացնելու Վորլդ Վիժն Հայաստանի Տավուշի և Գյումրիի Տարածքային զարգացման ծրագրերի Մանկական համայնքային կենտրոնների բազմաբնույթ խմբակներում ընդգրկված երեխաների աշխատանքները «Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով» ծրագրի շրջանակներում: Այս ոլորտում մեր կազմակերպությունն աշխատում է դեռևս 1999 թվականից՝ ապացուցելով նման երեխայակենտրոն նախաձեռնությունների արդյունավետությունը երեխաների և հատկապես՝ հատուկ կարիք ունեցող երեխաների մոտ ինքնավստահության ու ինքնարտահայտման աճի, ինչպես նաև ազգային արժեքներին հաղորդակից լինելու և դրանց միջոցով շրջապատին ինտեգրվելու տեսանկյունից:

Վորլդ Վիժն միջազգային բարեգործական քրիստոնեական կազմակերպության հայաստանյան մասնաճյուղի աշխատանքների զգալի մասը իրականացվում է Տարածքային զարգացման ծրագրերի (ՏԶԾ) միջոցով: Հայաստանում այսօր գործում է 9 ՏԶԾ, որոնք համախմբված են մի ընդհանուր նպատակի շուրջ՝ նպաստել երեխաների, նրանց ընտանիքների և համայնքների արժանապատիվ և բարեկեցիկ ապրելակերպի ստեղծմանը և զարգացմանը: Այս նպատակին հասնելու համար ՏԶԾ-ներում և Երևանում մեր կազմակերպությունն իրականացնում է բազմաթիվ նախագծեր առողջապահության, երեխաների պաշտպանության, կրթության, տնտեսական զարգացման և քրիստոնեական արժեքների վերականգնման ու վերագնահատման ոլորտներում:

Գյումրիի Տարածքային զարգացման ծրագիրը հիմնվել է 2001թ, իսկ առաջին մանկական կենտրոնը ստեղծվել է 2002 – ին, որտեղ մինչ օրս գործում են ձեռքի աշխատանքի, կար ու ձևի, նկարչական, պարի և անգլերենի խմբակներ: Վերջին չորս տարիներին աշխատելով երեխաների իրավունքների պաշտպանության և ներառական ուսուցման ոլորտներում՝

հասարակությանը երեխաների ձայնը, տեսակետները, կարծիքները հասցնելու ուղղությամբ տարվող աշխատանքներին զուգահեռ ստեղծվեց ևս մեկ խմբակ՝ լուսանկարչական, որի շնորհիվ երեխաները ոչ միայն սովորում են լուսանկարչական արվեստը, ինչպես նաև համակարգչային «Ֆոտոշոփ» ծրագիրը, այլ բազմաթիվ ցուցահանդեսներին մասնակցելով կարողանում են իրենց վերաբերմունքն արտահայտել շրջապատող աշխարհի, երևույթների, մարդկանց վարքագծի և հասարակության կյանքի տարբեր դրսևորումների մասին:

Տավուշի Տարածքային զարգացման ծրագիրը, որը ՎՎ Հայաստանի ամենամեծ SՁԾ-ն է, 2006թ. դեկտեմբերից Ազատամտի և Բերդի համայնքային կենտրոններում իրականացնում է ձեռարվեստի խմբակների նախագիծը՝ երեխաների և նրանց ծնողների մասնակցությամբ: Խմբակի նպատակն է հայտնաբերել շնորհաշատ երեխաներին և նպաստել նրանց հակումների զարգացմանը: Խմբակն ունի նաև ինտեգրատիվ բնույթ, քանի որ հնարավորություն է տալիս հատուկ կարիքներով երեխաների և համայնքի այլ երեխաների միջև ստեղծել կապեր համատեղ աշխատանքի ընթացքում, ինչը վերացնում է տարատեսակ խնդիրներ ունեցող մանուկների մեկուսացումը հասակակիցներից և հասարակությունից: Այս խմբակները նպաստում են տարբեր խնդիրներ ունեցող երեխաների ինքնահաստատմանն ու դրսևորմանը, որը խրախուսվում է տարբեր մեթոդներով՝ բարձրացնելով երեխաների ինքնագնահատումը: Պատահական չէ նաև ակտիվ և շնորհաշատ ծնողների մասնակցությունը. այն հնարավորություն է տալիս ճանաչել սեփական երեխայի իրական պոթենցիալները և գտնել դրանց լուծման ուղիները: Ծնողների պատրաստած լավագույն աշխատանքները նվիրվում են համայնքային կենտրոններին և մանկապարտեզներին, իսկ երեխաներինը՝ մերկայացվում են մարզկենտրոններում և Երևանում կազմակերպվող ցուցահանդեսներին:

Եվս մեկ անգամ ցանկանում են երախտիքի խոսքս հղել համակազմակերպիչ կողմերին և հույս հայտնել, որ այսպիսի ծրագրերը, բացի վերոնշյալ առավելություններից, վաղ թե ուշ շրջայական ռեակցիայով կանդրադառնան նաև լայն հասարակության շրջանում հատուկ կարիք ունեցող երեխաների նկատմամբ հոգածության առաջացմանը և հնարավորություն կտան վերջիններիս լավագույնս իրացնել իրենց իրավունքները:

Արվեստի և արհեստի ուսուցումը որպես ճգնաժամի մեջ գտնվող երեխաների աջակցության միջոց

**Ռամոնա Կոտակյան
ՀՕՖ-ի ԵԸԿԿ ծրագրերի ղեկավար**

Հայ Օգնության Ֆոնդի Երեխաների ընդունման և կողմնորոշման Կենտրոնում ապաստանվում են դժվար իրավիճակում հայտնված

երեխաներ՝ լքված, բռնության ենթարկված, մուրացիկ, թափառաշրջիկ, վարքային խնդիրներ ունեցող և այլ: Նրանց հետ իրականացվող մասնագիտական աշխատանքում կիրառվում են արտթերապիայի տարբեր տեխնիկաներ, մասնավորապես, արվեստի առանձին ճյուղերի՝ նկարչության, երաժշտության, թատրոնի, խեցեգործության և ստեղծագործական գործունեության այլ տարրեր, հիմնական երեք նպատակներով՝ դիագնոստիկա, թերապիա, ուսուցում:

Դիագնոստիկ նպատակներով կիրառվում է հատկապես նկարչությունը, որը հնարավորություն է տալիս գնահատել երեխային երեք ոլորտներում՝ ներքին-անհատական, միջանձնային հարաբերությունների և սոցիալական: Երեխան նկարում է այն, ինչ գիտի և ինչ կարևոր է իր համար և ոչ թե այն, ինչ տեսնում է ինչպես մեծահասակը: Երեխայի նկարի միջոցով մասնագետը կարողանում է բացահայտել, իմանալ երեխայի մտավոր զարգացման մասին, աշխարհի նկատմամբ նրա մոտեցման /էմոցիոնա՞լ, թե ռացիոնալ/, տազնապայմության, վախերի, դեպրեսիաների, ինքնակառավարման, վարքային շեղումների, ագրեսիաների, ընտանիքի և նրա անդամների միջև փոխհարաբերությունների: Քանի որ նկարները անգիտակցականի հետևանք են, հետևաբար դրանք հնարավոր են դարձնում առավել ճիշտ դիագնոստիկա և առավել նպատակային թերապիա իրականացնել: Թերապևտիկ նպատակներով նկարչական զանազան տեխնոլոգիաներ ենք օգտագործում՝ սկսած խզբզոցներից մինչև թեմատիկ նկարները: Իբրև առանձին տեխնոլոգիա կիրառվում են գույները /ախտորոշիչ, թերապևտիկ, ուսուցողական նպատակներով/:

Կավով, խմորով, պլաստիլինով աշխատանքի ժամանակ երեխային հատկապես զարմացնում ու ոգևորում է տձև նյութի ձևափոխումը որևէ իմաստալից առարկայի, երեխան գիտակցում է, որ իր ձեռքով իմաստ է ներդրում նյութի մեջ, որ ոչնչից գեղեցիկն է ստեղծում: Բացի այդ, այս աշխատանքի ընթացքում մատների մանր մոտորիկական նպաստում է երեխայի ընդհանուր զարգացմանը:

Ակնհայտ փոփոխություններ են առաջանում երեխաների մոտ՝ երաժշտության ազդեցության հետևանքով: Կենտրոնի ու նրա սաների համար գրված հատուկ երգերը երեխաները առանձնակի ջերմությամբ են երգում ու սիրում են երեկոները խմբով դրանք կատարել: Սա նպաստում է երեխաների միջև հարաբերությունների ջերմացմանը: Երեխան երգի միջոցով «խոսում է» իր ցավի մասին, իր ապրումները «դուրս է հանում», հանգստանում է:

Թատրոնի առանձին տարրերի կիրառումը Կենտրոնում սոցիալական ինքնիմացության հիանալի միջոց է ծառայում այնպիսի «հանդիսատեսի» ու «դերասանի» համար, ինչպիսին երեխան է, որ միայնակ, առանց այդպիսի «գիտափորձի» ի վիճակի չէ սեփական անձին և միջանձնային /նաև ներընտանեկան/ փոխհարաբերություններին նայել օբյեկտիվ դիտորդի սթափ հայացքով: Երեխան թատերական դերի մեջ տեսնում է այնպիսի սոցիալական դերեր, որ պարտադիր պիտի կատարվեն: Իսկ սոցիալական դերի պարագայում այդ անվերապահ կատարման ենթակա սցենարները հաճախ ոչ այլ ինչ են, քան վարքի կանոններ, իրավունքներ ու

պարտականություններ՝ տվյալ սոցիալական դերին հատուկ: Կենտրոնի մասնագետների կամ իրենց իսկ կողմից գրված սցենարներով ներկայացված բեմադրությունները երեխաների համար ինքնահասկացման, ինքնաճանաչման, ինքնիմացության ճանապարհ են բացում, անշուշտ նաև ուսուցողական նպատակ հետապնդելով:

Կարևորն այն է, որ արտօրապիլայի հնարավոր բոլոր ձևերը մեծապես զարգացնում են երեխայի ինքնարտահայտման հնարավորությունները, ստեղծում են նոր կոմունիկացիոն դաշտ երեխայի զարգացման համար: Բարձրանում է երեխայի ինքնագնահատականը, բարելավվում են երեխաների միջև փոխհարաբերությունները, երեխան շփվում է գեղեցիկի հետ, նոր գիտելիքներ ու հմտություններ է ձեռք բերում, սովորում է պլանավորել, իր առջև նպատակ դնել և գործը հասցնել նպատակին, ուրախանալ արդյունքներով. դառնում է ավելի ինքնավստահ: Շատ-շատերի մոտ թաքնված ունակություններ են բացահայտվում, որ անգամ ծնողներին անհայտ են եղել:

Ինքնահաստատման տանող ճանապարհ արվեստի եւ արհեստի միջոցով

Կարինե Հարությունյան «Ծիծեռնակ» ՀԿ-ի գործադիր տնօրեն

*«Եթե բեզ լքում են, չի նշանակում,
որ դու աշխարհում միայնակ ես»
12-ամյա Սոնայի խոսքից*

Նախ ուզում եմ ողջունել այս խիստ կարեւոր նախաձեռնությունը և իմ հիացմունքը հայտնել կարևոր խնդրի բարձրացման համար:

Արվեստը մարդու հոգեւոր կայացման համար անվիճելի անհրաժեշտություն է՝ անկախ նրա սոցիալական վիճակից: Այս համաժողովից ակնկալում եմ փորձի ու մտքերի փոխանակում, նոր գաղափարների առաջացում, որի ողջ ծանրակշռությունը կարելի կլինի գնահատել միայն կատարելիք աշխատանքի և դրա շոշափելի արդյունքների դեպքում: Ուզում եմ հավատալ, որ այս համաժողովից իմ սպասելիքները անպայման կատարվելու հեռանկար ունեն:

Կարճ ներկայացնեմ մեր կազմակերպությունը: Ստեղծվել է այն 2001-ին: 35 կանայք ենք՝ տարբեր տարիքի եւ մասնագիտության տեր: Մեր մեջ մեծամասնություն են կազմում երաժիշտները: Ունենք մասնաճյուղեր Կապանում և Բյուրականում: Շատ-շատ կամավորներ ունենք՝ կոնսերվատորիայի եւ թատերական ինստիտուտի ուսանողներ, երաժշտական դպրոցների և ուսումնարանի սաներ: Մեր կազմակերպության առաքելությունն է նպաստել հասարակության հոգևոր վերածննդին, օժանդակել մշակութային կյանքի զարգացմանը, պահպանել և հասարակությանը հասցնել արվեստի բարձր արժեքները:

Հիմնական խնդիրներից է անմիջական և մշտական կապի ստեղծումը սոցիալապես անապահով խավերի և արվեստագետների, մշակութային կոլեկտիվների միջև, մասնավորապես տուն-ինտերնատների և օժանդակ դպրոցների միջև: Դրա համար կազմակերպում ենք համերգներ, դասախոսություններ, այցելություններ տարբեր մշակութային օջախներ:

Մեր գերխնդիրն է մանկատներում և այլ հաստատություններում ապրող երեխաների ինտեգրացումը հասարակություն, որին հասնելու ուրույն եւ յուրահատուկ միջոց է բոլոր ժամանակների մեծություն արվեստը, նրա ուժը: Ձեր ուշադրությանն են ներկայացնում մեր բազմաթիվ ծրագրերից մեկը, որի նախապատմությունն սկսվեց մեր այցելությամբ Նուբարաշենի թիվ 11 մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների հատուկ, «օժանդակ» դպրոց: Դա 2004-ին էր: Այդ օրվանից մինչ հիմա այնտեղ բնակվող մոտ հարյուր երեխաների տոն օրերը զարդարում ենք նվերներով ու համերգային ծրագրերի կազմակերպմամբ: Առաջին իսկ շփումներից արդեն հասկանալի էր, որ գործ ունենք փակ, մի տեսակ խռոված ներաշխարհի և դասական երաժշտություն լսելու անպատրաստ ունկնդրի հետ: Դա մեզ թելադրեց ստեղծել ծրագիր, որ հասանելի և հասկանալի կդարձնի դասական երաժշտությունը երբևէ այն չլսած երեխաների համար: Արդեն 2005 թվականին ծրագիրն իրականացավ “‘Disney hand’ միջազգային կազմակերպության դրամաշնորհով, որի արդյունքում կայացան երեք համերգ-գրույցներ «Միմֆոնիկ նվագախմբի նվագարանները» խորագրի ներքո: Շատ երեխաներ առաջին անգամ էին տեսնում և լսում թավջութակ, գալարափող, տրոմբոն: Համերգ-գրույցներից հետո երեխաներին տարանք Ալ. Սպենդիարյանի անվ. Ազգային օպերային թատրոն, որտեղ նրանք ակընդրեցին Ադանի «Ժիգել» բալետը: Պետք էր տեսնել նրանց կլանված հայացքը: Այն տպավորությունն էր, որ նրանք հայտնվել են հեքիաթում:

2006-ին Նուբարաշենի դպրոցի երեխաների համար IREX կազմակերպության հետ համատեղ կազմակերպեցինք այցելություններ Ազգային պատկերասրահ, որտեղ անցկացվեցին նաև գրույցներ գեղարվեստի մասին:

Իսկ այս տարի՝ 2007-ին արդեն մեզ համար հարազատ դարձած երեխաներին ծանոթացրեցինք թատերական արվեստին: Մեր կազմակերպության կամավոր ուսանողները երեխաներից տասներեք շնորհալիներին բեն բարձրացրեցին: Բեմականացվեց «Պոչատ աղվեսը»:

Այս միջոցառումն առիթ եղավ, որ հիմնվի շրջիկ թատերական ստուդիա «Երեխաները երեխաներին» անունով և հիմք դառնա մտավոր խնդիրներ ունեցող երեխաների թատերական կազմակերպված գործունեությանը: Արդյո՞ք սա չէ ինտեգրացում ասվածի կոնկրետ և հաջողված օրինակը:

Ասել, որ այս բոլոր միջոցառումները միայն տոն են եղել, քիչ է, դա ոգու և ոգեղենության հաղթանակ է հիվանդության, մեկուսացվածության և ծանր ճակատագրի գիտակցությամբ ապրող երեխաների համար: Նրանց կամքի հաղթանակն էր սա և ինչու չէ, նաև մեր արածի գնահատականը, որ մի

12 տարեկան աղջնակ այսպես բարձրաձայնեց. «Եթե քեզ լքում են, չի նշանակում, որ դու աշխարհում միայնակ ես»:

Մեր աշխատանքի ամենամեծ հաջողությունն են համարում ոչ միայն մտավոր և սոցիալապես անապահով երեխաներին արվեստի հմայքով գերելը, այլև կամավորներին աշխատանքի և շփման փորձով զինելը: Մեր աշխատանքը երկկողմանի էֆեկտ ունի՝ մեկ, որ երեխաներին պատում է ուշադրության և հոգատարության ալիք, երկրորդ, ոչ պակաս կարևորը, կամավորներն զգում են իրենց պրոֆեսիոնալ գործի կարևորությունը եւ իրենց նվիրումի նշանակալիությունը: Երեխաների զարգացման գործում արվեստը դառնում է անձի ձևավորման հիմնական եւ անբաժանելի բաղադրիչը, ինչպես ոսկե բանալին, որ բացում է նրանց տխուր հոգիների փակ դռները

«Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրի ամփոփիչ սեմինար

Սեմինարի նպատակն էր ամփոփել Երևանի և ՀՀ 4 մարզերի արհեստագործական ուսումնարանների և արվեստի դպրոցների հիմքի վրա անցկացված երկշաբաթյա փորձնական դասընթացների արդյունքները, պարզել նրանց ուժեղ և թույլ կողմերը, նշել նրանց հետագա կիրառման հնարավորությունները, քննարկել արված առաջարկությունները:

Ամփոփիչ սեմինարի ընթացքում հաշվետու զեկույցներով հանդես եկան «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրում ընդգրկված մարզերի համակարգողները, որոնք ներկայացրեցին երկշաբաթյա դասընթացների ընթացքում իրենց կողմից արված դիտարկումները, ինչն էլ դարձավ սեմինարի քննարկման հիմնական առարկան:

Ծրագրի սոցիոլոգը, որը ծրագրի ողջ ընթացքում իրականացրել էր սոցիոլոգիական հարցումներ, հանդես եկավ հաշվետու զեկույցով, ներկայացրեց իր հետազոտության արդյունքներն ու արված վերլուծությունները:

Արվեստի դպրոցների և ուսումնարանի տնօրենները, փորձագետները, ծրագրին մասնակից աշակերտները և նրանց ծնողներն իրենց ելույթներում նշեցին ծրագրի արդյունավետության և կարևորության մասին: Աշակերտների ծնողները հատկապես մեծ ոգևորությամբ էին խոսում իրենց երեխաների վարքագծում այդ կարճ ժամանակահատվածում տեղի ունեցած ակնհայտ փոփոխության մասին:

Հաշվետու զեկույց

Արմինե Պողոսյան *Երևան քաղաքում ծրագրի համակարգող*

Համաժողովի հարգելի մասնակիցներ,

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի և «Ապագան քունն է» բարեգործական սոցիալական հասարակական կազմակերպության կողմից 2007 թվականի հունիս ամսին սկսվեց «Ավանդական կիրառական արվեստի տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագիրը, որի նպատակն էր արվեստի և արհեստի միջոցով նախ կրթել երեխաներին, իսկ հետո սեր արթնացնել արվեստի կամ արհեստի որևէ ճյուղի նկատմամբ, տալ հմտությունների և կարողությունների այնպիսի պաշար, ինչը թույլ կտա նրան հետագայում ձեռք բերել ֆինանսական անկախություն և քիչ թե շատ օգնել սեփական ընտանիքին: Ծրագրում ընդգրկված էին սոցիալապես անապահով, հատուկ կարիք ունեցող և մտավոր թույլ կարողություններով երեխաներ:

Ծրագիրն առավել արդյունավետ իրականացնելու նպատակով՝ հանդիպեցինք Հայաստանի Հանրապետության Մշակույթի, Կրթության և Գիտության, Աշխատանքի և Սոցիալական հարցերով զբաղվող նախարարությունների աշխատակիցներին: Նախապես ձեռք բերված վերը նշված նախարարությունների հետ համագործակցությունը տվեց իր արդյունքը:

Մշակույթի նախարարությունում տիկին Լյուդմիլա Մելիքյանը առաջարկեց ծրագիրն իրականացնել Երևանի Հայկանուշ Դանիելյանի անվան արվեստի դպրոցում: Կրթության և Գիտության նախարարության նախնական և միջին մասնագիտական կրթության վարչության պետ՝ Արտակ Աղբալյանն էլ մեզ ուղղորդեց Երևանի թիվ 2 արհեստագործական ուսումնարան:

Հանդիպեցինք նշված ուսումնական հաստատությունների տնօրենների հետ և ներկայացրեցինք ծրագիրը: Նրանք մեծ պատրաստակամությամբ համաձայնեցին և աջակցեցին իրենց ուսումնական հաստատություններում ծրագրի լիարժեք իրականացմանը:

Երևանի թիվ 2 ուսումնարանի տնօրեն Պարույր Մանթոսյանի հետ քննարկվեց և որոշվեց ընտրել արհեստի ճյուղերից խոհարարությունը, մրցույթում ընտրված լավագույն խոհարար Ալվարդ Մանուկյանի կազմած երկչաբաթյա պլանն ուներ իր հստակ նպատակը՝ երեխաների մեջ հետաքրքրություն առաջացնել դեպի խոհարարությունը, ծանոթացնել խոհարարության գաղտնիքների, խոհարարի մասնագիտության հետ: Յուրաքանչյուր հանդիպման ժամանակ երեխաներին տրվում էր տեսական գիտելիքներ և անցկացվում գործնական պարապմունք:

Երևանի Հայկանուշ Դանիելյանի անվան արվեստի դպրոցի տնօրեն Գեորգի Հախնազարյանի հետ որոշվեց և ընտրվեց արվեստի ճյուղերից ուլունքագործությունը և բատիկան /նկարչություն կտորի վրա/: Նախապես մրցույթի միջոցով ընտրված փորձագետ Դիանա Կարապետյանի կողմից

մշակված երկշաբաթյա պլանն ուներ հստակ նպատակը, որն էր մասնակից երեխաների մեջ սեր արթնացնել արվեստի այդ ճյուղերի նկատմամբ, հանդիպումների ժամանակ երեխաներին ծանոթացնել դեկորատիվ արվեստի տեսակների հետ, հաղորդել պարզ կատարողական հմտություններ, որոնք երեխաներին կօգնեն հետագա մասնագիտական կողմնորոշման, ինչպես նաև ընտանիքին որոշակիորեն օգնություն ցուցաբերելու հարցում:

Երեխաների ընտրությունը կատարվել է փոքրիկ մրցույթի ձևով: Երեխաների ընտրության հարցում իր աջակցությունն է ցուցաբերել «SOS մանկական գյուղեր» հայկական բարեգործական հիմնադրամը:

Խոհարարական խմբակին մասնակցում էին թվով 10, իսկ ուլունքագործության և բատիկի խմբակին՝ 15 երեխա՝ ընդհանուր առմամբ 25 երեխա: Արվեստի ճյուղերն ընտրելիս, ինչպես նաև դասընթացները կազմակերպելիս հաշվի են առնվել երեխաների նախասիրությունները և տարիքային առանձնահատկությունները:

Դասընթացի ավարտից հետո կազմակերպվեցին նաև էքսկուրսիաներ, որը օգնեց երեխաներին ավելի կապվել արվեստի հետ և հասկանալ նրա նշանակությունը: Երեխաները այդ ընթացքում նաև հասկացան, թե իրենց սովորած դեկորատիվ-կիրառական արվեստի ու արհեստի հմտությունները ինչպես և որտեղ կարող են գործածել:

Երեխաները բոլոր հանդիպումներին մասնակցում էին մեծ սիրով և ոգևորությամբ: Ծրագրի արդյունավետության մասին են վկայում նաև խմբակներին մասնակից երեխաների ծնողները, որոնք իրենց շնորհակալությունն ու գոհունակությունն էին հայտնում նման դասընթացների կազմակերպման համար: Ծրագրին մասնակից երեխաներից մեկի ծնողը փաստում է. «Իմ երեխան ոչ միայն կարողացավ ձեռք բերել որոշակի հմտություններ, այլ նաև կարողացավ հասկանալ թե ինչ է արվեստն ու արհեստը, կարողացավ գնահատել այն»:

Մեր համատեղ աշխատանքի արդյունքները այսօր ներկայացվեցին ցուցահանդեսում: Դրանք փաստում են, որ մենք կարողացել ենք լուծել մեր առջև դրված խնդիրները:

Ամբողջ ծրագիրը ամփոփելով կարող ենք ասել, որ արվեստի և արհեստի միջոցով կրթելն ու ամենակարևորը դաստիարակելը լավագույն միջոցներից մեկն է. այն օգնում է երեխաներին զերծ մնալ շատ արատավոր և բացասական երևույթներից:

Անմիջականորեն մասնակցելով յուրաքանչյուր հանդիպմանը կարող ենք ասել, որ այդ կարճ, բայց բովանդակալից ժամանակահատվածում ակնառու էր երեխաների մոտ կատարված փոփոխությունները: Ականատեսը լինելով դրան՝ առաջարկում են, որ ինչքան կարող ենք պետք է մեր երեխաներին մոտ պահենք արվեստին, որովհետև դա ոչ միայն տալիս է որոշակի հմտություններ, այլ նաև ամրապնդում է մարդկային հատկանիշները: Եկեք գնահատենք արվեստը, հասկանաք նրա կարևոր նշանակությունը մեր երեխաների ճիշտ զարգացման համար, հասկանանք, թե ինչքան կարևոր է երեխաներին դաստիարակել արվեստի ու արհեստի միջոցով, և այն երեխաներին, որոնք իրոք ունեն դրա կարիքը:

Մեր ցուցահանդեսում ներկայացված նմուշները, ցույց են տալիս մնան ծրագրերի արդյունավետությունը և ցանկալի է, որ մնան ծրագրերը շարունակական լինեն:

Հաշվետու զեկույց

Թեհմինե Կարախանյան Արարատի մարզում ծրագրի համակարգող

2007 թ.ի հունիսի մեկից «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների ու կարողությունների ուսուցում» ծրագրում աշխատում են որպես Արարատի մարզում ծրագրի համակարգող:

Ծրագրի իրականացումը սկսել են Արարատի մարզի մարզպետարանի աշխատակազմի կրթության բաժնի և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժնի վարիչներ պարոն Մազմանյանի և պարոն Պողոսյանի հետ հանդիպումով: Հանդիպման ընթացքում, հաշվի առնելով Մասիս քաղաքում «Մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնի» առկայությունը, որոշվեց ծրագիրն իրականացնել Մասիս քաղաքում: Մասիսի քաղաքապետ պարոն Հակոբյանի, փոխքաղաքապետ պարոն Հովհաննիսյանի և քաղաքապետարանի առողջապահության, սոցիալական ապահովության և մշակույթի բաժնի պետ տիկին Ջաքարյանի հետ հանդիպելուց հետո սկսվեցին դասընթացների նախապատրաստական աշխատանքները: Տեղի ունեցավ հանդիպում Մասիս քաղաքի «Մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնի» տնօրեն պարոն Հարությունյանի և կենտրոնի աշխատակազմի հետ, որոնց կողմից ներկայացվեցին կենտրոնում գործող խմբակները: Հաշվի առնելով մասնագիտությունների արդիականությունը և հետագայում դրանց կիրառման լայն հնարավորությունները՝ առանձնացվեցին տիկնիկագործության, դիզայներական աշխատանքների, խոհարարության, կարուճկի և նկարչության խմբակները: Խմբակներում երեխաների ընդգրկվելու հարցում աջակցեցին քաղաքապետարանի սոցապ, առողջապահության և մշակույթի բաժինները, որոնց ներկայացրած սոցիալապես անապահով ընտանիքներից և ֆիզիկական ու թեթև մտավոր հաշմանդամություն ունեցող երեխաներից էլ կատարվեց ընտրությունը: Հրավիրված երեխաների հետ անցկացվեց հարցազրույց, որի ընթացքում ներկայացվեց ծրագիրն ու առաջարկվող մասնագիտությունները: Արդյունքում «Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքներ» խմբակում ընդգրկվեց 8 և «Ասեղնագործություն և դիզայներական աշխատանքներ» խմբակում՝ 19 երեխա, այսպիսով՝ Մասիս քաղաքից և հարակից գյուղերից ծրագրում ընդգրկվեց ընդամենը 27 երեխա:

Չևավորված խմբակներում դասընթացները վարելու համար հայտարարված մրցույթում հաղթեցին փորձագետներ Կարինե Կարապետյանը («Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքներ») և Սուսաննա Թունանյանը («Ասեղնագործություն և դիզայներական

աշխատանքներ»): Վերջիններիս ներկայացրած երկշաբաթյա դասընթացի վարմանն այլանը լիովին բավարարում էր ծրագրում առաջադրված պայմաններին, այն է՝ ձևավորել երեխաների մոտ ընտրված արվեստի կամ արհեստի ճյուղում անհրաժեշտ հմտություններ և կարողություններ և ուսուցողական գրույցների միջոցով սեր արթնացնել նրանց մոտ դեպի մշակույթը:

Պարապմունքների ընթացքում մասնակիցները ցուցաբերում էին շատ մեծ հետաքրքրություն, որն էլ նպաստում էր դասավանդող նյութի արագ յուրացմանը:

Ծրագիրը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց նաև խմբակներում ընդգրկված երեխաների հարազատների շրջանում, որի վկայությունն էր նրանց մշտական մասնակցությունը պարապմունքներին:

Ծնողներից շատերը փաստում էին, որ այս դասընթացները և ծրագրի ընթացքում կազմակերպված մշակութային և ճանաչողական այցերն էական նշանակություն ունեցան իրենց երեխաների մասնագիտական կողմնորոշման հարցում:

Մշակութային այցի ընթացքում երեխաները եղան «Մանկան» փափուկ խաղալիքների արտադրամասում, ծանոթացան խաղալիքների արտադրման գործընթացին: «Թորոս Ռոսլինի» անվան ինստիտուտում և Հայաստանի Ժողովրդական արվեստի թանգարանում երեխաները ծանոթացան ժամանակակից ստեղծագործողների աշխատանքներին, որը նրանց օգնեց ևս մեկ անգամ ամրապնդել իրենց կատարած գործի նկատմամբ հավատը:

Այսպիսով որևէ մշակութային խմբակում երբևէ չընդգրկված երեխաներից շատերը հաստատակամորեն որոշում կայացրեցին շարունակել իրենց հմտությունների և կարողությունների զարգացումը՝ դառնալով «Մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնի» սան:

Ահա թե ինչու եմ կարևորում պատշաճ ուշադրություն դարձնելը բոլոր այն հաստատություններին, որտեղ աճող սերունդը կարող է հաղորդակից լինել մշակույթին և ստանալ մշակութային դաստիարակություն, քանզի միայն տալով վերջիններիս մասնագիտական ուղղվածություն, ապահովելով նրանց զբաղվածությունը և անմիջական կապն արվեստի հետ, մենք կարող ենք վստահ լինել նրանց քաղաքացիական գիտակցության ձևավորման հարցում, որն ի վերջո կնպաստի մեր երկրում քաղաքացիական հասարակության կայացմանը:

Հաշվետու զեկույց

Քնարիկ Գևորգյան

Կոտայքի մարզում ծրագրի համակարգող

«Ավանդական կիրառական արվեստի տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագիրն իրականացվել է նաև ՀՀ Կոտայքի մարզում: Ծրագրի շրջանակներում կայացան մի քանի կարևոր հանդիպումներ ՀՀ Կոտայքի մարզպետարանի կրթության վարչության պետ

պարոն Արա Միմոնյանի, Աբովյանի քաղաքապետի առաջին օգնական պարոն Մանուկ Հակոբյանի, կրթության վարչության պետ Կարինե Կիրակոսյանի հետ ծրագրին աջակցելու նպատակով: Հանդիպումների ընթացքում ներկայացվեց ծրագիրը, ողջունվեց համագործակցության նպատակով և այն իրականացնելու համար տրամադրվեց Աբովյանի Գեղարվեստի դպրոցը:

Ծրագրի նպատակն էր սոցիալապես անապահով, հատուկ կարիքներով և մտավոր թույլ կարողություններով երեխաներին թվով 30 երեխայի լիարժեք ներգրավվածություն ծրագրին: Այս հարցում մեզ աջակցեցին դպրոցի տնօրինությունը և կրթության վարչությունը: Երեխաների ընտրությունը կատարվեց հարցազրույցի միջոցով, հարցազրույցին մասնակցում էին 38 երեխա: Այնքան մեծ էր հետաքրքրությունը և ցանկությունը մասնակիցը դառնալ այս դասընթացին, որ հարցազրույցին մասնակից բոլոր երեխաները ներգրավվեցին ծրագրում:

Հիմք ընդունելով սոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքները, դպրոցի պայմանները, երեխաների նախասիրությունները, ընտրվեցին առաջարկված դեկորատիվ-կիրառական արվեստի հինգ ոլորտներից երկուսը՝ «Մաքրամե», «Խեցեգործություն»: Նախապես ընտրված փորձագետները, ովքեր դասավանդում էին տեղի գեղարվեստի դպրոցում. Օվսաննա Առուստամյանը՝ մաքրամե և Անի Բաղդասարյանը՝ խեցեգործություն: Նրանց կողմից ներկայացվեց երկշաբաթյա դասընթացի պլան:

«Մաքրամե»-ի երկշաբաթյա դասընթացի նպատակն է. զարգացնել երեխաների ունակությունները, հմտություններն ու կարողությունները ավանդական կիրառական արվեստի «այս» տեսակում, նպաստել նրանց գեղագիտական ճաշակի և ստեղծագործական մտքի ձևավորմանը, սեր արթնացնելով դեպի արվեստը, հանդիպումների ընթացքում ունկնդրելով երաժշտություն:

«Խեցեգործության» երկշաբաթյա դասընթացի նպատակը. երեխաների մոտ ձևավորել որոշակի կարողություններ, հմտություններ, նպաստել նրանց գեղագիտական ճաշակի ձևավորմանը, սեր և հետաքրքրություն արթնացրին դեպի արվեստ, նպաստելով նրանց հետագա մասնագիտական ճիշտ կողմնորոշմանը: Հանդիպումների ընթացքում երեխաներին սովորեցնել նկարել էսքիզներ, մշակել կավ, այնուհետ պատրաստել կավե կենցաղային առարկաներ, թրծել և ներկել: Ծանոթացնել երեխաներին հայկական մշակույթում և կենցաղում բրուտագործության դերի և կիրառման մասին:

Տրամադրվեցին անհրաժեշտ նյութերը դասընթացի լիարժեք կազմակերպման համար:

Քանի որ արդեն ընտրված էր թիրախ լսարանը, կային բոլոր պայմանները դասընթացը իրականացնելու համար հունիսի 14-ին դասընթացը սկսված էր: Խմբակներից յուրաքանչյուր ընդգրկված էին 19 երեխա:

Դասընթացի ամբողջ ընթացքին ներկա գտնվելով կարող եմ ասել որ, արվեստը պետք է զգալ, այլ ոչ թե հասկանալ: Մասնակից երեխաները զգալով արվեստի շունչը, այս կարճ ժամանակահատվածում կարողացան յուրացնել և տիրապետել մաքրամեծի, խեցեգործության գաղտնիքները: Հանդիպումների ընթացքում նրանց տրվում էին և՛ տեսական, և՛ գործնական գիտելիքներ: Նրանք ծանոթացան Հայկական արվեստի հարուստ մշակույթին: Օրեցօր մեծանում էր հետաքրքրությունը դասընթացների նկատմամբ դա փաստում է, այն որ երեխաները ժամ առաջ գալիս էին դպրոց և ամենահետաքրքիրը այն էր, որ երեխաները այդ ընթացքում գրուցում էին արվեստի մյուս ճյուղերից գրականությունից, կինոյից: Երեխաներին տրված էր լիարժեք ստեղծագործելու բոլոր հնարավորությունները: Երեխաների աշխատանքում այնքան մեծ սեր և հոգի է դրված որ դրանցից յուրաքանչյուրը արվեստի մեծ գործ է, նրանք նույնիսկ իրենց աշխատանքներին անուններ էին տալիս: Արվեստի մեծ գործերում, ինչպես մարդկային բոլոր գործերում վճռորոշ դերը բովանդակությանն է, այլ ոչ թե չափերինը, ձևերինը, կատարման տեխնիկայինը: Դասընթացի ժամանակ հաճախակի հանդիպումների, գրույցների ընթացքում մասնակից երեխաների ծնողները, նշում էին որ իրենց երեխաների և վարքագծում, և աշխարհընկալման հարցում մեծ և դրական փոփոխություն է նկատվում, նրանք իրենց շրջապատում արդեն իսկ տեսնում են միայն գեղեցիկը: Աղամյան Արմենի մայրը նշում է, որ իր որդին գլխի ի վայր փոխվել է, քանի որ նա ուներ ուշադրության կենտրոնացման խնդրի, կարծես թե կավի հետ աշխատելիս նա դարձել է ավելի ուշադիր:

Դասընթացի ավարտին Բրիտանական Խորհրդի աջակցությամբ երեխաները մշակութային գործնական այցով եղան Երևանում, այցելեցին «Մանե Թայլս» ձեռակերտ սալիկների գործարան, որտեղ երեխաները ծանոթացան ինտերիերի ձևավորման մեջ խեցեգործության կիրառությունը: Ռոսլինի անվան ինստիտուտում, որտեղ դիտեցին ուսանողների ձեռքի աշխատանքները, մաքրամեծի հյուսքից պատրաստված ջահեր և այլ կենցաղային իրեր:

Եթե ուզում ես արվեստից հաճույք ստանալ, ապա պետք է լինես գեղագիտորեն կրթված: Կրթված հասարակություն ունենալու համար պետք է նրա սեփականությունը դարձնել հնադարի այն գեղագիտական ուսմունքները, որոնք առավելագույնս են ապահովում իր սերնդի գաղափարական պահանջները:

Ընտրիակալություն եմ հայտնում Աբովյան քաղաքի քաղաքապետարանի կրթության վարչությանը, դպրոցի տնօրեն պարոն Արիս Կարապետյանին, փորձագետներին դասընթացն հիանալի կազմակերպելու, անցկացնելու համար:

**«Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների
և կարողությունների ուսուցում» ծրագրի շրջանակներում
իրականացված սոցիոլոգիական հետազոտություն**

**Հակոբ Մաթևոսյան
Ծրագրի սոցիոլոգ**

**«Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և
կարողությունների ուսուցում»** ծրագրին հինգ տարածաշրջաններից
մասնակցել է 130 երեխա, որից

- 38 երեխա Աբովյանից, 29.3%
- 27 երեխա Մասիսից, 20.7%
- 22 երեխա Երևանից, 17 %
- 19 երեխա Ագատանուտից, 14.6%
- 13 երեխա Բերդից, 10%
- 11 երեխա Գյումրիից, 8.4%

Ի սկզբանե նախատեսված էր, որ ծրագրին պետք է մասնակցեն
սոցիալապես անապահով և հատուկ կարիք ունեցող երեխաները:

Ծրագրին մասնակցած երեխաների թիվն ըստ խնդիրների հետևյալն է
արքատություն

- սոցիալապես անապահով 72 երեխա, 55,3%

հատուկ խնդիր ունեցողներ

- թեթև մտավոր հետամնացություն 6, 5%
- թույլ լսող 2, 1.4%
- ֆիզիկական հաշմանդամություն 22, 17%
- վատ տեսնող 3, 2.2%
- մանկական ուղեղային կաթված 1, 0.7 %
- հոգեբանական դժվարություններ (վախի զգացում) 1, 0.7%

ընտանեկան կարգավիճակ

- միակողմանի ծնողազուրկ 12 երեխա, 9,3%
- բազմազավակ ընտանիքի 6 երեխա, 4,6%

առանց հատուկ խնդիրների

- 5 երեխա, 3.8%

**«Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և
կարողությունների ուսուցում»** ծրագրի շրջանակներում իրականացվել է
սոցիոլոգիական հետազոտություն, որի հիմնական նպատակն էր պարզել
իրականացված ծրագրի արդյունավետությունը՝ մեր առջև դնելով հետևյալ
խնդիրները.

- պարզել ծնողների, խմբակավարների, արվեստի դպրոցների և
ուսումնարանի տնօրենների վերաբերմունքը երեխաների ընտրած
արվեստի/արհեստի ճյուղի վերաբերյալ
- պարզել իրականացված ծրագրի արդյունքների հեռանկարային
կողմը

- պարզել ծրագրի դաստիարակչական ազդեցությունը
- Վերը նշված խնդիրները պարզելու համար կիրառվել են սոցիոլոգիական հետազոտության երկու մեթոդ.
- խորին հարցազրույցի մեթոդ, որն իրականացվել է արվեստի դպրոցների և ուսումնարանի տնօրենների, ինչպես նաև խմբակավարների հետ
- Ֆոկուս խմբերի մեթոդ, որն իրականացվել է խմբակներում ընդգրկված երեխաների ծնողների հետ
- Ծրագրի շրջանակներում ընտրվել են և՛ պահանջարկ վայելող, տարածված ճյուղեր, և՛ փոքր-ինչ ուշադրությունից դուրս մնացած, սակայն կարևորությունը չկորցրած արհեստի/արվեստի ճյուղերը: Ծրագրում ընդգրկվել են արվեստի/ արհեստի հետևյալ ճյուղերը.
- Խոհարարություն և դիզայն 9 երեխա, 7%
- Ուլունքագործություն և բատիկա 13 երեխա, 10%
- Դիզայն և ասեղնագործություն 38 երեխա, 29%
- Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքների պատրաստում 27 երեխա, 21%
- Խեցեգործություն 19 երեխա, 14.5%
- Մաքրամեն 19 երեխա, 14.5%
- Ֆոտո 5 երեխա, 4%

Արվեստի/արհեստի վերը նշված ճյուղերը տվյալ տարածաշրջաններում ունեն գարգացման մեծ հեռանկարներ, իսկ վերջինս հիմք է հանդիսանում հետագայում երեխայի զբաղվածության ապահովման համար:

Արվեստի/արհեստի այս կամ այն ճյուղի ընտրությունը կատարվել է նաև ըստ երեխաների նախասիրությունների:

Ընտրված ոլորտների արդիականությունը և կարևորությունը ևս մեկ անգամ վկայում են հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը: Ըստ ուսումնարանի տնօրենի և խմբակավարի՝ խոհարարության արդիականությունը և կարևորությունը պայմանավորված է սպասարկման ոլորտի հիմնական, անբաժանելի մաս լինելու հետ, իսկ վերջինիս տարածումը կապված է մեր երկրում տուրիզմի գարգացման հետ:

Ինչ վերաբերվում է ուլունքագործությանը, ապա դրա արդիականությունն, ըստ համապատասխան խմբակում ընդգրկված երեխաների ծնողների, ներկա պայմաններում կապված է նրա հետ, որ նորածնության ոլորտում ավելի բարձր են գնահատվում կիսաթանկարժեք և ոչ թանկարժեք իրերը:

Չնայած տիկնիկագործության ոչ մեծ պահանջարկին, ինչպես նշում են հարցվողները, այն ունի մեծ կարևորություն երեխաների դաստիարակության հարցում:

Դիզայնի և ասեղնագործության արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ ներկա ժամանակաշրջանում գնահատվում է

գեղեցիկը, և ըստ հարցվողների, գեղեցիկը գնահատելի է ոչ միայն արվեստի ոլորտում, այլ նաև կյանքի բոլոր բնագավառներում:

Ըստ արվեստի դպրոցի տնօրենի՝ խեցեգործությունը այժմ դինամիկորեն զարգացող ոլորտ է՝ հաշվի առնելով թեկուզ միայն այն հանգամանքը, որ պահանջարկ կա սպասարկման ոլորտում՝ կապված խեցուց պատրաստված սպասքի հետ և իհարկե էքստերիերի և ինտերիերի կահավորման համար:

Ինչ վերաբերում է մաքրամեխ, ապա այս խմբակում ընդգրկված երեխաների ծնողների հավաստմամբ, մաքրամեխ նորարարական, միևնույն ժամանակ աչքի համար հաճելի զբաղմունք է: Ըստ խմբակավարի՝ մաքրամեխ պատրաստված իրերը միանշանակորեն կիրառելի են թե՛ կենցաղում, թե՛ նորաձևության մեջ:

Համաձայն հետազոտության արդյունքների պահանջարկ կա արվեստի և արհեստի միայն որոշակի ճյուղերի նկատմամբ: Այդ ճյուղերն են

- ադամանդագործություն
- ոսկերչություն
- խոհարարություն
- վարսավիրություն
- նկարչություն
- շինարարություն

Ընդհանուր առմամբ հարցվողների գերակշռող մասը կարծում է, որ մեծ պահանջարկ ունի դեկորատիվ - կիրառական արվեստը:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծությունից ելնելով՝ կարելի է ասել, որ ինչպես արվեստի դպրոցների, ուսումնարանի տնօրենների, խմբակավարների, այնպես էլ ծնողների համար արվեստը և արհեստը շատ մեծ նշանակություն ունեն. նրանք արվեստը համարում են հոգևոր սնունդ, դաստիարակության, գեղագիտական ճաշակ ձևավորելու միջոց, հետազայում աշխատանք ունենալու հնարավորություն, ինչպես նաև դեպի կատարելության հասնելու ճանապարհ:

Սակայն այսօր արվեստ ու արհեստ ուսուցանող հաստատությունների նկատմամբ հետաքրքրությունը, պահանջարկը պակասել է՝ ի համեմատ Խորհրդային Միության ժամանակների, որի պատճառներն ըստ հետազոտության արդյունքների հետևյալն են. նախ շատ մեծ է հետաքրքրությունը բուհերի նկատմամբ, որին նպաստել են նաև մասնավոր բուհերի լայն տարածումը: Հարկ է նշել նաև այն հանգամանքը, որ վերջիններս որոշակի իմաստով (չհաշված ֆինանսական կողմը) հեշտացրել են բուհական համակարգում ընդգրկվելը: Բացի դրանից այսօր հասարակության համար կարևոր արժեք է համարվում բարձրագույն կրթությունը, և աշխատաշուկայում առաջնային տեղ է տրվում բարձրագույն կրթությանը, այլ ոչ միջին մասնագիտականին: Ըստ խմբակավարների՝ Հայաստանում արվեստի և արհեստի նկատմամբ հետաքրքրության պակասը նաև պայմանավորված է նրանով, որ հիմնականում աչքաթող է արված այս ոլորտների աշխատուժը:

Այս ամենը նպաստում է հասարակության մեջ այն տեսակետի ձևավորմանը, որ այդ հաստատություններում սովորողները մրցունակ մասնագետներ չեն այսօրվա շուկայի համար: Սակայն ինչ վերաբերվում է ծրագրին մասնակցած երեխաների ծնողներին, ապա ըստ նրանց այդ հաստատությունները մեծ հնարավորություն են տալիս իրենց երեխաներին ձեռք բերելու հմտություններ հետագայում աշխատանք ունենալու համար՝ հաշվի առնելով իրենց սեփական հնարավորությունները՝ սոցիալական կարգավիճակը և հատուկ կարիք ունենալը:

Միևնույն ժամանակ ինչպես ըստ հաստատությունների տնօրենների, խմբակավարների, այնպես էլ ըստ ծնողների բարձրագույն կրթություն ունենալը և արվեստով կամ արհեստով զբաղվելը համարժեք նշանակություն ունեն մարդու համար:

«... սրանք պարտադիր գիտելիքներ են բոլոր մարդկանց համար՝ անկախ հասարակության մեջ զբաղեցրած դիրքից, բարձրագույն կրթությունից...»

ըստ ծրագրին մասնակցած երեխայի ծնողի

Ստացվում է, որ հասարակության ոչ մեծ, սակայն կայուն մի շերտ հանդիսանում է տվյալ հաստատությունների պոտենցիալ «սպառողը»:

Չնայած այս ամենին՝ արվեստը/արհեստը ունեն դաստիարակչական շատ մեծ նշանակություն երեխաների համար:

Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ գերիշխող է այն տեսակետը, որ արվեստի հետ առնչվող մարդիկ՝ լինի թե՛ սիրողական մակարդակում, թե՛ պրոֆեսիոնալ, օժտված են մարդկային բարձր որակներով: Այն նպաստում է մտածելակերպի փոփոխությանը դրական իմաստով, ինչպես նաև ձևավորում է բարձր ճաշակ, բարոյական բարձր արժեքներ, կրթում է մարդուն՝ դարձնելով հասարակության պիտանի անդամ, միևնույն ժամանակ կանխում է երկար ժամանակ փողոցում գտնվելը և վերջինիս բացասական ազդեցությունը երեխայի վրա:

«...արվեստը շատ զգայուն է, դրա համար պետք է մարդու կողմից ամեն ինչ ներդրվի, քանի որ այն բարձրացնում է մարդուն՝ դարձնելով ավելի լավը, ավելի բարի...»

մեջբերումն ըստ ծրագրին մասնակցած երեխայի ծնողի

Այն հարցին, թե նմանատիպ ծրագրերը ինչ նշանակություն ունեն արվեստի և արհեստի ուսումնական հաստատությունների համար, ապա ըստ հարցվողների հիմնական մասի՝ այդպիսի միջոցառումները ընդլայնում են վերը նշված հաստատությունների սաների թիվը:

«...մինչ այս ծրագրի իրականացումը մենք տեղյակ չէինք այսպիսի հաստատությունների տեղի և դերի մասին...»

մեջբերումն ըստ ծրագրին մասնակցած երեխայի ծնողի

Ջբաղվածության տեսանկյունից այս երկշաբաթյա դասընթացներն ապահովել են երեխաների զբաղմունքը ոչ միայն հաստատություններում, այլ նաև տանը: Եվ ըստ ծնողների՝ երեխաների կողմից իրականացվել է մմանատիպ միջոցառումների պրոպագանդա, իրենց ընկերներին տեղեկացնելով վերջիններիս մասին և նրանց ևս ընդգրկելով աշխատանքային գործընթացում:

Դասընթացների ազդեցությունը մեծ է եղել նաև երեխաների վարքային փոփոխության հարցում:

«...այս երկշաբաթյա դասընթացները շրջադարձային եղան երեխաների կյանքում, նրանք հասկացան, որ իրենք էլ կարող են գեղեցիկ իրեր պատրաստել և հիացնել շրջապատին...»

*մեջբերումն ըստ ծրագրին
մասնակցած երեխայի ծնողի*

Նմանատիպ ծրագրերը կարևոր նշանակություն ունեն տարածաշրջանների համար: Հեռու լինելով մայրաքաղաքից՝ ծայրամասերի և շրջանների երեխաները ավելի օտարված են ամեն տեսակի, այդ թվում մշակութային կենտրոններից, ինչը ըստ երեխաների ծնողների խոչընդոտում է մշակույթով դաստիարակվելուն: Տարածաշրջանի համար մեկ այլ տեսանկյունից կարող է կարևոր նշանակություն ունենալ, նմանատիպ միջոցառումները խթան են հանդիսանում մասնագիտական կողմնորոշման համար՝ ապահովվելով երեխաների հետագա աշխատանքային հեռանկարները իրենց իսկ տարածաշրջաններում, իսկ վերջինս էլ նպաստում է արտագաղթի նվազեցմանը, ինչպես նաև աջակցում է կառավարության կողմից իրականացվող աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրին:

Կա նաև այն տեսակետը, ըստ որի արվեստի և արհեստի ուժը այնքան մեծ է, որ դա պետք է լինի կրթական գործընթացի բաղկացուցիչ մաս, քանի որ այն ունի մեծ գործառնական նշանակություն:

Բոլոր հարցվողները միանշանակորեն կարևորում են նմանատիպ միջոցառումների անցկացումը, և ինչպես հաստատությունները, այնպես էլ երեխաների ծնողները պատրաստակամություն են հայտնել աջակցել նմանատիպ միջոցառումներին՝ հստակ ընդգծելով դրանց կարևոր նշանակությունը:

Ստորև բերվում են հարցվողների առաջարկություններ

- առաջարկվել է իրականացնել հետազոտություններ շուկայի ոլորտում մասնագիտությունների պահանջարկի վերաբերյալ, և պատրաստել համապատասխան մասնագետներ:

*«...թո՛ղ ասեն՝ ինչ մասնագետ է պետք, իսկ մենք պատրաստենք...»
մեջբերումն ըստ ուսումնարանի տնօրենի*

- արվեստի և արհեստի զարգացումը հնարավոր է, եթե արհեստի և արվեստի ուսումնական հաստատությունների և այլ ոլորտների ինստիտուտների (ապագա գործատու) միջև լինի համագործակցություն:

առաջարկվում է հնարավորինս երկարեցնել դասընթացների տևողությունը՝ հնարավոր դարձնելով ուսուցումը նաև ամռան ամիսներին:

Կարծիքներ և առաջարկություններ դասընթացների վերաբերյալ

Իրինա Սադոյան
*«Փրկեք երեխաներին» կազմակերպության
հայաստանյան գրասենյակի տնօրեն*

Ծանոթանալով «Ապագան քոնն է» բարեգործական սոցիալական հասարակական կազմակերպության՝ «Ավանդական կիրառական արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» կարճաժամկետ ծրագրին՝ կարծում եմ, որ այն կարող է կարևոր նշանակություն ունենալ երեխաների համար:

Ծրագրի շրջանակներում տասնյակ սոցիալապես անապահով, ծնողագուրկ և հաշմանդամ երեխաների հնարավորություն է ընձեռվել անվճար հիմունքներով մասնակցելու ուլունքագործության, բատիկի, խոհարարության ու ձևավորման, ինչպես նաև այլ երկշաբաթյա գործնական դասընթացների: Կարծում եմ, որ այդ դասընթացների շնորհիվ երեխաները կկարողանան արդեն միջին դպրոցական տարիքում կողմնորոշվել իրենց մասնագիտական նախասիրություններում: Բացի այդ, դասընթացները կօգնեն հաշմանդամ և սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաներին ձեռք բերել որոշակի գիտելիքներ ու հմտություններ և դրանք հետագայում օգտագործել իրենց ընտանիքների համար տնտեսական հնարավորություններ ու եկամուտ ստեղծելու նպատակով:

Մաղթում եմ հաջողություններ հետագա նախաձեռնություններում:

Գեորգի Հախնազարյան
*Երևանի Հ. Դանիելյանի անվան
արվեստի դպրոցի տնօրեն*

Մեր հիմնական նպատակն ենք համարում դպրոցում առաջին քայլերից գեղեցիկի հետ շփվելու միջոցով կրթել, դաստիարակել, հաղորդակից դարձնել արվեստի լավագույն նմուշների հետ: Գեղեցիկը ընկալելու միջոցով հարստացնել իրենց ներքին հոգևոր աշխարհը, դաստիարակել բազմակողմանի ներդաշնակ զարգացած մարդ:

Երեխաները մեծ բավարարություն են ստանում և հպարտանում են, երբ իրենց աշխատանքի արդյունքը գնահատվում է ոչ միայն ուսուցիչների, այլև ընկերների կողմից:

Մեր դպրոցի աշակերտները տարիներ շարունակ մեծ հաջողությամբ մասնակցում են ինչպես միջազգային և հանրապետական տարբեր մրցույթների և փառատոների:

Նման հաջողությունները նպաստում են երեխաների ոգևորությանը, աշխատասիրության զարգացմանը, արվեստի հետ կապվածությանը, ինչպես

նաև առողջ և շարունակվող հետաքրքրությանը ու բազմաթիվ այլ դրական երևույթների:

Համոզված եմ, և իմ տասնամյակների փորձը հաստատում է այն, որ յուրաքանչյուր երեխա, որը պատանի տարիքից շփվել է գեղեցիկի հետ և դաստիարակվել արվեստի լավագույն նմուշների միջոցով, իր հետագա կյանքում կդրսևորի իրեն որպես կիրթ, զարգացած, պարկեշտ քաղաքացի և անսպասելի կտարբերվի (լավ իմաստով) այն երեխաներից, որոնք չեն ունեցել նման հնարավորություն: Այդ իսկ պատճառով ուզում եմ բերել հայտնի հետազոտության արդյունքները, ըստ որի ծանր հանցագործություններ կատարողների թվում չկան նախկինում երաժշտական կամ արվեստի դպրոցում սովորած աշակերտներ:

Դպրոցում կատարվող բոլոր աշխատանքները և կոլեկտիվի ջանքերը, մասնագիտական հմտություններ ձեռք բերելուց բացի, ուղղված են խոշոր և կարևոր մի նպատակի՝ կրթել, դաստիարակել հասարակությանը պիտանի քաղաքացու: Դրանում ենք տեսնում նաև գեղարվեստական կրթության անհրաժեշտությունը բոլոր երեխաների համար, ինչին և ձգտում ենք մեր ամենօրյա գործունեության մեջ:

Հաղթահարելով բազմաթիվ և բավական բարդ հարցեր մենք աշխատում ենք հավատարիմ մնալ մեր հիմնական նպատակներին՝ արվեստի տարբեր ձևերի միջոցով շարունակել մեր սուրբ գործը երեխաների կրթության և դաստիարակության հարցում:

Օգտվելով տիկին Հրանուշ Հակոբյանի առաջարկությունից՝ կառաջարկեի, որ պետական որևէ օրենքի կամ այլ իրավական փաստաթղթի միջոցով ամրագրվի երեխաների գեղարվեստական կրթության մատչելիության մասին անհրաժեշտությունը, ինչը անկասկած ենթադրում է պետության մասնակցությունը ժողովրդի կրթության և դաստիարակության կարևոր հարցում:

Որպես պրակտիկ ոլորտի ներկայացուցիչ կարող եմ հաստատել, որ առանց պետության մասնակցության և աջակցության արվեստի և արհեստի ոլորտներում կարող է տեղի ունենալ լուրջ հետընթաց, եթե հույս դնենք միայն շուկայական հարաբերությունների վրա:

Արիս Կարապետյան
Կոտայքի մարզի Արույան քաղաքի
Գեղարվեստի դպրոցի տնօրեն

Ծրագիրն երկար ժամանակով կյանքի կոչելու համար անհրաժեշտ է երեխաների մեջ սեր արթնացնել դեպի արվեստը:

Ազատ ժամանակի ճիշտ կազմակերպումը մեծ նշանակություն ունի երեխայի դաստիարակության գործընթացում ու շատ ավելի արդյունավետ է երեխաների հետ համանման ծրագրերով աշխատել հատկապես հանրակրթական դպրոցների արձակուրդների ժամանակ, քանի որ երեխաները ծանրաբեռնված չեն ուսումնական ծրագրերով, ունեն ազատ ժամանակ և ավելի հաճույքով են հաճախում:

Կիրառական արվեստի առավելություններից մեկն էլ այն է, որ երեխան կարճ ժամանակահատվածում կարողանում է տեսնել իր աշխատանքի արդյունքը:

Բնականաբար կարճ ժամանակահատվածում երեխան չի կարող տիրապետել մասնագիտությանը: Այստեղ է, որ ձևը պետք է դառնա բովանդակություն, այլապես այն կնմանվի զանգի, որ չի հնչում, ուստի կարճ ժամանակահատվածում հասած փոքրիկ արդյունքը պահպանելու և զարգացնելու համար անհրաժեշտ է երկարատև հետևողական աշխատանք:

Պարույր Մանթրոսյան
ՀՀ ԿԳՆ Երևանի պետական
ճարտարագիտական քոլեջի տնօրեն

«Ավանդական կիրառական արվեստի հմտությունների և կարողությունների ուսուցման» ծրագիրը հնարավոր եղավ իրականացնել մեր կրթական հաստատության և «Ապագան քոնն է» բարեգործական սոցիալական հասարակական կազմակերպության համագործակցության արդյունքում:

Ս.թ հունիս ամսին սոցիալապես անապահով ընտանիքների ինը երեխաներ մասնակցեցին խոհարարության երկշաբաթյա դասընթացների:

Ծրագիրն իրականացնելիս մենք մեր առջև դրել էինք երկու հիմնական նպատակ. առաջինը, երեխաների մոտ ճաշակի ձևավորման խնդիրն էր(խոհարարությունը ենթադրում է ոչ միայն կոնկրետ ճաշատեսակների պատրաստում, այլ նաև դրանց ձևավորում և մատուցման արվեստ), երկրորդը ոչ պակաս կարևոր, հոգեբանական խնդրի հաղթահարումն էր. սոցիալական վատ պայմաններում մեծացած երեխաներին ինքնահաստատման հնարավորություն տրվեց: Կարծում են կարևոր հանգամանք է, երբ 12-14 տարեկան երեխաները սովորում են պատրաստել ճաշատեսակներ, որոնք հետագայում ցանկանալու են պատրաստել նաև տանը, ծնողների ու հարազատների համար:

Համոզված են, որ սոցիալական այս խմբում ընդգրկված երեխաների գերակշիռ մասի համար ուսման շարունակությունը բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում շատ բարդ, եթե ոչ անհնարին խնդիր է: Օր-օրի բարձրացող ուսման վարձերը քչերին են հասու: Այսպիսի ընտանիքներից դուրս եկող երեխաները վաղ հասակից ստիպված են լինում իրենց մասով հոգավ ընտանիքի ծախսերը, նեցուկ լինել ծնողներին: Եվ այս պարագայում թերևս միակ հասու ուսուցումը արհեստագործական է: Ի վերջո արհեստագործական մասնագիտությունները այսօր հնարավորություն են տալիս շատ ավելի հեշտությամբ աշխատանք գտնել, քան բուհական շատ ու շատ մասնագիտություններ:

Հուսով են հեռու չեն այն ժամանակները, երբ մեր ծնողները կհասկանան, որ ավելի լավ է իրենց երեխաները դառնան լավ խոհարար, ոսկերիչ կամ շինարար, քան վատ տնտեսագետ ու իրավաբան:

Փորձագետների կարծիքները

Դիանա Կարապետյան **«Ուլունքագործության և բատիկի» խմբակի փորձագետ**

«Ապագան քոնն է» ԲՍՀԿ-ն Հ. Գանիելյանի անվան արվեստի դպրոցում իրականացրեց «Ավանդական կիրառական արվեստի տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցանում» ծրագիրը: Ծրագիրը շատ հետաքրքիր էր, այն տևելու էր երկու շաբաթ, որին պետք է մասնակցեր 13 երեխա: Չնայած դասընթացը երկշաբաթյա էր, բայց կազմակերպիչների ուշադիր, բանիմաց և կազմակերպված լինելը թույլ տվեց թե դասընթացը, թե նյութերի ձեռք բերումը և թե էքսկուրսիաները կազմակերպել արդյունավետ և բարձր մակարդակով:

Հաշվի առնելով, որ երեխաները ոչ մի նկարչական հմտություններ չունեին ու ձեռարվեստի ոչ մի տեսակի ծանոթ չէին ու չէին կարողանում աշխատել, այդուհանդերձ ամբողջ ծրագրային նյութը մատուցվեց ու ճիշտ կատարվեց: Ինչը նախատեսված էր պլանով կատարվեց լիարժեք. թե ուլունքագործության, թե բատիկի առաջադրանքները: Յուրահատուկ հաճելի էր արվեստանոցային մթնոլորտը: Երեխաները սովորեցին ոչ միայն ստեղծագործել, շփվել արվեստի հետ, իմանալ կոնկրետ ուլունքագործությանը և բատիկին վերաբերվող տեղեկություններ, այլ նաև ամրապնդվեցին նրանց մարդկային լավագույն հատկանիշները, նրանք դարձան լավ ընկերներ: Շատ հաճելի է, որ նման միջոցառումներ են կազմակերպվում, որոնք օգնում են մեր երեխաների զարգացմանը, առավել ևս, երբ դրանք կազմակերպվում են նման մարդկանց կողմից:

Սուսաննա Թումանյան **«Աստղնագործություն և դիզայներական աշխատանքներ»** **խմբակի փորձագետ**

Արվեստը ինձ համար շատ մեծ նշանակություն ունի: Այն արտահայտվում է ճարտարապետության, երաժշտության, կինոյի, կերպարվեստի և կիրառական արվեստի միջոցով:

Արվեստը երեխային տալիս է գեղեցիկի ընկալման և ըմբռնման, գեղագիտական դաստիարակության, կարծիքի և ճաշակի, ընդունակությունների և պահանջմունքների ձևավորումը՝ արվեստում և կյանքում:

Այս ծրագիրը լայն հնարավորություն ընձեռեց մեր երեխաներին ավելի մոտ լինելու արվեստին և այն կիրառելու ապագայում իր աշխատասիրությամբ և ստեղծագործական լայն մտահղացմամբ:

Երեխաները շփում են ունենում արվեստի տարբեր ճյուղերի հետ, կարողանում են ճանաչել մեր մշակույթը և հնի վրա ստեղծագործում են նորովի:

Նմանատիպ միջոցառումների միջոցով և ձեռքի տակ ունենալով «Ապագան քոնն է»ԲՄՀԿ-ի տրամադրած նյութերը մենք ավելի համարձակ քայլելով կհասնենք նորանոր հաջողությունների` այն ապագայում ևս անշեղորեն կիրառելու համար:

Ցանկանում ենք հաճախակի ձեռնամուխ լինել նմանատիպ միջոցառումների:

Կարինե Կարապետյան **«Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքներ» խմբակի փորձագետ**

«Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ի կողմից ընձեռված նման միջոցառումը մեր սաներին մեծ ոգևորության մղեց: Նրանք շատ կարճ ժամանակահատվածում կարողացան ավելի մոտ լինել արվեստին և այն կիրառել: Հույս ունենք, որ մեր սաները ճանաչեցին մեր մշակույթը, շփվեցին արվեստի տարբեր ճյուղերի հետ:

Թանգարանը, տիկնիկների գործարանը և մանկական գրադարանը մեր սաներին շատ բան տվեցին և նրանք մեծ ոգևորվածությամբ են տրամադրված արվեստի ճյուղերի վերաբերյալ ստացած գիտելիքները խորացնելուն: Ուստի ցանկանում ենք, որ նման միջոցառումները հաճախակի կրկնվեն:

Իսկ ես, որպես խմբավար, իմ և ծնողների կողմից խորին շնորհակալություն եմ հայտնում «Ապագան քոնն է»ԲՄՀԿ-ին, միջոցառման նախաձեռնողներին, որոնք ամեն ինչով աջակցել են մեզ հետաքրքիր և արդյունավետ անցկացնելու այս ծրագիրը:

Ծնողների կարծիքները դասընթացների վերաբերյալ

Անայա Սկրտչյան **Կոտայքի մարզի «Ճեյնգործության» խմբակին** **մասնակից երեխայի ծնող**

Ողջունում եմ համաժողովի բոլոր մասնակիցներին և իմ երախտագիտության խոսքն եմ ուղղում «Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ին և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ին համատեղ «Ավանդական կիրառական արվեստի տարբեր հմտությունների ու կարողությունների ուսուցում» ծրագիրն Կոտայքի մարզի Աբովյան քաղաքում 32 տարվա պատմություն ունեցող Գեղարվեստի դպրոցում իրականացնելու համար:

Ես որպես ծնող և մանկավարժ գնահատում եմ արվեստն ու արհեստը: Ծրագրում ընգրկված էր իմ երեխան, դասընթացի ընթացքում իմ երեխան վայելում էր մանկավարժների սերն ու հարգանքը, ինչպես նաև ծրագիրն իրականացնողների ուշադրության կենտրոնում էր: Ծրագրի ամբողջ

ընթացքին ներկա գտնվելով կարող եմ ասել, որ ամեն օր մի նոր բան սովորած տուն էինք զնում:

Երկշաբաթյա դասընթացների վերջում էքսկուրսիա կազմակերպվեց Թորոս Ռոսլինի անվան ինստիտուտ, ձեռակերտ սալիկների գործարան, Ժողովրդական արվեստների թանգարան, որտեղ մեծ բավականություն ստացան երեխաները, որը շատ ուսուցանելի էր հետագա աշխատանքների համար: Ակնկալելով նախարարությունների, ՀԿ–ների կողմից նմանատիպ ծրագրերի իրականացում երեխաների գեղարվեստական ճաշակը բարձրացնելու և ամառային հանգիստը կազմակերպելու համար: «Խեցեգործության» կավե հանքային հավելանյութերի միացություններից և թրծումից ստացվող իրեր, զարդանախշերն ու դաճվածքները, գեղագրերի ու սեպագրերի սևեռման միջոց են եղել: Խեցեգործության պատմության մեջ հին հայկական սևապատկերներն ու կարմրապատկերները, սկահակները թրծելով կավից արձանիկներ են պատրաստել:

Իմ շնորհակալական խոսքն եմ ուղղում Աբովյանի մանկական գեղարվեստի դպրոցի տնօրինությանը և այս ծրագրի իրականացնողներին, որոնց շնորհիվ իմ երեխային մասնակցեց և ստեղծագործական հմտություններ ու կարողություններ ձեռք բերեց, որն էլ խթան կհանդիսանա Գեղարվեստի դպրոցը շարունակելու և իր նպատակին հասնելու համար: Երեխաները մեր ապագան են և ազգային արժեքների պահպանողները:

Վարդուհի Միմոնյան
«Ուխունքագործության և բատիկի» խմբակին
մասնակից երեխայի ծնող

Մեզ համար անսպասելի, դուստրս՝ Սոման, հրավեր ստացավ «Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ- ի կողմից մասնակցելու ուլունքագործության և բատիկայի պարապմունքներին, որն ընդունեց մեծ խանդավառությամբ:

Առաջին օրվանից դասընթացին մասնակցող երեխաները շրջապատվեցին մեծ հոգատարությամբ ու ուշադրությամբ կազմակերպության ներկայացուցիչների և Հ. Գանիելյանի անվան արվեստի դպրոցի հմուտ ուսուցչուհի՝ Դիանա Կարապետյանի կողմից:

Յուրաքանչյուր օրը երեխաների համար անցնում էր շատ հետաքրքիր ու հագեցած: Նրանք իրենց ուսուցչուհու ղեկավարությամբ աստիճանաբար մուտք գործեցին գույների հեքիաթային աշխարհը, սովորեցին ուլունքներով պատրաստել բազմաթիվ գեղեցիկ իրեր:

Այս երկշաբաթյա դասընթացը շրջադարձային էր երեխաների կյանքում: Նրանք հասկացան, որ իրենք ինքնուրույն կարող են գեղեցիկ իրեր պատրաստել և հիացնել շրջապատին: Համոզված եմ, որ այս երեխաներից շատերի համար բացվեց նոր և գեղեցիկ աշխարհ: Եվ այս ամենը շնորհիվ «Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ի:

Մենք՝ ծնողներս, մեր երախտագիտությունն ու շնորհակալությունն ենք հայտնում «Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ին այս հայրենամակեր աշխատանքի համար:

Ազնիվ Հակոբյան
«Ուխունքագործության և բատիկի» խմբակին
մասնակից երեխայի ծնող

«Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ի անդամների աջակցությամբ իմ երկու տղաները մասնակցում են արվեստի դպրոցում բատիկա և ուլունքագործության դասերին:

Երեխաներս հաճույքով են հաճախում դասերին, հետաքրքրությամբ հետևում ուսուցչուհու առաջադրանքներին և պատրաստում հետաքրքիր զարդեր: Երեխաներիս համար արվեստի այդ ճյուղերը մեծ նորություն էին: Ես, որպես ծնող, շատ շնորհակալ եմ այդ կազմակերպությանը, որը աջակցում է երեխաներին, օգնում է, որ երեխաները կտրվեն փողոցից և ճանաչեն իսկական արվեստը, ընտրեն մասնագիտություն, որը կդառնա իրենց ապագան:

Վալյա Հարությունյան
«Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքներ»
խմբակին մասնակից երեխայի ծնող

Երեխաներիցս երկուսը ընդգրկվել էին «Ավանդական կիրառական, արվեստի, տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրի շրջանակներում Մասիս քաղաքի «Մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնում » ձևավորված «Տիկնիկագործություն և փափուկ խաղալիքներ» խմբակում:

Վերը նշված խմբակում երեխաներիս ընդգրկվածությունը ապահովեց նրանց զբաղվածությունը արձակուրդի ընթացքում և սեր արթնացրեց նրանց մոտ դեպի արվեստը: Երկշաբաթյա դասընթացի ընթացքում զգալիորեն փոխվեց նաև նրանց վարքը. նրանք դարձան ավելի հանդուրժող և ներողամիտ:

Կարծում եմ, որ նմանատիպ ծրագրերը պետք է ունենան շարունակական բնույթ և շնորհակալությունս եմ ուզում հայտնել «Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ին ծրագրի արդյունավետությունը ապահովելու համար:

Լուսինե Սեփիանյան
Չեռքի աշխատանքների խմբակի
մասնակից երեխայի ծնող

Իր ստեղծման օրից խմբակը ծառայում է երեխաների հմտությունների, կարողությունների և տաղանդի բացահայտմանը: Արվեստի միջոցով երեխաներն արտահայտում են իրենց զգացմունքներն ու հույզերը՝ իրենց պատկերացումները կյանքի այս կամ այն երևույթի նկատմամբ: Քանի որ երեխաներին հատուկ է վառ երևակայությունը, ուստի նրանք իրենց պատկերացումները արտահայտում են աշխատանքի միջոցով /նկարչություն, ասեղնագործություն, հելունագործություն, տիկնիկագործություն և այլն/:

Խմբակն օգնում է երեխաներին լիցքաթափվել, ինքնադրստորվել, բարձրանում է նրանց ինքնագնահատականը և արժևորում է նրանց անձը: Երեխաներն արվեստի միջոցով կարողանում են գնահատել գեղեցիկն ու վեհը, բարձրանում է նրանց գեղագիտական ճաշակը: Խմբակը, լինելով համայնքում միակը, ներառում է թե՛ հատուկ կարիքով, թե՛ համայնքի այլ երեխաներին: Դա ապահովում է հատուկ կարիքով երեխաների շփման հմտությունների զարգացումը, նրանց մոտ որոշակի հմտությունների ձևավորումը: Գործում է նաև ծնողական խմբակ, որի օգնությամբ կատարվել են տարբեր աշխատանքներ, որոնք ցուցադրվել են մարզում կազմակերպված ցուցահանդես վաճառքների: Որպես ծնող՝ ես իմ խորին շնորհակալությունն եմ հայտնում ՎՎՀ-ի աշխատակիցներին և բոլոր այն կառույցներին, որոնք աջակցում են երեխաների իրավունքների պաշտպանության գործին և ապահովում երեխաների բարեկեցիկ մանկությունն ու հեռանկարային ապագան: Կցանկանայի, որ ընդլայնվեն արվեստի խմբակները, երեխաները հնարավորինս շատ շփվեին արվեստի հետ, ստանային բազմաբնույթ գիտելիքներ արվեստի տարբեր ճյուղերից, զարգացնել նրանց հմտությունները:

**Ծ. Մերգոյան, Ս. Հակոբյան,
Գ. Գևորգյան, Մ. Եղիազարյան**
Խոհարարության խմբակին մասնակից երեխաների ծնողներ

Արվեստը, նամանավանդ ազգայինը, ինձ համար կուլտուրա է, ազգային ավանդույթների պահպանում, զբաղվածություն ու նաև կեցության ապահովություն: Միրում եմ արվեստն իր լայն ու գեղեցիկ հնարներով: Արվեստը, այո դաստիարակության միջոց է, հնար երեխայի համար: Այն երեխային ձգում է դեպի լավը, վեհը, գեղեցիկը:

Երեխաս սիրում է այդ բնագավառը և և իր նախասիրությունները փնտրում, խորացնում և լայնացնում հենց այդ բնագավառում: Ես ինքս նույնպես սիրում եմ խոհարարությունը: Հուսամ, որ իմ երեխան ավելի հմուտ խոհարար կլինի:

Ես վստահորեն կարող եմ ասել, որ այս ծրագիրը մի դպրոց հանդիսացավ երեխայի վաղվա զբաղվածության համար: Նա սիրեց խոհանոցն ու կխորանա այս բնագավառում: Այո, երբ առաջին քայլերն արվում են սիրով, ապա հաջորդ քայլերը կլինեն համարձակ ու վստահ, կապահովի այսօրվա երեխայի և վաղվա մարդու սոցիալական զբաղվածությունը:

Թող այսպիսի գեղեցիկ միջոցառումները լինեն արվեստի բոլոր բնագավառներում և այս ամենը որպես բանալի կբացի երեխայի նախասիրությունների չորոշած բոլոր փակ դռները: Շնորհակալություն

Ռուզաննա Հակոբյան
*«Ասեղնագործություն և դիզայներական աշխատանքներ»
խմբակին մասնակցած երեխա*

Ես Ռուզաննա Հակոբյանն եմ, սույն թվականի հունիսի 18-30-ը մասնակցել եմ «Ապագան քոնն է» ԲՄՀԿ-ի կողմից Մասիս քաղաքի մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնում ձևավորված «Ասեղնագործություն և դիզայներական աշխատանքներ» խմբակի պարապմունքներին: Պարապմունքները անցնում էին անչափ հետաքրքիր և ես շատ ուրախ եմ, որ մասնակցել եմ դրանց: Բացի նրանից, որ դասընթացի ընթացքում ստացանք մաքրամե հյուսքի ստացման, ասեղնագործության և տոնական սեղանների զարդարման համար անհրաժեշտ գիտելիքներ, ծանոթացանք նաև արվեստի և արհեստի տարբեր ճյուղերին:

Հակոբ Մաթևոսյան *Ծրագրի սոցիոլոգ*

Կարծիք

«Ավանդական կիրառական արվեստի տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրում աշխատելով որպես սոցիոլոգ՝ կարող եմ ասել, որ արդարացան մեր սպասումներն այն առումով, որ ծրագրով նախատեսված երկշաբաթյա դասընթացները տվեցին շոշափելի արդյունքներ: Գործառնության տեսանկյունից ծրագրի կարևորությունը շատ մեծ էր հատկապես երեխաների զբաղվածության, մասնագիտական կողմնորոշման, աղեկվատ սոցիալականացման, հասարակություն ինտեգրման, մշակութային դաստիարակության և այլ հարցերում: Ծրագիրն ավարտվեց «Կրթություն արվեստի և արհեստի միջոցով» համաժողովով:

Համաժողովի ընթացքում հնչած կարծիքներից ելնելով՝ նշեմ, որ մամանատիպ միջոցառումների անհրաժեշտություն կա մամանավանդ եթե հաշվի առնենք թիրախ խմբի առանձնահատկությունները: Իմ կարծիքով այսօր պետք է փորձենք բարձրացնել հասարակական գիտակցությունը՝ հասցնելով այն մակարդակին, որ վերջիվերջո բոլորը հասկանան, որ այսօրվա սերունդը վաղվա մեր ապագան է, և իհարկե դա անել կայուն գործունեությամբ և հաստատուն քայլերով:

Առաջարկ

Ծրագրի շրջանակներում լինելով տարբեր մարզերում՝ հասկացա, որ այնտեղ կա մշակութային քաղց: Առաջարկում եմ հնարավորինս շատ կազմակերպել մամանատիպ ծրագրեր, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի մշակութային ինտեգրացիան, ինչպես նաև ուսուցողական սեմինարներ կազմակերպել ծնողների համար, որովհետև որքանով ես հասկացա ընտանիքը որպես սոցիալականացման գլխավոր կառույց չի գործում իր գործառույթների շրջանակներում:

Ամփոփիչ սեմինարի ընթացքում արված առաջարկություններ

Սեմինարի քննարկումների ընթացքում հիմնավորվեցին մի շարք առաջարկություններ, որոնց նպատակն է ապահովել ծրագրի իրականացման արդյունքում ձեռք բերված դրական փորձը և խթանել դրանց տարածումը հանրապետության այլ մարզերում: Սեմինարին մասնակից աշխատանքային խումբը հանդես եկավ հետևյալ առաջարկություններով:

ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությանը

- Հիմք ընդունելով «Ավանդական կիրառական արվեստի տարբեր հմտությունների և կարողությունների ուսուցում» ծրագրի ընթացքում ձեռք բերված դրական արդյունքները, գիտակցելով դրանց կարևորությունը՝ դիտարկել հանրապետության ուսումնական հաստատություններում այս փորձի հետագա կիրառման հնարավորությունները, մշակելով համապատասխան կրթական մեթոդիկա:

- Ամառային արձակուրդների ընթացքում ավանդական կիրառական արվեստին և արհեստին վերաբերող երկամսյա գործնական դասընթացներ կազմակերպել սոցիալապես անապահով, հատուկ կարիք ունեցող և թույլ մտավոր կրողություններով երեխաների համար:

ՀՀ Մշակույթի նախարարությանը

- Խթանել արվեստի դպրոցների գործունեությունը՝ աջակցել աշակերտների ձեռքի աշխատանքների ցուցահանդեսների հաճախակի կազմակերպմանը:

- Հիմնել երկշաբաթյա մշակութային ճամբար, որտեղ որպես խրախուսանք ընդգրկված կլինեն երկամսյա գործնական դասընթացներին մասնակից առավել օժտված երեխաները:

ՀՀ ԱԺ Գիտության, կրթության և երիտասարդության հարցերով հանձնաժողովին

- Օրինաստեղծ գործունեության ընթացքում հաշվի առնել քաղաքացիական հասարակության կայացման, ժողովրդի բարեկեցության, հոգևոր-մշակութային զարգացման գործում հանրային կրթության ոլորտում արհեստների և արվեստի ինտեգրման անհրաժեշտությունը:

Տեղական ինքնակառավարման մարմիններին

- Բարելավել արվեստի դպրոցների պայմանները, խրախուսել և անվճար սովորելու հնարավորություն տալ հատկապես սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաներին:

CONTENTS

An Introduction-----

Conference Agenda-----

Opening Speech

Hambardzum Minasyan-----

Secretary-General of the Armenian National
Commission for UNESCO

Welcoming Speech

Arevik Saribekyan-----

Director of the British Council in Armenia

Karo Vardanyan-----

Head of the Department of Cultural Policy,
Ministry of Culture of RA

Arsen Soghomonyan-----

Head of the Department of Youth Policy,
Ministry of Sport and Youth Affairs of RA

Reports

Narine Sargsyan-----

President of the “The Future is Yours” Charitable, Social NGO

Marina Hovhannisyan-----

“World Vision”-Armenia, Coordinator
of Children’s Protection Programs

Lala Ghazaryan-----

Head of the Department of Family, Women
and Children Issues, Ministry of Labor and Social Affairs

Artak Aghbalyan-----

Head of the Department of Primary and
Secondary-Vocational Education, Ministry of Education and Science

Nelli Duryan-----

Head of Desk of the General Department of Criminal Investigation
of the Police of RA, Colonel of the Police

Elinar Vardanyan-----

Social Dialogue and Developments Center, Executive Director

Eliza Minasyan-----

Jinishyan Memory Fund, Director

Seda Barseghyan-----

Head of the Desk of Protection of Children’s Rights,
Yerevan City Administration

Hasmik Mkrtychyan-----

Director of the Yerevan “Special Type” Orphanage
Vahagn Grigoryan-----
“World Vision”- Armenia,
Coordinator of the Regional Development Program for Tavush
Ramona Ktakyan-----
Program Coordinator,
Center for Receiving and Determining Children,
Armenian Relief Fund
Karine Harutunyan-----
“Tsitsernak”-NGO, Executive Director

Summarizing Seminar

Armine Poghosyan-----
Coordinator of the project for Yerevan
Tehmine Karakhanyan-----
Coordinator of the project for Marz Ararat
Knarik Gevorgyan-----
Coordinator of the project for Marz Kotayk
Hakob Matevosyan-----
Sociologist of the project

Opinions and Recommendations

Irina Saghoyan-----
Director, “Save the Children-Armenia” organization
Georgy Hakhnazaryan-----
Director, Art School after H. Danielyan
Aris Karapetyan-----
Director, Art School of Abovyan, Kotayk Maraz
Paruyr Santrosyan-----
Director of the Yerevan State Engineering College
of the Ministry of Education and Science of RA
Diana Karapetyan-----
Expert of the “Bead Art and Batik” workshop
Susanna Tumanyan-----
Expert of the “Embroidery and Designer Work” workshop
Karine Karapetyan-----
Expert of the “Puppet Making and Soft Toys” workshop
Amalia Mkrtchyan-----
Parent of a child participating in the “Pottery-making” workshop
Varduhi Simonyan-----
Parent of a child participating in the “Bead Art and Batik” workshop
Azniv Hakobyan-----
Parent of a child participating in the “Bead Art and Batik” workshop
Valya Harutunyan-----

Parent of a child participating in
the “Puppet-Making and Soft Toys” workshop
Lusine Sepkhanyan-----
Parent of a child participating in the “Handicrafts” workshop
Parents of children participating in the-----
“Cookery and Design Work” workshop
Ruzanna Hakobyan-----
Child participating in the “Design and Embroidery” workshop
Hakob Matevosyan-----
Sociologist of the project
Summarizing Seminar of the project-----

INTRODUCTION

The main mandate of UNESCO is to encourage collaboration among nations in the areas of education, science, culture, and communication. Through such cooperative endeavors, UNESCO hopes to encourage universal respect for justice, laws, human rights, and fundamental freedoms. However the Organization respects the right of each member state to have its own unique cultural and educational policy and sees its role only in supporting the latter. UNESCO's efforts are aimed at serving as a stimulator for the solving of the upcoming problems in the sphere.

“Education Through Arts and Crafts” Conference

Every year thousands of children graduate school in the RA most of which after graduating go into the streets, can't find a job and can't earn their living, this way often becoming criminals and a burden for the society.

In June-July of 2007 with the support of the UNESCO Moscow Office and the assistance of the Armenian National Commission for UNESCO “The Future is Yours” Charitable, Social NGO implemented the “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children in Armenia” project, which had the aim to provide children who are socially vulnerable, with special needs or have mental disabilities with knowledge and skills in various fields of arts and crafts, which will help them build their individuality and make a choice of their future profession, allowing them to be of help both to the community and their families as well.

The “World Vision-Armenia” ICO and the “British Council” in Armenia also participated in the implementation of the project.

The project has been implemented in two phases. During the first phase two-week master-classes were organized in the art schools and colleges of Yerevan and the four marzes of Armenia. As a result of the observation and analytical works of the project coordinators from “The Future is Yours” Charitable, Social NGO, and as the second, summarizing phase of the project the conference on “Education Through Arts and Crafts” was held on June 11, 2007 at the “Moscow House” in Yerevan, the participants and guests of which were present at the exhibition of the works prepared by the children during the two-week master classes.

The whole duration of the project was accompanied by sociological surveys and analysis.

For the organization of the master classes great assistance was provided by the relevant departments of the Ministry of Education and Science, the Ministry of Culture, the Ministry of Labor and Social Affairs as well as by the relevant desks of the regional administrations of the marzez.

“EDUCATION THROUGH ARTS AND CRAFTS”

CONFERENCE

Yerevan, 11 July, 2007
“Moscow House”, Conference Hall

AGENDA

9.30-10.00 Registration of participants

10.00-11.00 *SESSION I*

Opening Speech

Hambardzum Minasyan Secretary-General of the Armenian National Commission for UNESCO

Welcoming Speech

Hranush Hakobyan Chairman of the Standing Committee on Science, Education, Culture, Youth and Sport of The National Assembly of RA

Arevik Saribekyan Director of the British Council in Armenia

Karo Vardanyan Head of the Department of Cultural Policy, Ministry of Culture of RA

Arsen Soghomonyan Head of the Department of Youth Policy, Ministry of Sport and Youth Affairs of RA

Reports

Marina Hovhannisyan “World Vision”-Armenia, Coordinator of Children’s Protection Programs

“Policy of children’s protection programs: The Role of Educational-Cultural Events in the bringing-up of children with special needs”

Lala Ghazaryan Head of the Department of Family, Women and Children Issues, Ministry of Labor and Social Affairs

“Reforms in the field of Protection of Children’s Rights”

Artak Aghbalyan Head of the Department of Primary and Secondary-Vocational Education, Ministry of Education and Science

“The Current State of Primary and Secondary-Vocational Education and the Course of Reforms”

Nelli Duryan Head of Desk of the General Department of Criminal Investigation of the Police of RA, Colonel of the Police

“Preventing Crimes among the Underage by the Means of Employment”

11.00-11.30 Coffee Break, exhibition of the children’s work

11.30-13.00 *SESSION II*

Reports

Narine Sargsyan President of the “The Future is Yours” Charitable, Social NGO

Main Report: “Teaching Traditional Applied Arts and Developing Various Skills and Capacities”- Summary of the Project Outcome.

Elinar Vardanyan Social Dialogue and Developments Center, Executive Director

“State Support for the Implementation of Educational and Cultural Programs”

Eliza Minasyan Jinishyan Memory Fund, Director

“Projects Aimed at the Spiritual Uprising of Children”

Mira Antonyan Director of the Center for Receiving and Determining Children, Armenian Relief Fund

“A Contemporary Model for Armenia of Working with Children Who Are in Difficult Circumstances- The Experience of ARF”

- Seda Ghaltaghchyan** Director of the Center for Child Social Care,
Ajapnyak district community
- “The Role of Arts and Crafts in the Social-Psychological Rehabilitation of Children under Risk”
- Ramona Ktakyan** Program Coordinator, Center for Receiving and
Determining Children, Armenian Relief Fund
- “Arts and Crafts Education as a Means of rehabilitation for Children in Crisis”
- Hasmik Mkrtchyan** Director of the Yerevan “Special Type” Orphanage
- “Cultural Issues in the Special (Inclusive) Education System”
- Vahagn Grigoryan** “World Vision”- Armenia, Coordinator of the
Regional Development Program for Tavush
- “The Integration of Children with Special Needs into Community Centers through the Activities of Cultural Workshops”
- Lyudmila Melikyan** Chief-Specialist of the Desk of State Programs of
the Department of Cultural Policy, Ministry of Culture
- “Issues of Arts Education from the Point of Cultural Policy”
- Georgy Hakhnazaryan** Art School after H. Danielyan
- “Education through Music and Arts”
- Karine Harutunyan** “Tsitsernak”-NGO, Executive Director
- “The Path Leading to Self-affirmation through Arts and Crafts”
- 13:00-14:00** Lunch Break, Exhibition of children’s works
- 14:00-15:30** **Summarizing Seminar of the project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children”**
- Summary Reports- Summarizing the outcomes of the project and discussions in accordance to various fields**
- Hakob Matevosyan** Sociologist of the project

Summarizing Report on Master-Classes

Armine Poghosyan Coordinator of the project for Yerevan

Summarizing Report on Master-Classes

Diana Karapetyan Expert, Yerevan Art School after H. Danielyan

“Arts-as a Means to Bring Up Artistic Taste”

Lusine Sepkhanyan Parent of a child participating in the “Handicrafts” workshop held in Azatamut, Tavush

“The Influence of Handicrafts on the Child’s Life”

Tehmine Karakhanyan Coordinator of the project for Marz Ararat

Summarizing Report on Master-Classes

Valya Harutunyan Parent of a child participating in the “Puppet-Making and Soft Toys” workshop held in Masis, Marz Ararat

“The Role of Culture in Bringing Up the Child”

Ruzanna Hakobyan Child participating in the “Design and Emroidery” workshop held in Masis, Marz Ararat

“Saturated Everyday life”

Knarik Gevorgyan Coordinator of the project for Marz Kotayk

Summarizing Report on Master-Classes

Amalia Mkrtchyan Parent of a child participating in the “Pottery-making” workshop held in Abovyan, Marz Kotayk

“The Role of Arts and Crafts in the Life of My Child”

OPENING SPEECH

Hambardzum Minasyan
Secretary-General Armenian National Commission for UNESCO

Honorable guests,
Respectful Ladies and Gentlemen,

I have the honor to address my welcoming speech to the participants of today's event and on behalf of the Armenian National Commission for UNESCO to greet all of you present here at the conference on "Education through Arts and Crafts". Thank you all for accepting the invitation. I would also like to thank all the ministries and organizations which joined UNESCO's initiative and brought their assistance in organizing today's event and the preceding two-week master classes, the aim of which was to provide the children of Yerevan and the marzes who are socially vulnerable, have special needs or mental disabilities with knowledge and skills in different fields of arts and crafts.

I am glad that this project would in some way contribute to the development of the children's individuality, assist them in choosing their future profession, deepen the socialization process and will give the children the opportunity to be of help both to the community and their families as well. One of the other aims of the project is to bring the attention of the society to the traditional arts and crafts, through which it will be possible to reinforce the capacities and skills of the vulnerable groups of the population, for the sake of their more effective and beneficial integration into the society.

UNESCO's mission is to maintain peace and harmony in the world through education, science and culture. And finally our initiative is aimed at this high objective.

At present in the field of education UNESCO pays special attention to the education of children who are socially vulnerable or have mental or physical disabilities through arts and crafts, as a vital component of the general education system and an important instrument for providing quality education for all. UNESCO also finds it important to foster the inter-subjective approach towards education, in this case speaking about the cultural approach towards education. The interference of cultural factors in education has a great influence on increasing the individual development of a person and on becoming more interacted with universal values.

While referring to the issues of disabled children, I would like to note that if in the past the medical model of disablement was accepted, according to which disablement was seen as an ailment, nowadays the social model of observing these issues is universally accepted, which includes the integration of cultural factors in the education of disabled children. This new ideology is found in the standard UN rules and it is predicted to create conditions for the disabled to have equal possibilities and responsibilities alongside having equal rights with all the other members of the society. Many facts witness the reality that being disabled doesn't mean staying impartial on the routine of life. Moreover, the fact of being disabled

hasn't been an obstacle for many people to become outstanding personalities in science, art, literature and other fields.

The education of each child who has special needs in education is connected with many difficulties. Education of the child from an early age and the opportunity to determine his/her future profession will create preconditions for his/her self-dependent future and self-appreciation. Here the employment index plays quite an important role. Knowing that there is the possibility of being employed in the future gives the children optimism and self-confidence: the sense of being useful instead of being a burden for the family and the society helps to get rid of the inferiority complex.

Taking all this into consideration UNESCO has initiated this project in Armenia and has the intention of continuing it in the future as well.

I would like to specially thank the president of "The Future is Yours" NGO Ms. Narine Sargsyan and her staff for the effective organization and cordial attitude towards the project. Allow me to once again greet you all here and wish you fruitful work.

Thank you.

WELCOMING SPEECH

Arevik Saribekyan

Director of the British Council in Armenia

☞ First I would like to welcome such initiatives directed towards assisting the disadvantaged children and those with special needs. Integration of these children with the society is one of the priority areas of the British Council.

Vocational education is considered as an effective methods for assisting children with special needs and reinforcing their role in the society. It is also a strong vehicle for the alleviation of poverty. Capacity building of disadvantaged children as well as providing with an opportunity to apply their knowledge and skills in practice will increase their opportunities for sustainable employment and will contribute to improving their quality of life. It will also assist raising self-esteem of marginalised children by recognising that their skills and knowledge are needed and appreciate by the community.

WELCOMING SPEECH

Karo Vardanyan

*Head of the Department of Cultural Policy,
Ministry of Culture*

The psychology of a people and the latter's notions about life and existence are best reflected in its folklore: epos, national songs, tales, oral traditions, etc. In our rich folklore heritage as a characteristic of an Armenian person, alongside with patriotism, the necessity of being hardworking, educating a generation ready to serve the society and the need to possess several crafts is often emphasized. As obvious evidence to the aforementioned we can remember the

famous tale of “Anahit” by Ghazaros Aghayan, which has been of educative significance to several generations of Armenians. In this tale the necessity to possess any craft or profession is presented not only as a means to earn a living, reach wellbeing and be of worth to and a full member of the society, but also as a way to overcome the difficulties of life and as a precondition for doing the latter with dignity. Masters of arts and crafts have always been praised among us. This is witnessed even through the Armenian language with its popular sayings praising hard work and workers, such as “gold hands”, “gold fingers”, “crafts as a gold bracelet” and others.

It is praiseful that these expressions have become slogans for the educational policy in our country, one of the main objectives of which is the reinforcement of crafts education. A basis for this is not only the increasing demand for different crafts in the local labor markets, but also the realizing by the society of the fact that the up-rush to higher education is not always justified and well-founded with the present demand and it is even to the same extent or even moreover advisable and perspective to go in for arts and crafts primary or secondary-vocational education. Anyway in the last few years Armenia has reached some apparent achievements, which include the re-opening of craftsmanship colleges, the working out of state educational criteria for some of the specializations and the adoption of an appropriate law and strategy.

So in this field of education it is very important to create the necessary conditions for the inclusion of socially vulnerable children and children with special needs and mental disabilities in the latter. It is true that because of their disabilities these children are often left out of vital activity, but in the case of proper individual approach they can have a great potential from the point of fully integrating and bringing their contribution into the life of the society.

As experience shows us those children are often stubborn and purposeful and each of them by continuously developing and reinforcing the capabilities he/she has tries to compensate the disabilities which he/she has from birth or has attained due to some circumstances. And so the main objective of the state and the society should be the mentioned individual approach, to discover and develop the capabilities and abilities of each child and give them the opportunity to practice and get skillful in the branch of arts and crafts they prefer. Unfortunately the state of affairs in this field is not so encouraging and the resources and possibilities are not equally distributed among the capital and the marzez. At this point the only encouraging thing is probably the fact that in this field the state has several partners in the face of interested NGOs and international organizations, which always keep the integration of children with special needs into the society a prior objective in all their activities.

I cordially welcome this joint project by “The Future is Yours” NGO and the Armenian National Commission for UNESCO and bid fruitful work to the conference, hoping that at the end of the speeches and discussions the perspectives which were drawn by the initiators of the project will be fulfilled.

WELCOMING SPEECH

Arsen Soghomonyan
Head of the Department of Youth Policy,
Ministry of Sport and Youth Affairs of RA

Honorable Participants of the Conference and Guests, Ladies and Gentlemen,

I greet all of you on the occasion of the opening of the conference.

I attach great importance to the project “Education through Arts and Crafts” implemented by “The Future is Yours” CS-NGO, especially to the educating of socially vulnerable children and youth for contributing to their social integration. The children chosen as the target group for the project have the need for attention and care on behalf of the state and the society.

In this context I attach significance to the broadening of cooperation among the NGOs, international organizations and the state for the resolving of issues concerning socially disabled and vulnerable groups. We can bring many successful examples of the mentioned cooperation, such as the cooperation between the Police of RA and NGOs aimed at the issues of the risk group of homeless and beggar children. As a result there has been a decrease in the number of such children in the recent years. Legislative initiatives are being implemented by the state which are aimed at the solution of the problems of the vulnerable and disabled groups of the society and their social integration. The results of the aforementioned cooperation in the legal field are also apparent. But I should note that there is still much to be done in this field. Overlooking the possibilities of providing tax and credit concessions to small manufacturing enterprises which would be founded for the employment of people with special needs and disabilities should be encouraged. Employment which is one of the priority issues of our state and society today is a more sore matter for the representatives of the vulnerable groups. In this case special importance is given to their education and training to ensure the adequate competitiveness for the changing demands in the labor market. Ensuring their employment gives them the opportunity to feel themselves full members of the society and solves the problems of social integration and social security.

This is why I attach great importance to the project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” implemented by “The Future is Yours” CS-NGO, which gave many children the opportunity to ensure their future employment by providing them with the necessary skills in arts and crafts and to interact with the beautiful, develop their inner world and feel the caring attitude towards them on behalf of the state and the society.

I should note the further readiness of the Ministry to collaborate in the frameworks of such projects, also offering technical and organizational assistance from the part of youth sport centers.

The investments made in the field of youth are the most advantageous, because the youth build the future of the country. Having educated, healthy,

socially secured and patriotic youth today means having a developed and powerful country tomorrow.

Thank you.

**REPORTS OF THE
“EDUCATION THROUGH ARTS AND CRAFTS”
CONFERENCE**

General Report of the outcomes of the project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children in Armenia”

**Narine Sargsyan
President of “The Future is Yours” Charitable, Social NGO**

Honorable participants of the conference, guests, ladies and gentlemen,
Allow me to greet you here at the “Education through Arts and Crafts” conference held in the framework of the project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children”.

Honorable colleagues,

Beginning from June, 2007 “The Future is Yours” CS-NGO in cooperation with the Armenian National Commission for UNESCO, the support of the UNESCO Moscow Office and the assistance of the “British Council” and “World Vision” has launched the “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” project, which has the aim to provide children who are socially vulnerable, with special needs or have mental disabilities with knowledge and skills in various fields of arts and crafts, which will help them build their individuality and make a choice of their future profession, allowing them to be of help both to the community and their families as well. Crafts and the education provided by the state will help the children to choose the right path and earn their living, which will itself contribute to solving such an important issue for the state as is the fulfillment of the lack of craftsmen.

After graduating school most of the children from special schools go into the streets, can’t find a job and can’t earn their living, this way often becoming criminals and a burden for the society. The fact that they are not of worth to the society or aren’t able to do any good is incorrect. We should help them make their input in reinforcing their life conditions and becoming a full member of the society.

The project on “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” was aimed at this target group and their issues of concern.

In the framework of the project two-week master-classes were organized in Yerevan and in four marzes of Armenia: Shirak, Kotayk, Ararat and Tavush, which had the aim to allow the children to attain basic skills in the fields of applied arts and crafts which they had chosen.

The choice of the target group was made by the assistance of the Ministry of Education and Science. By their support prior arrangements were made in Yerevan and the marzes with the institutions and schools working with the special groups of children. From each marz about 30 socially vulnerable or children with special needs took part in the project; generally 130 children from Yerevan and the marzes took part in the project, which were included in 10 specialized workshops.

The two-week master classes in Yerevan and the marzes included in the project were held at the Art schools, secondary-vocational colleges and the children's community centers of the "World Vision" organization, since the aforementioned had already had the necessary conditions.

The implementation of the master classes in the Shirak and Tavush marzes was organized by the "World Vision" international organization and those held in the marzes of Kotayk, Ararat and Yerevan were convened by the efforts of the working group of "The Future is Yours" CS-NGO.

The excursions and visits to factories and cultural sites organized for the children were realized by the financing of the British Council-Armenia.

For organizing the project activities the coordinators of the project in the marzes have visited them on a daily basis, coordinated the activities, registered the outcomes and impressions held talks with the children, their parents and their teachers, organized excursions and meetings with relevant specialists.

The whole duration of the project was accompanied by a sociological survey (estimation of needs, study of the implementation process, summarizing of outcomes).

Prior launching the master classes a sociological study was carried out about the local resources and meetings were held with the children and their parents to get to know the children's capabilities and preferences and a little quiz-contest was held to increase the children's enthusiasm.

During the master classes the children were provided with interesting information and facts about the observed art or craft, which made the children see sense in his/her work and approach the work with utmost care and responsibility.

During the practical work the children have attained skills and carried out individual and group work.

For the purpose of strengthening the knowledge obtained during the practical workshop a visits to a factory, exhibitions or craftsmanship workshops were organized. Meetings with specialists of the relevant fields were also held.

For centuries the Armenian people have apprehended arts and craftsmanship as a necessary instrument for the preserving of their self existence, attaining of life skills and wellbeing as well as finding interactions and new ties. From ancient times Armenians were known for not only for their skills and their own trends in craftsmanship as well as the variety of the items they made, but also for the internal and external trade of these goods. In the past great importance was attached to passing on the craftsmanship skills from generation to generation by special masters and workshops. The passing on of these skills also provided the literacy of the people, their sense of respect towards their script and culture, the

defense of the country, solving problems of everyday life, as well as the new trends in craftsmanship and their continuous development. Armenia is rich with materials and traditions referring to crafts and craftsmanship. The love and interest towards arts, crafts and craftsmanship have been expressed in folklore, especially in the tales.

The continuation of this project will stimulate the realization of such projects, which are aimed at the social harmonization of our population, the reduction of poverty and the investing of new initiatives relating to children and the youth.

The two-week master classes organized in the framework of the project are witnessing the fact that in reality our children are not indifferent to Armenian culture. I think that if everything is delivered at the right time and in the right way, then the results won't make us wait long.

Besides just stressing the importance of arts and crafts and their educative role, I think we should also work out new approaches for delivering art to the children. Since today people prefer to get skilled in this or that field and attain the necessary knowledge through short-term courses, therefore I suggest to organize such three-month courses for children during their summer vacations, interact the children with arts and crafts in a short time and give them the opportunity to see the outcome of their work, this way making them be enthusiastic and fond of arts.

It is natural that in such a short period of time it is difficult to give the children the necessary reserve of knowledge, but it is possible to make them love arts and crafts, get them acquainted with the secrets of this or that field of art or craft, in order so that in the case of having the will to do so the child will have the opportunity to enrich his skills through self-education.

It is also necessary to pay due attention to the realization of the children's works. In developed countries the realization of the disabled children's work is widely spread and regulated. I suggest and I appeal to work out such an approach and attitude and spread it in Armenia, as I am confident the inner will of helping and assisting each other can be found in every Armenian and this is also an opportunity to stay loyal to one's roots and culture.

I would like to end my speech citing the words of Martiros Saryan,

“The joy you get from crafts is for the lifetime, it always accompanies the person and makes him more strong and capable.” I was convinced in the truth of these words throughout the whole project seeing the faces of the children sparkling with joy.

“Policy of children’s protection programs: The Role of Educational-Cultural Events in the bringing-up of children with special needs”

Marina Hovhannisyan
*“World Vision”-Armenia, Coordinator
of Children’s Protection Programs*

The “World Vision-Armenia” international charitable organization is now implementing 6 regional development programs in the 6 marzez of Armenia and in all its activities it follows its policy focused at children.

In the frameworks of the Programs on Children Protection of “World Vision-Armenia” we aim at resolving some main issues, which are:

- Preventing the abandoning of children and their settling in special institutions;
- Ensuring the protection and the welfare of the children and their rights at the special institutions;
- the dissolution of the special institutions and the return of children into families;
- the integration of disabled children or children with special needs into general education.

The resolving of the problems of vulnerable children and children with special needs is impossible if we don’t have a complex approach towards the problems of their families and without the close cooperation among the state, international and local NGOs, funds, creative unions and all the other parties interested in the protection of children’s rights. Only with joint efforts we would be able to find a solution to the challenges which we face on the way to sustaining the system of children’s rights protection in Armenia.

Getting acquainted with the project on “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children”, which was initiated by “The Future is Yours” NGO, “World Vision” expressed its willingness to cooperate and provide financial assistance to the project, as experience has shown us that the problems of children with special needs can’t be solved by only including them in the educational institutions. The realization of the right to education provides only one part of the upbringing of the child. Priority is given to discovering the creative capabilities of the children and finding new methods for their self-expression, including the integration of the children into various workshops.

When analyzing the activities of the various craftsmanship workshops acting within the community centers of the Children’s Protection Programs of “World Vision”, I would like to note the following important roles they play in the uprising of the children.

- discovering hi/her own self by the child
- developing creative skills

- contributing to the spiritual-cultural development of the child
- therapeutic meaning
- contributing to the child's integration

This project should be continuous. And already today we should think about how to ensure quality vocational education for the children with special needs, and what kind of reforms are necessary to be undertaken in the legislative field and the labor market in order to provide the children with special needs with the opportunity for their professional determination through different workshops, so they can later on attain quality specialized education and find their place in the labor market. Only then we can speak about full integration, equal rights and becoming a full member of the society.

New Approaches to Children's Issues

Lala Ghazaryan

*Head of the Department of Family, Women
and Children Issues, Ministry of Labor and Social Affairs*

Dear Children, honorable Colleagues, Ladies and Gentlemen

I would like to greet all the initiators, organizers and participants of the conference on "Education through Arts and Crafts".

While attaching great importance to the education of children with special needs through traditional arts and crafts and various skills and capabilities, I am sure that it serves as a great potential to increase the children's knowledge.

Knowledge and artistic activity generally broaden the world outlook of the children, their mental-horizon and develop their perception capabilities, as well as contribute to fostering individuality among the children with special needs, making them feel safe and secure, while feeling the joy of creating.

The clever implementation of the educational process solves one other important problem: using art therapy or the rehabilitation of people with limited capabilities by the means of art.

The necessity of holding the "Education through Arts and Crafts" conference is obvious, especially when reforms are being carried out in the field.

Today once again we have the opportunity to discuss the state policy aimed at the children with special needs and to jointly work out mechanisms for the evaluation and satisfaction of the special needs of children in the special institutions of Armenia as well as help them make the choice of their future profession and develop skills and capabilities.

The interest towards the world of arts and crafts stimulates the child to try his strength and capabilities; the expression of his/her emotional world, the expression of his/her emotions and the reproduction of his/her "I" in substance

helps the child to overcome the limitations, develop the necessary capabilities for communication and the fantasy, being able to become more independent in overall.

The analysis of the successfulness of the rehabilitation methods implemented in the two specialized orphanages which work in the system of the Ministry gives the opportunity to conclude that the proper evaluation and directing of the capabilities and the preferences of a disabled child or a child with mental and physical disabilities and the development of the abilities to express oneself and reply to one's surrounding environment by the means of applied arts and crafts education essentially change the child's mood and physical and emotional state, making the child more perceptive towards the attaining of the necessary social skills, that is the habilitation process according to individual and age specificities.

It should also be noted that in the "Strategy on the Social Security Reforms of Children in Difficult Life State for 2006-2011" the reforming of the activity of the specialized orphanages and special educational institutions of the RA is foreseen, which includes the creation of the necessary conditions for the care, medical treatment, education and development of the child, attaining technical equipment for the child and giving priority to the social and emotional rehabilitation and the preserving of the individuality and the development of the child.

In this context great importance is given to education through arts and crafts, the attaining of a profession and the further adaptation to the environment, which serves as a bridge between the individual and the society.

Traditional arts and crafts education, the regular holding of master classes and the working out of such projects and their input in our republic are seen as the best criterion for the successful work of the conference dedicated to the issues of children with special needs.

“The Current State of Primary and Secondary-Vocational Education and the Course of Reforms”

Artak Aghbalyan

***Head of the Department of Primary and Secondary-Vocational Education,
Ministry of Education and Science***

In the social-economic development of Armenia great importance is foreseen for secondary-vocational and crafts education.

Such education and its accessibility is one of the main factors for the economic development of the country and the reduction of poverty and inequalities.

In the Republic of Armenia we can reach prominent achievements in economic development in the case of the presence of some circumstances, of which more important are the joint implementation of educational projects through the cooperation between state structures, employers, NGOs and private and

international organizations, the working out of social-economic development programs for the regions, study of the labor market and monitoring activities, reinforcement of the education system and goal programming.

For the evaluation of the vocational education system of Armenia special criteria have been worked out, which helped to bring out the four main issues of vocational education in Armenia.

First of all it's the unsatisfactory possibility of lifelong vocational education for the youth and adults.

Vocational education is not accessible for the youth and the socially vulnerable and disabled groups, there isn't an adequate system for attaining vocational education and the compliance of primary and secondary-vocational education and the interactions of the latter with the other levels of education are very weak.

The second issue of vocational education is the low quality of the latter.

Today the educational criteria for primary and secondary-vocational education are almost absent, and the process of working out specialized criteria based on the implemented capacities initiated by the participation of employers is limited to only a few specializations. Today the employer, for the sake of attaining qualified specialists, is not yet interested in providing some kind of assistance to the vocational educational institutions and determining criteria, which would guide the mentioned institutions.

The third issue of concern for vocational education is the weak organizational structures and collaboration.

The functions of the vocational education system are not properly defined and distributed, there are no sub-structural organizations which would provide regular assistance to the educational institutions, the educational institutions don't have autonomy in the academic, financial and management issues related to them and the social collaboration in Armenia has not yet been formed.

The vocational education system in Armenia provides education without being guided by the demands of the labor market, where it has to implement its educational activity by taking into consideration all the changes that take place in the labor market and has to lean on the criteria of the latter. It has to prepare qualified specialists with the adequate knowledge, skills and approaches, which would fulfill the requirements of the present day employer. For the realization of the abovementioned appropriate norms and criteria should be worked out. These norms or criteria should be worked out in accordance to the demands of the state, governing bodies of the education field, educational institutions and students. The criteria for vocational education based on the capacities defines the skills required in the given field of labor. These criteria can serve as a basis for the working out of educational programs, plans, methods and techniques.

According to the Law on Education of the RA the education plans for primary and secondary-vocational education should be elaborated by the educational institutions themselves. It is suggested to elaborate criteria based on capacities, which would link vocational education system to the economic sector

and the education market to the labor market. It is also necessary to make the structure of the qualifications system of vocational education and its criteria correspond to the internationally accepted standards. And since the labor market of Armenia doesn't suit international standards, therefore it is difficult to link it with the education market and at the same time make the latter comparable with international standards.

It is assumed that first of all the labor market should be adapted to the international standards and criteria appropriate for those standards should be developed, which will then guide the education system.

The third priority of the vocational education system is the modernization of the quality assessment mechanisms.

The other priority of the vocational education system is the effectiveness of expenses and the reinforcement of the educational outcomes.

According to the opinions of experts the vocational education system in Armenia is not effective. It doesn't fulfill the demands and needs of its clients and consumers properly. This means that it prepares specialists with unsatisfactory professional knowledge and skills. This is because of the fact that the education is provided without taking into consideration the demands of today's labor market and is guided by old methods. We think that time has come to forget the old methods and elaborate new and modern educational methods.

For reinforcing the quality of vocational education it is necessary to make use of the classrooms and craftsmanship workshops to the fullest and reduce the time of the student-teacher communication, while instead using that time for improving the textbooks, teaching materials and the materials for the practical work of the students. This means to give the students the possibility to study independently. The positive side of this work is that the students would become more independent and will work harder. But resources are necessary for the abovementioned in order for the library books, information materials and computers to be accessible for everyone. The negative side is the salary of the teaching personnel which is paid on an hourly basis and which should be changed to some other way of payment. It is also necessary to teach the directors acting in vocational education to appropriate management methods and rules, to use new norms and rules in paying the teaching personnel, create new multi-content colleges, to modernize the monitoring and supervising mechanisms of the educational institutions.

The next priority for vocational education is the optimization of financing.

International practice shows that the state can bear the role of the benefactor (bearing the expenses), the buyer (buying the services) and the investor (investing resources for gaining concrete social-economic benefits). In Armenia the state plays only the role of the benefactor, whereas it would have been more effective if it also took the role of the buyer and provided the necessary resources for achieving qualified and needed specialists and took the advantage of their services. This would have been good not only for the state but for the graduates in vocational education as well, because they would have had more opportunities in

getting employed in the future. We think that this function can also be borne by the individual employer as well. The state can realize this function by transforming it to “government contractual work”. Every year the institutions providing educational services present a “business plan” as a draft of the “government contractual work-plan”. The business plan includes the proposed educational plans and the number of students. These activities are submitted for approval to the possible employers and other interested parties. The state has the right to decide on whether to provide or not to provide budgetary resources for the educational services proposed in the “business plan”.

The last priority issue of vocational education is to create national capacities for the modernization and monitoring of vocational education.

The realization of the mentioned suggestions and recommendations demands the strengthening of the capacities of the Ministry of Education and Science and the National Institute of Education. It is necessary to train a group of Armenian specialists for holding a study of the employers and their professional criteria as well as for preparing the education plans and the teaching materials; it is also necessary to prepare a training program on management for the directors acting in the field of vocational education, to work out new education plans based on capacities and create a national information center on vocational education.

The realization of the priorities mentioned above will contribute to the reinforcement of the vocational education system, the increasing of its role and quality, as well as the development of the economy based on knowledge. The students of vocational education will have more broad possibilities of studying and getting employed. The socially vulnerable groups will be provided assistance in receiving education and the realization of this project will also contribute to the reduction of unemployment.

“Preventing Crimes among the Underage by the Means of Employment”

Nelli Duryan

***Head of Desk of the General Department
of Criminal Investigation of the Police of RA, Colonel of the Police***

Beginning from 1918 under different names a division dealing with the issues of the underage has been functioning in the System of Interior Affairs, the main aim of which was to prevent the underage from practicing anti-social activities and to contribute to bringing up people of worth to the society.

We follow the viewpoint that for working with the underage a special ideology and a specific and particular approach are necessary. If there is no separate ideology and the activities are not systemized then there will be no solution to the problem.

The officials of the service dealing with the underage work with the beggars, the homeless, and the underage who try to avoid attending classes and who have committed some violations and crimes in the past.

The discovering and revealing of the cases of child abuse are also in the focus of police officials.

The problems of the underage are very sensitive and they need constant attention. We explain the increase in the number of crimes committed by them as a result of the social-economic situation of the country, the surrounding environment, etc. Now if we try to analyze the reason why there are so many cases of theft and physical injuries we could surely find the cause-effect connection. And one of the main reasons of the mentioned is that the parents aren't paying enough attention to the child's behavior and to trying to prevent him/her from bad intentions and estranging him/her from the unhealthy environment and solving the problem of their employment.

The Police of RA has its active participation in the process of implementing reforms in the field of protecting children's rights in Armenia. While participating in various inter-agency commissions, cooperating with different international and local NGOs the Police of RA has reached some evident achievements in the reduction of the number of the beggar and homeless underage children. Everyday work is being carried out for the in time discovering of the children who have chosen the wrong paths in their lives and for putting them on the right path, as well as for discovering the adults which have a negative impact on their children by urging them to beg or commit crimes; discussions on various legal issues are held at schools. The list of activities in the field of protection of children's rights implemented by the Police of the RA is quite big.

The changes taking place in the social-economic spheres, the lack of complex projects aimed at the proper bringing up and the ensuring of employment fosters the increase of homelessness and law violations among the underage.

According to the results of the study carried out by us it become clear that crimes are usually committed by the underage children who don't attend school and the matter of their employment is not yet solved. The underage that go in for sports or have other interests don't go into the streets and don't find themselves in unhealthy environments. If we want to have a healthy generation, then it is necessary to find a solution to the issues concerning their bringing up and education, which also includes education through and crafts.

While being very conscious of the fact that today's underage is the mature citizen and creator of tomorrow, it is necessary to do all that is possible for resolving the mentioned issues. At the same time the service dealing with the underage of the Police of the RA is ready to provide assistance to all those international and Non-governmental organizations, which would contribute to the resolving of issues related to children.

State Support to NGOs in the Field of Culture

Elinar Vardanyan
*Executive Director of
Social Dialogue and Developments Center*

The successful activity of NGOs is one of the cornerstones for the succeeding and the development of civil society. Being structures which represent the active part of the society NGOs have such functions which are difficult to bear by other organizations and sometimes even the state, those are the protection of the rights of social groups, activating social and cultural life and others.

It was due to being conscious of the abovementioned that in accordance with the Decree-87 of the President of RA dating to May 13, 2005 a long-scale program was launched, in the frameworks of which in the last two years grants were provided from the state budget to NGOs for the implementation of projects in the various fields of social life. Providing grants comes from the necessity of increasing the role of NGOs in Armenia, ensuring their fruitful activity and showing assistance on behalf of the state to the NGOs and is aimed at the sustainability of the institutes of civil society, the deepening of democracy, the awareness of the society, drawing attention to urgent issues, discovering and utilizing the potential of NGOs and reinforcement of mechanism for social supervision.

As an aftermath of the grant competitions an active field of cooperation with the NGOs has been created, which fosters the objective activity of the NGOs and builds bridges both between NGOs and between NGOs and various other partners such as the state, international structures and other interested parties as well.

The grant competitions are held in various nominations, depending on the solution of issues of priority, where a special place is given to assistance to vulnerable groups and their integration. As a means toward resolving the aforementioned problems we see the implementation of educational and cultural programs. So the following nominations were separated in the grant competitions held since 2005:

- assistance to the vulnerable groups of the society;
- activation of cultural life: organization of exhibitions, festivals, concerts, etc;
- creating possibilities for disabled persons to go in for sports and organization of sports events;
- activation of cultural life in the marzes;
- encouraging the creative activity of the youth: organization of exhibitions, festivals, concerts, etc;

The implemented projects are aimed at the realization of various cultural and sports events in Yerevan and in the marzes, including a great number of

beneficiaries. As an aftermath of the projects puppet theaters have been founded, where the puppets were made by the children participating in the projects; many plays have been staged both as in Yerevan as well as in the marzes; many clubs and workshops for singing, dancing, handicrafts, stage art, decorative art, culture of speech and chess have been organized; musical performances with the participation of deaf and numb children have been staged; visits to various cultural sites and festivals for disabled people have been organized. Tens of thousands of people benefited from the implemented projects.

The Social Dialogue and Developments Center, as a partner organization of the Staff of the President of the RA, expresses its satisfaction with the outcomes and the continuity of the aforementioned projects. After the implementation of the projects a significant part of the society has integrated into the vital fields of social life and continues its active participation in the latter.

It should be noted that in the coming competitions cultural and educational nominations are once again going to be included, as the succeeding of those fields is one of the most important issues of our country.

Spiritual Uplift Projects for Children

Eliza Minasyan

Jinishyan Memory Fund, Director

Since 1999 Jinishian Memorial Foundation has supported children and adolescents with special needs and from needy families. The projects are mainly directed to the spiritual uplift and development of art and handicraft skills of children. Alongside with these initiatives, JMF implements also projects providing material support to the most vulnerable layer of the society.

Any activity devoted to children's spiritual uplift is "condemned" to success. It endows mutual pleasure and satisfaction. A successful day, a sincere word or a kind deed may make a deep and lasting influence on the child for his whole life. The sustainability of impact is guaranteed - the children will never forget it.

"The Future is Yours" is one of the unique organizations that well realize their mission and fully pursue their goals. Such organizations operate regardless of their financial state. They do their work with high proficiency and willingness, are always ready to bear responsibility and are never afraid of hard work or difficult conditions. These all enable them to achieve the highest results. Obviously, it builds a firm ground for a long-term collaboration between our organizations.

A way in bringing up full and educated individuals of the society

Seda Barseghyan
*Head of the Desk of Protection of Children's Rights,
Yerevan City Hall*

Currently the systems of child education and protection in the Republic of Armenia are in the stage of reforming, the bodies responsible for the protection of children's rights are being set, modern information technologies are being introduced for the improvement of education methods, the education of children with special needs in common schools is being organized, etc.

For the creation of one common field for the protection of children's rights a three-level system is being implemented: national, in the marzes and in the communities. According to the decision of the Government of RA No. 18333 of 27.10.2005 the staff of the Yerevan City Hall has been supplemented with a functional department "Desk of Protection of Children's Rights", the main objective and aim of which is the protection of the rights and interests of children in Yerevan.

A great role in bringing up full and educated individuals of the society is given to arts and crafts, the necessity of which is more evident when educating children with special needs, as their perception of the outer world is specific and emotional; they react more spontaneously to both the phenomena surrounding them and the educational process as well. Possessing crafts is important for preparing the children for their independent lives, for their work and for finding their place in life.

Our people have a very rich spiritual-cultural heritage, which should be properly passed on and which should become the possession of the future generations. The perception of the importance of interacting with cultural values and educating through them has led to the fact that in the Law on "Children's Rights" adopted by the National Assembly of RA on May 29, 1996 there is a separate article referring to the "Right of Children to Interact with Culture".

For the purpose of encouraging the creative capabilities of children many educational-cultural events have been organized by the Desk of Protection of Children's Rights: exhibition-contest of photography works by children creating in the field of photography; traditional exhibition of the paintings by children from art schools dedicated to the International Children's Day; organization of a performance for more than 150 children with special needs held at the Theater of Young Spectator.

The regular visitors of the Museum of the History of Yerevan situated in the building of the Yerevan City Hall are usually the students of common as well as special schools.

Our society and the state with all its structures are obliged to do all the possible for the multisided development of the child, for his/her proper education, for his/her adequate and proper behavior. For the solving of this matter utmost

responsibility is firstly put on the parents, the education system, local authorities and the whole community.

The Desk of Protection of Children's Rights of the Yerevan City Hall in its everyday work is faithful to protecting the rights and interests of the children while providing the necessary cooperation with other interested parties in the field.

Cultural Issues in the Special Education System

Hasmik Mkrtchyan

*SPUA professor, candidate of philological sciences
Director of the Yerevan "Special Type" Orphanage*

The main aim of the activity of the Yerevan "Special Type" Orphanage is providing care to children aged 0-18 and lacking parent care and with mental and physical disabilities. The subject of the activity of the orphanage is the protection of the rights and interests of the children, the implementation of activity aimed at the social-psychological and medical rehabilitation and integration of the children, providing of care and education, organization of the education process and medical treatment and ensuring their education in schools and educational institutions.

It is about 4 years that we have been working with "The Future is Yours" Charitable-Social NGO which realizes educational-cultural projects. During the years while practically cooperating, great investments and strides have been achieved in the modern approaches towards the social life of our children.

It has been scientifically proved that the compensation and elimination of defects is easier to realize at an earlier age.

One of the most important reforms in the education system of Armenia in the last few years are considered to be the issues of special education. Education provided through special education has some positive sides: integration, self-assertion, self-confidence, etc. But often children with special needs don't get the opportunity to receive specialized education (because of mental difficulties and difficulties in motions), which makes it difficult for their future self-expression and integration into the society. Arts and crafts are alternative means, which will allow the child to use his/her potential: express oneself and plan his/her future life.

Fine arts has a special educational meaning, as it brings up interest towards drawing, clay-work, application and construction. These types of activities contribute not only to the development of artistic taste, but also help to get acquainted with the surrounding reality, provide the opportunity to make visual analysis and comparison and stimulate the children's mentality and little motions of the hands, which are very important for learning written speech.

This has a special meaning especially for children with special needs, because their mentality, imagination, memory, perception and motion abilities are distorted.

The children of our orphanage are so pleased to participate in the workshops macramé, bead-art, drawing, theatrical performances, dance and others,

that they try to finish their homework as soon as possible in order to be right in time for the workshops.

“The Integration of Children with Special Needs into Community Centers through the Activities of Cultural Workshops”

Vahagn Grigoryan
“World Vision”- Armenia,
Coordinator of the Regional
Development Program for Tavush

From this rostrum I have the honor to present the works of the children included in the various workshops of the Children’s community centers of the World Vision-Armenia Regional Development Programs of Tavush and Gyumri, which were held in the frameworks of the project “Education Through Arts and Crafts”. Our organization has been working in this field since 1999, proving the effectiveness of such initiatives aimed at children, especially from the point of developing self-consciousness and self-expression among the children and in particular the children with special needs, as well as from the point of being linked to national values and integrating into the environment through their means.

Most of the work implemented by the “World Vision-Armenia” international charitable and Christian organization is realized through the regional development programs (RDP). Today 9 RDPs operate in Armenia, which are combined for the sake of one common goal, which is to contribute to the creation and development of a dignified and welfare lifestyle for the children, their families and their communities. For this purpose our organization in its Regional Development Programs and in Yerevan implements various projects in the fields of healthcare, protection of children, education, economic development and the restoration and re-evaluation of Christian values.

The Regional Development Program of Gyumri was founded in 2001 and the first Children’s center was founded in 2002, where workshops on handicrafts, stitch-crafts and design, drawing, dancing and English operate till now. In the last four years having worked in the fields of protection of children’s rights and inclusive education, parallel to the activities aimed at making the society hear the voice of the children and bringing up awareness of their opinions and viewpoints another workshop of photography was founded, due to which children not only get acquainted with the art of photography and the “Photoshop” computer program, but by participating in different exhibitions they gain the ability to express their attitude towards the surrounding world, phenomena, human behavior and the various appearances of social life.

Beginning from December, 2006 in the community centers of Azatamut and Berd the Regional Development Program for Tavush, which is the biggest

Regional Development Program of “World Vision-Armenia” has been implementing the project on handicrafts workshops with the participation of children and their parents. The aim of these workshops is to reveal the talented children and foster the development of their skills. The workshops also have an integrative meaning, as they give the opportunity in the process of joint work to create interrelations between the children with special needs and the other children of the community, which reduces the isolation of disabled children from the children of their age and the society. These workshops contribute to the self-affirmation and self-expression of the disabled children, which is encouraged in different ways, bringing up the self-appraisal of the children. The participation of the active and talented parents isn't incidental as well: it gives them the opportunity to reveal the real problems of their children and find the ways to solve them. The best works of the parents are presented to the community centers and the kindergartens and the best works of the children are displayed at the exhibitions held at the marz-centers and in Yerevan.

Once again I would like to thank the co-organizers of this event and express my hope that such projects, besides the aforementioned achievements, would contribute to bringing up attention and care in the broad society for the children with special needs and will give the latter the opportunity to best practice their rights.

Arts and Crafts Education as a Means to Support Children in Crisis

Ramona Ktakyan
Program Coordinator,
Center for Receiving and Determining Children, Armenian Relief Fund

Children in difficult life situations, such as deserted, and children subject to violence, beggars, homeless and children with difficult behavior take refuge in the Center for Receiving and Determining Children of the Armenian Relief Fund. While working with them the specialists use different techniques of art therapy, in particular components of different branches of art and creative activity, such as drawing, music, theater, clay-work and others doing this especially for three main purposes: diagnosis, therapy, education.

For diagnostic purposes especially drawing is used, which gives the opportunity to appraise the children in three fields: inner-individual, interpersonal relations and social. The child draws what he/she knows and what is important for him/her and not what he/she sees like does the adult. Through the drawing of the child the specialist can find out about the child's mental development, his/her approach toward the world (be it emotional or rational), his/her weaknesses, fears, depressions, self-governance, behavior disorders, aggressions and the relations between the members of his/her family. As drawings are the reflection of the

unconsciousness therefore they give the opportunity to realize a more accurate diagnosis and a more purposeful therapy. For therapeutic purposes we use various technologies of drawing, ranging from scribbles to thematic pictures. Colors are used as a separate technology for diagnosis, therapeutic and educational purposes.

During work with clay, dough and plasticine the child is usually surprised and excited about making a meaningful object out of nothing; the child realizes that he/she puts sense in the substance with his/her hands and creates beautiful things out of nothing. Besides the latter the movements of the hands used during work stimulate the development of the child.

We can also see apparent changes in the child under the influence of music. The children perform the songs written for them and the center with great pleasure and they like to sing them together in the evenings. This encourages more close relations between the children. Through songs the child “tells” about his/her pain, gives out his/ her emotional experience and relaxes.

Using separate theatrical means here at the center serves as wonderful means for the social self-knowledge of such “audience” and “artists” as are children, who are not able to sensibly look from the side at themselves and their interpersonal (as well as inter-family) relations without such a scientific experiment. In the theatrical role the child sees such social roles, which should definitely come to be true. And in the context of social role, the mandatory scenarios are nothing either than rules of behavior, rights and responsibilities, special for the given social role. The performances played by scenarios written by the specialists of the center or the children themselves open a way for the self-understanding, self-acquaintance and self-knowledge of the children, while surely following educational purposes.

The important thing is that all the types of art therapy greatly develop the child’s abilities to self-expression and foster a new communication field for the development of the child. It increases the self-assessment rank of the child, improves the relations between the children, the child interacts with the beautiful, attains new knowledge and skills, learns how to plan, set goals before oneself, take the work to its end and be pleased with the results: this makes the child more self-confident. Many hidden capabilities are discovered among the children, about which even their parents don't know.

“The Path Leading to Self-affirmation through Arts and Crafts”

Karine Harutunyan
“Tsitsernak”-NGO, Executive Director

*“If you are abandoned, it doesn't mean that you are alone in this world”,-
From the words of 12 year-old Sona.*

First of all I would like to greet this important initiative and express my rapture for bringing up this vital issue.

Art is an unarguable necessity for the spiritual fulfillment of a person, despite his/her social state. Especially the children of the socially vulnerable groups are under the risk of not getting to see and percept art, in the sense of being unable to appreciate its value. From this conference I expect exchange of ideas and experience, the uprising of new ideas, the ponderability of which can only be evaluated after the implementation of the work and seeing its substantial outcomes. I want to believe that the expectations I have from this conference will surely come true.

Let me briefly present our organization. It was founded in 2001. We are 35 women of different age and professions. Most of us are musicians. We have branches in Kapan and Byurakan. We have many volunteers: students from the conservatory and theatrical institute and from music schools and colleges. The mission of our organization is to promote the spiritual rehabilitation of the society, show support for the development of cultural life, preserve the high values of art and provide them to the society.

One of the main issues here is creating direct and lasting interactions between the socially vulnerable groups and art workers and cultural collectives, particularly between boarding schools and special schools. For this purpose we organize concerts, lectures and visits to various cultural sites.

Our priority problem is the integration of the children living in orphanages and other such institutions into the society, a means for reaching which is the majesty of all times- art and its power. I will now draw your attention to one of our many projects, the prehistory of which began with our visit to the special-type school No.11 of Nubarashen for children with mental disabilities in 2004. From then till now we try to beautify the holidays of more than 100 children sheltered there by giving out presents and organizing concert programs. Beginning from the first interactions it became clear to us that we were going to deal with such audience which is closed for everything, has an upset inner world and isn't ready to listen to classical music. This prompted us to work out such a project which would make classical music accessible and understandable for children who had never heard it before. Already in 2005 the project became a reality with the grant provided by the "Disney Hand" international organization, as an aftermath of which three concert-talks under the name "The Musical Instruments of the Symphonic Orchestra" were held. It was the first time for many children to see and hear the violoncello, French horn and trombone. After the concert-talks the children were taken to the National Opera Theater after Al. Spondiaryan, where they watched Adan's ballet "Jizzel". One should have seen their look; you would have the impression as if they were in a tale.

In 2006 in cooperation with IREX visits to the National Art Gallery for the children of the school in Nubarashen were organized, during which talks about art were also held.

And this year in 2007 we acquainted the children which had already become so close to us, with theatrical art. The student-volunteers from our

organization brought 13 of the talented children on stage, where the “Fox without a Tale” was staged.

This event served as the ground for founding a wandering theatrical studio called “Children to Children”, which became a basis for the organized theatrical activity of children with mental disabilities. Isn’t this a concrete and successful example of the so-called integration?

To say that all these events were just festivals is not enough; they were the victory of soul and life for the children living with the consciousness of illness, isolation and harsh destiny. It was due to the victory of their strong will and why not the appreciation of our work that made a 12 year-old girl say, “If you are abandoned, it doesn’t mean that you are alone in this world”.

I think that the finest achievement of our work is not only making socially vulnerable children or children with disabilities admire art, but providing the volunteers with work experience and communication as well.

Our work has a two-side effect: one is that the children are surrounded with care and kindness and second, which is no less important, is that the volunteers get to feel the importance of their professional work and the necessity for their true devotion. In the development of the children art becomes the main and inseparable component of the generation of the individual, as a gold key, which opens the locked door to the sad souls of the children.

Thank you.

Summarizing Workshop

“Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children In Armenia”

The aim of the Workshop was to summarize the outcomes of the two-week master classes held on the basis of the art schools and craftsmanship colleges of Yerevan and the 4 marzes, reveal their weak and strong points, note the possibilities of their future application and discuss the proposed suggestions.

During the summarizing Workshop the coordinators for the marzes of the “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” project came up with their summarizing reports, where they presented the results of the observations they had made during the two weeks, which became the main theme of discussion for the Workshop.

The sociologist of the project, which had held sociological surveys during the whole duration of the project, also came up with his summarizing report and presented the results of his study and gave their analysis.

The directors of the arts schools and the craftsmanship colleges, the experts, the students participating in the project and their parents referred to the effectiveness and the importance of the project in their speeches. The children’s

parents especially spoke with great enthusiasm about the positive changes that had occurred in the behavior of their children in that short period of time.

Armine Poghosyan
Project Coordinator for Yerevan
Summarizing Report on Master-Classes

Honorable Participants of the conference,

In June, 2007 UNESCO and “The Future is Yours” Charitable-Social NGO launched the project on “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children”, the aim of which was to educate the children through arts and crafts and then make them be fond of this or that branch of arts and crafts, provide them with such skills and capabilities, which will allow them to be financially independent in the future and in one or the other way be of support to their families. The project was foreseen for socially vulnerable children and children with special needs and with mental disabilities.

For the effective realization of the project we held meetings with the representatives of the Ministry of Culture, Ministry of Education and Science and the Ministry of Labor and Social Affairs. The previously made arrangements with the abovementioned ministries gave their expected results.

Ms. Ludmila Melikyan from the Ministry of Culture suggested convening the project at the Art School after Haykanush Danielyan and Mr. Artak Aghbalyan, the Head of the Department of Primary and Secondary Vocational Education of the Ministry of Education and Science directed us to the Yerevan College of Craftsmanship No. 2.

We met with the management of the aforementioned educational institutions and presented them the project. They agreed with great willingness and assisted us in the realization of the project at their educational institutions.

After holding discussions with the Director of the Yerevan College of Craftsmanship No. 2. it was decided to choose cookery as one of the branches for the workshops. The working plan for the two-week master classes drafted by the winner of the contest among cooks Alvard Manukyan had its clear aim, which was to awaken interest for cookery in the children and acquaint them with the secrets of cookery and the profession of a cook. During every meeting children were provided with theoretical information, which was followed by practical work.

After discussions with the director of the Art School after Haykanush Danielyan Mr. Georgy Hakhnazaryan we decided upon choosing two branches of arts: bead art and batic (drawing on fabric). The two-week working plan presented by the previously chosen expert Diana Karapetyan had its clear objective to awaken interest in the children in these branches of art, to acquaint them with the different types of decorative art and provide them with simple applicable skills, which will help them in determining their future profession and in being of help to their families.

The choice of children was made through a little competition. In this great assistance was shown by the “SOS children’s villages” Armenian charitable fund.

10 children were taking part in the “Cookery” and 15 children were participating in the “Bead Art” and “Batic” workshops: altogether 25 children were included. When choosing the branches of arts and organizing the master-classes the children’s preferences and age specificities were taken into consideration.

At the end of the master classes excursions were organized, which helped the children get more connected to arts and understand its meaning. During the mentioned excursions the children also understood where and how they could utilize the knowledge and skills they had attained.

The children took part in all the meetings with great pleasure and enthusiasm. The effectiveness of the project is also witnessed by the parents of the participating children, which expressed their gratitude and satisfaction regarding the organization of such training-workshops. One of the parents noted, “My child didn’t only attain skills, but he also succeeded to understand what arts and crafts are and began to appreciate them.”

The results of our joint efforts were today displayed at the exhibition. They witness the fact that we have coped with the task put before us.

While summarizing the whole project I can say that educating and most important bringing up through arts and crafts is one of the most effective methods, since it helps the children to stay away from many negative and depraved occurrences.

Having participated in each meeting I can say, that the changes in the children which have occurred during this short but substantial period of time are apparent. Being a witness to the aforementioned I suggest keeping our children as much as possible close to art, because it not only provides some skills, but strengthens human merits.

Let’s value art, understand its importance for the proper development of our children and understand how important it is to educate children through arts and crafts, especially referring to children which actually have the need for it. The samples displayed here at the exhibition show the effectiveness of such projects and it is desirable that such projects be continual.

Tehmine Karakhanyan
Project Coordinator for Ararat Marz
Summarizing Report on Master-Classes

Beginning from June 1, 2007 I have been working as the Project Coordinator for the Ararat Marz in the framework of the project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children”.

I began my work with a meeting with the Heads of the Desk of Education and the Desk of Protection of Children’s Rights of the Staff of the Regional Administration of Marz Ararat. During the meeting, considering the presence of the “Youth Creative Center” in the city of Masis, it was decided to hold the project

in Masis. For this purpose I met with the Mayor of Masis Mr. Hakobyan, Deputy Mayor Mr. Hovhannisyanyan and the Head of the Desk of Social Security, Healthcare and Culture of the City Administration of Masis Ms. Zakaryan, which expressed their strong support for the realization of the project. Then there was a meeting with the director of the “Youth Creative Center” Mr. Harutunyan and his staff, which presented the workshops working at the center. Taking into consideration the contemporariness of the specializations and the wide aspects of their future use, the workshops on puppet-making, designer work, cookery, stitch-craft and drawing were chosen. The Desk of Social Security, Healthcare and Culture of the City Administration brought its assistance for choosing the children to be included in the workshops, by providing the lists of socially vulnerable children and children with mental and physical disabilities, from which the final choice of the participants was made. An interview was held with the children who were invited to participate, during which they were presented the project and the suggested specializations. As an aftermath 8 children were included in the “Puppet Making and Soft Toys” workshop and 19 children were included in the “Embroidery and Designer Work” workshop; overall 27 children from Masis and the nearby villages were included in the project.

In the contest for conducting the master classes in the workshops two experts were considered winners: Karine Karapetyan for the “Puppet Making and Soft Toys” and Susanna Tumanyan for the “Embroidery and Designer Work” workshops. The work plan for the two-week master classes presented by the experts fully fit the conditions described in the project, which included providing the children with the necessary skills and capabilities in the field of arts and crafts they had chosen and making them be fond of culture through holding educative talks.

During the classes the participants showed utmost interest, which contributed to the quick perception of the delivered material.

The project brought up interest among the relatives of the participating children as well, which witnessed their regular presence at all the classes.

Most of the parents noted that the participation in the project and the cultural and cognitive visits organized during the project had a great impact on their children in determining their future profession.

During the abovementioned visits the children visited the “Mankan” soft-toys producing company, got acquainted with the process of producing soft toys and the Institute named after “Toros Roslin” as well as the Museum of People’s Arts of Armenia, where they got acquainted with the works of contemporary artists, which helped them strengthen the belief in the work they do.

As an aftermath, most of the children who had never previously taken part in any cultural workshop made a firm decision to continue developing their skills and capabilities, becoming an apprentice of the “Youth Creative Center”.

This is why I attach great importance to paying due attention to all the institutions, where the growing generation can interact with culture and receive cultural education, because only by giving them a specialized approach,

guaranteeing their employment and direct interaction with art, we could be sure of the development of their civil consciousness, which will contribute to the sustaining of the civil society in our country.

Knarik Gevorgyan
Project Coordinator for Kotayk Marz
Summarizing Report on Master-Classes

The project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” was also implemented in the Kotayk Marz of Armenia. In the framework of the project to seek assistance for the latter meetings were held with the Head of the Education Department of the Municipality of Kotayk Mr. Ara Simonyan, first assistant to the mayor of Abovyan Mr. Manuk Hakobyan and the Head of the Education Department Ms. Karine Kirakosyan. During the meetings the project was presented and cooperation was welcomed, after which the implementation of the project was provided to the Abovyan Art School.

The aim of the project was to include 30 socially vulnerable or children with special needs in the project. In this we were given assistance by the management of the school and the Education Department. The enrolment of children was made through an interview, in which 38 children took part. The interest in the project and the desire to participate was so big that all the children taking part in the interview were included in the project.

Leaning on the results of the sociological studies, the conditions of the school and the children’s preferences two fields of decorative applied arts, which were “Macramé” and “Pottery making” were chosen out of the suggested five. Two experts who taught at the Art School were previously chosen to conduct the master classes: Ovsanna Arustamyan for macramé and Ani Baghdasaryan for pottery making. They both presented a work plan for the two-week master classes.

The aim of the two-week master-classes in macramé was to develop the children’s skills and capabilities in this field of traditional applied art, contribute to the development of their artistic taste and creativity and inspire them to love art, while listening to music during the classes.

The aim of the two-week master-classes in pottery-making was to develop the children’s skills and capabilities, contribute to the development of their artistic taste, inspire them to love art and contribute to their capability of choosing a future profession; to teach children how to make sketches, work with clay, make household articles out of it, scorch it and color it, acquaint the children with the role and utilization of pottery-making in the Armenian culture and in everyday life.

All the materials necessary for the master classes were provided.

As the target group was already chosen and all the necessary conditions for the implementation of the master classes were fulfilled the master classes were launched on June 14: 19 children were included in each of the two workshops.

Being present at all the classes I can say that one should feel art and not understand it. The participating children while feeling art were able to assimilate

and master the secrets of macramé and pottery making. During the classes they were given both theoretical and practical knowledge. They got acquainted with the rich culture of Armenian art. The interest towards the classes grew bigger day by day, which witnesses the fact that the children came to the lessons an hour earlier and the most interesting thing was that during that time they talked about the other branches of arts, about literature and cinema. The children were provided all the possibilities for using their creativity. They put so much of their love and soul in their works, that each of the latter is a piece of art: the children even gave names to their creations. In pieces of art as in all human creations the decisive role belongs to the content and not to the sizes, types and technique. At the frequent meetings and conversations which took place during the classes the children's parents noted that they could see great positive strides in the behavior and mentality of their children, since they already see only the beautiful in their surrounding environment. Adamyan Armen's mother notes that her son has changed dramatically, as before he had a problem in concentrating and now he has become more attentive.

To the end of the master classes with the support of the British Council the children had a practical cultural trip to Yerevan, where they visited the "Mane Tiles" factory of hand made tiles, where they got acquainted with the usage of clay-work in the designing of the interior. They also visited the Institute after Roslin where they saw the hand-made works of the students of the institute: candle holders made of macramé braids and other utensils.

If you want to receive pleasure from art, then you should be artistically educated. In order to have an erudite society you should make it possess the skills of ancient artistic apprenticeship, which to the closest extent satisfy the ideological specifications of its generation.

I would like to express my gratitude to the Education Department of the City Administration of Abovyan, to the Director of the School Mr. Aris Karapetyan and to the experts for the effective organization and implementation of the master classes and the work done.

Sociological Study held in the frameworks of the project "Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children in Armenia"

Hakob Matevosyan
Project sociologist

130 children from five regions participated in the project on "Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children", of which:

- 38 children from Abovyan, 29.3%
- 27 children from Masis, 20.7%
- 22 children from Yerevan, 17%
- 19 children from Azatamut, 14.6%

- 13 children from Berd, 10%
- 11 children from Gyumri, 8.4%

From the beginning it was decided that children with special needs and socially vulnerable children were going to take part in the project.

The number of participating children in accordance with their problems is the following:

poverty

- socially vulnerable children -72, 55.3%

with special needs

- slight mental disorders-6, 5%
- bad hearing-2, 1.4%
- physical disabilities-22, 17%
- bad sight-3, 2.2%
- children's cerebral stroke-1, 0.7%
- psychological disabilities (fright)-1, 0.7%

family status

- with only one parent-12, 9.3%
- from families with many children-6, 4.6%

without special needs

- 5 children, 3.8%

In the framework of the project on “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” a sociological study was held, the main aim of which was to reveal the effectiveness of the program, putting the following objectives before us:

- to reveal the attitude of the parents, coordinators and the directors of the schools and colleges towards the chosen branches of arts and crafts;
- reveal the perspective side of the implemented project;
- reveal the educational side of the project.

For revealing the aforementioned sides 2 methods of sociological study have been used:

- method of a detailed interview, which was held with the directors of the schools and the colleges as well as with the supervisors of the workshops
- method of focus groups, which was realized with the parents of the children included in the workshops.

In the framework of the project both branches of arts and crafts with great demand and branches a bit left out of people's attention, but which haven't lost their significance, were chosen. The following branches of arts and crafts were chosen:

- Cookery and Design- 9 children, 7%

- Bead Art and Batik- 13 children, 10%
- Design and Embroidery- 38 children, 29%
- Puppet making and Soft Toys- 27 children, 21%
- Pottery-making- 19 children, 14.5%
- Macramn- 19 children, 14.5%
- Photography- 5 children, 4%

The following branches of arts and crafts have a great potential of flourishing in the given regions, which is a basis for the future employment of the child.

The choice of one or the other branch of arts and crafts has also been made in accordance with the preferences of the children.

The contemporariness and significance of the chosen fields is once more witnessed by the analysis of the results of the carried out study. According to the director of the college and the supervisor of the workshop the contemporariness and significance of the workshop on cookery is connected with it being closely linked to the field of services, the spreading of which is by itself linked to the development of tourism in our country.

What concerns bead art, its contemporariness nowadays, according to the children's parents, is connected with the fact that these days semiprecious and non-precious stones are becoming to be more valued.

Despite the low demand in puppet-making, as it was noted by the people questioned, it has a great importance for the educating and bringing up of children.

The contemporariness of designing and embroidery work is stipulated by the fact that today "the beautiful" is praised and according to the words of the people questioned "the beautiful" is not only praised in arts but in all the aspects of life as well.

When referring to the words of the director of the art school, he notes that pottery-making is a dynamically flourishing branch of crafts nowadays, even if just considering the fact that today there is a great demand for the latter especially in the field of services and of course in designing the interior and exterior as well.

What concerns macramn, here, according to the parents' remarks, it is a modern branch and at the same time it is a pleasant activity for the eyes. According to the words of the supervisor of the workshop things made of macramn can surely be used both in everyday life and in fashion as well.

According to the carried out study there is demand for only some of the branches of arts and crafts. Those are:

- diamond-work
- jewelry-making
- cookery
- hairdressing
- painting
- constructing

Generally most of the people questioned think that there is especially great demand for decorative-applied arts.

Concluding from the analysis of the results of the study we can say that arts and crafts have a great significance for the directors of the art schools, the supervisors of the workshops and for the parents as well: they consider arts to be spiritual food, a means to develop good behavior and artistic taste, a possibility to find a job in the future and a way to reach ideality.

But today the demand for the institutions providing arts and crafts education has decreased in comparison to the soviet period, the reasons of which, according to our study, are the following: the interest towards the institutions of higher education has grown rapidly, especially with the appearance of many private institutions providing higher education. We should also note the fact that the latter have also made it easier to get included in the mentioned sphere of education (not considering the financial side). Besides that today higher education is considered a priority for the society and in the labor market priority is also given to higher education rather than secondary-vocational education. According to the supervisors the lack of interest towards arts and crafts in Armenia is stipulated by the fact that the labor force of this field is usually overlooked.

All of the mentioned above stimulates the arising of such trends and viewpoints in the society that the people studying in that field are not competitive specialists for today's labor market. But what refers to the parents of the children who have participated in the project, the mentioned institutions give great opportunities to their children by allowing them to attain the necessary skills for getting employed in the future, taking into consideration their own capabilities - social situation and needs.

At the same time, according to the directors, the supervisors and the parents as well, having higher education and practicing arts and crafts are equal in sense for the person.

“...this is necessary knowledge for everyone, despite their social position, higher education...” - citing a parent of a child participating in the project.

It turns out that not a big but a constant layer of the society is the potential consumer of the aforementioned institutions.

Despite all of this arts and crafts have a great educational meaning for children.

According to the results of the study prevalence is given to the viewpoint that people dealing with arts and crafts, whether on the amateur or professional levels, have more human features. It contributes to the changes of ideology to the positive extent, as well as it brings up an artistic taste, high moral values and educates the person, making him a worthy member of the society, at the same time preventing the children from staying outdoors and taking the negative impact of street life.

“...art is very sensitive, that is why everything should be imputed on behalf of the person, because it makes him higher, making him better and kinder...” - citing a parent of a child participating in the project.

To the question on what sense such projects have for the institutions providing arts and crafts education, most of the questioned noted that they increase the number of the students of the latter.

“...before this project we weren’t even aware of the place and role of such institutions...”- citing a parent of a child participating in the project.

From the point of being busy with something these two-week master classes have not only kept the children busy at the specialized institutions but at home as well. And according to the parents the children were realizing active propaganda on such activities among their friends, including them in the working process as well.

The influence of the master classes was also great on the behavior of the children.

“...these two-week master classes were significant in the lives of the children, they understood that they are also capable of creating beautiful things which could be adored by the surrounding people...”- citing a parent of a child participating in the project.

Such projects have a great importance for the regions. Being far away from the capital the children of the regions are estranged from all sorts of and including cultural centers, which, according to their parents, is an obstacle in educating them by the means of culture. Another side why such projects are important for the regions is that such projects are an urging tool for the professional determination of the children, ensuring the possibility of their employment in their regions, which itself brings to the reduction of migration and contributes to the Government strategy on the reduction of poverty.

There is also a viewpoint that the role of arts and crafts is so great that it should definitely be a part of the educational process, as it has a great functional meaning.

All of the questioned surely attach importance to the realization of such activities and as did the directors of the schools, the parents of the children also expressed their willingness and readiness to fully bring their assistance to such projects, emphasizing the significance of the latter.

Here are some of the suggestions of the questioned:

- to realize a study of the labor market to reveal the demands for various specializations and prepare appropriate specialists.
“...let them say what specialists they need and we will prepare them...”- citing the director of an art school
- the development of arts and crafts is possible if there is collaboration between the institutions providing arts and crafts education and other institution (future employers)
- it is suggested to prolong the terms of the mater-classes, making it possible for them to take place during the summer months as well.

Opinions about the Project and Recommendations

Irina Saghoyan
Country Director,
Save the Children Armenia Country Office

Getting acquainted with the “Traditional Crafts and Arts Education for Socially Vulnerable and Disabled Children in Armenia” pilot project of “The Future Is Yours” charitable social NGO, I think that it can be of great importance for the children.

Within the framework of the project, tens of socially vulnerable, parentless and disabled children have been provided with an opportunity of participating in free-of-charge two-week practical training on beadwork, batik, as well as cooking and design. I believe that due to the training, children will be able to better orientate in selecting their professional preferences in the middle school age. Besides, the training will help the disabled children and children from socially vulnerable families get certain knowledge and skills and use them in the future to generate family economic opportunities and income.

I wish success in the future endeavors.

Georgy Hakhnazaryan
Director,
Art School after H. Danielyan

Our main aim is to educate, bring up children and making them interact with the best samples of art by the means of teaching to interact with the beautiful beginning from the first years at school. By the perception of the beautiful we want to enrich their inner spiritual world and bring up multilaterally harmonized people.

The children gain great satisfaction and I am proud when I see that their work is being praised not only by their teachers but by their friends as well.

For years the students of our school have been successfully participating in various republic and international contests and festivals.

Such events encourage the children’s enthusiasm, the development of their work-skills, their interrelation with art as well as their continuous interest and other positives sides.

I am sure and my decades old experience can affirm the reality that each child, who has been interacting with the beautiful since the early age and has been brought up by the means of the best examples of art, in his/her future life will surely prove himself/herself to be an educated, cultivated and courteous citizen and will definitely be different (in the good sense) from the children which hadn’t had that opportunity. This is why I would like to bring as an example the results of a well known study, according to which among the people who had committed terrible crimes there aren’t any former students of art and music schools.

All of the work and collective efforts implemented at the school, besides being aimed at providing specialized skills, are also aimed at a big and important goal, which is to bring up worthy citizens for the society. This is for what we see the importance of arts education for children and this is what we are anxious for in our every-day work.

While overcoming various difficult problems we try to be faithful to our main objectives, by trying to use different branches of art to continue our sacred mission in bringing up and educating children.

Referring to Ms. Hranush Hakobyan's suggestion, I would recommend that by some state law or other legal instrument the necessity of artistic education for children be stated, which itself assumes the state's participation in one of the most important issues of the education and bringing of its nation.

As a representative of the practical field I can assure that without the state's participation and support a serious regression might take place in the fields of arts and crafts, if we only rely on the market relations.

Aris Karapetyan

Director, Art School of Abovyan, Kotayk Marz

To prolong this implement for a longer period it is first of all necessary to bring up love among the children for art.

The right organization of leisure has a great importance for the bringing up and educating of the child and is more effective to implement such projects for the children especially during their vacations, as the children are not burdened with their compulsory educational programs, have spare time and attend the classes with more pleasure.

One of the other advantages of applied arts is that the child can see the result of his/her work after a short while.

It is natural that the child can't fully possess the specialization in a short period of time. It is here that the form should change to content, otherwise it will be like a bell which doesn't ring and so for preserving and developing the outcomes reached in a short period of time continuous and careful work is necessary.

Paruyr Santrosyan

*Director of the Yerevan State Engineering
College of the Ministry of Education and Science of RA*

The project on "Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children" was possible to realize in the aftermath of the cooperation between our educational institution and "The Future is Yours" charitable social NGO.

In June of this year 9 children from socially vulnerable families took part in the two-week master classes in cookery.

While implementing the project we put 2 main aims before ourselves: the first was to bring up the sense of taste among the children (cooking assumes not only preparing dishes, but their design and the art of their serving as well) and the second, which was not less important, was overcoming the psychological barriers: socially vulnerable children were given the opportunity for their self-expression. I think that it is an important circumstance when 12-14 year old children learn how to prepare dishes, which they will later on be eager to prepare at home for their parents and relatives.

I am convinced that the continuation of their education at institutions of higher education for the children of this social group is very difficult if not impossible at all. The growing education fees are not accessible for all. Children from such families have to be of help to their family by earning for a living from an early age. And in this case therefore the only accessible education is crafts education. Finally craftsmanship specializations nowadays provide more opportunities for getting employed rather than the specializations provided by the institutions of higher education.

I hope we won't have to wait long for the times to come when the parents would understand that it is better for their children to become good cooks, jewelers or constructors rather than bad economists or lawyers.

CONCLUSIONS OF THE EXPERTS

Diana Karapetyan

Expert of the "Bead Art and Batik" Master-Class

"The Future is Yours" CS-NGO implemented the "Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children" project at the Art school After H. Danielyan. The project was very interesting; it was foreseen to last two weeks, where 13 children were going to take part. Although the duration of the master classes was two weeks, the attentiveness and organizational skills of the organizers allowed realizing the implementation of the master classes, the attaining of the necessary materials and the organization of the excursions on the highest level.

Taking into consideration that the children didn't have any skills in drawing, weren't acquainted with any type of handicrafts and didn't know how to work, all the necessary educational material was delivered to them and was implemented properly. All that was foreseen by the project was realized fully, both the assignments in bead art and batiks. The atmosphere in the workshops was especially pleasant. The children learned not only to create, interact with art, attain knowledge related to bead art and batik, but also they strengthened their best human features and became good friends. It is very pleasing that such kind of projects are being organized, which contribute to the development of our children, especially when they are organized by such people.

Susanna Tumanyan
Expert of the “Embroidery and Designer Work” Master-Class

Art has great importance for me. It is expressed through architecture, music, cinema, fine arts and applied arts.

Art gives the child the opportunity to percept the beautiful, attain artistic education, create his/her own opinion and taste as well as develop capabilities and demands in art and life in a whole.

This project provided a great possibility for our children to be more close to art and to use it in the future through their hard work and creative ideology.

The children interact with the different branches of art, get the ability to know our culture and create the new over the old.

Through such kind of projects and by the materials provided to us by “The Future is Yours” CS-NGO we will be more confident in reaching success for the future as well.

We are willing to initiate such projects more often.

Karine Karapetyan
Expert of the “Puppet Making and Soft Toys” Master-Class

Such a project initiated by “The Future is Yours” CS-NGO encouraged our students to be enthusiastic. They succeeded in getting close to art and using it in such a short period of time. We are hoping that our students got to know our culture and were able to interact with the different branches of arts.

The museum, the puppet-making factory and the children’s library gave a great deal to our students and they are now enthusiastic about deepening their knowledge and skills in the various branches of arts. So we would like for such activities to be held more often.

And I myself, as a coordinator of one of the groups, on my and the parents’ behalf would like to express our great gratitude to “The Future is Yours” CS-NGO and the initiators of the project, which assisted us in everything in order to make this project more interesting and effective.

PARENTS’ OPINIONS

**about the two-week master classes organized in the frameworks of the project on
“Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children in Armenia”**

Amalia Mkrtchyan
Parent of a child participating in the “Pottery-making” Master-Class

I would like to greet all the participants of the Conference and express my gratitude to “The Future is Yours” CS-NGO and UNESCO for jointly implementing the “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” project at the 32 year old Art school in the city of Abovyan in Marz Kotayk.

I, as a parent and as a teacher appreciate arts and crafts. My child was also included in the project, was under the care of the coordinators and at the center of attention of the people implementing the project. Having followed the whole course of the project I can say that every day we went back home having learned something new.

At the end of the two-week master classes excursions were organized to the Institute after “Toros Roslin”, a company producing hand-made tiles and the Museum of People’s Arts of Armenia, which was quite educating especially for future works. We are expecting similar attitude on behalf of the ministries and NGOs in implementing such projects which will upraise the artistic taste of the children and keep them busy at their summer vacations. The things made from the combinations of clay mineral additional substances and scorching, the ornaments and the embellishments used in “Pottery-making” were all means of writing manuscripts.

I would like to express my gratitude to the management of the Art school in Abovyan and the initiators of this project, due to whom my child also participated in the project and gained creative skills, which will stimulate him to continue his apprenticeship at the Art school and reach his goal. Children are our future and they are the preservers of national values.

Varduhi Simonyan

Parent of a child participating in the “Bead Art and Batik” Master-Class

It was unexpected for us when our daughter Sona received an invitation from “The Future is Yours” NGO to participate in the “Bead Art and Batik ” workshop, which we welcomed with great enthusiasm.

From the first day all the participants of the master-classes were surrounded with care and attention on behalf of the organizing parties and Ms. Diana Karpetyan, an experienced teacher of the Art school after H. Danielyan.

Each day was very interesting for the children. Along with their teacher the children went into the wonderful world of colors where they learned how to make beautiful things out of beads.

These two-week master classes brought great changes to the children’s lives. They understood that they can make beautiful things themselves which would be adored by surrounding people. I am sure that for most of these children a new and beautiful world was discovered. And all this is thanks to “The Future is Yours” CS-NGO.

On behalf of the parents I express my gratitude to the “Future is Yours” CS-NGO for this patriotic work.

Azniv Hakobyan
Parent of a child participating in the
“Bead Art and Batik” Master-Class

With the assistance of the members of “The Future is Yours” CS-NGO my two sons were participating in the “Bead Art and Batik” workshop held at the Art school.

My children attended the classes with great pleasure, followed the teacher’s assignments with great interest and prepared interesting embellishments. This branch of art was a new field for my children. As a parent I am very grateful to the mentioned organization, which supports children, helps them leave the streets, get acquainted with genuine art and choose a future profession.

Valya Harutunyan
Parent of a child participating in the
“Puppet-Making and Soft Toys” Master-Class

Two of my children were included in the “Puppet-Making and Soft Toys” workshop held at the Youth Artistic Center in Masis in the frameworks of the project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children”.

Being included in the mentioned workshop gave my children the opportunity to stay busy during the summer vacations and raised love in them towards art. During these two weeks there were evident changes in their behavior as well: they have become more tolerant and merciful.

I think that such projects should be of a continuous character and allow me to express my gratitude to “The Future is Yours” CS-NGO for ensuring the effectiveness of the project.

Ruzanna Hakobyan
Child participating in the “Design and Embroidery” Master-Class

I am Ruzanna Hakobyan. From June 18-30, 2007 I have taken part in the “Design and Embroidery” workshop held at the Youth Artistic Center in Masis by “The Future is Yours” CS-NGO. The classes were very interesting and I am very glad that I have participated in them. Besides attaining knowledge and skills on how to make macramé braids, embroidery and the designing of festive tables, we also got acquainted with the various branches of arts and crafts.

Lusine Sepkhanyan
Parent of a child participating in the
“Handicrafts” Master-Class

From the day it was launched the workshop has been working towards revealing the skills, capabilities and the talent of the children. Through arts the

children express their feelings and emotions, their notions about this or that life phenomena. As it is special for children to have a bright imagination therefore they express their notions and ideas through work (drawing, embroidery, crocheting, puppet making and others).

The workshop helps the children to relax, self-express, which helps them upraise their self assertion and attach more value to their own self. By the means of art the children are able to assess the beautiful and upraise their artistic taste. The workshop, being the only one in the community, includes both children with special needs and other children of the community. This ensures the development of the communication skills of the children with special needs. There is also a parent's club functioning, by the assistance of which many works were created, which were later on displayed at the sale-exhibitions held in the marzes. As a parent I express my great gratitude to the staff of the "World Vision-Armenia" and to all the structures which contribute to the protection of children's rights and which try to ensure their welfare childhood and perspective future. I would desire for the workshops to broaden their activities so that the children could more actively interact with art, attain various skills in different branches of art and develop them.

**Ts. Mergoyan, S. Hakobyan,
G. Gevorgyan, M. Eghiazaryan**
*Parents of a children participating in the
"Cookery and Design Work" Master-Class*

Art and especially national art is culture, it's the safeguarding of national traditions and a means to ensure employment and earn a living. I love art with all its broad and beautiful trends. Yes of course art is a means of education meant for children especially. It makes the child have an uprush towards the good and the beautiful.

My child likes that field and tries to deepen his abilities and preferences just in the latter. I myself also like cookery. I hope my child will become a more skilled cook than I am.

I can surely say that this project was a kind of school for the future employment of the child. He began to like this field and I am sure he will continue in this it. Yes, when the first steps are made with love then the rest will be made more confidently and will ensure the employment and social activity of today's child and tomorrow's individual.

Let such kid of nice initiations be spread in all the fields of art and let this serve as a key to open all the closed doors for the children's preferences.

Thank You.

Ruzanna Hakobyan
Child participating in the “Design and Embroidery” Master-Class

I am Ruzanna Hakobyan. From June 18-30, 2007 I have taken part in the “Design and Embroidery” workshop held at the Youth Artistic Center in Masis by “The Future is Yours” CS-NGO. The classes were very interesting and I am very glad that I have participated in them. Besides attaining knowledge and skills on how to make macramé braids, embroidery and the designing of festive tables, we also got acquainted with the various branches of arts and crafts.

Hakob Matevosyan
Sociologist of the project

Having worked as a sociologist during the whole duration of the implementation of the project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” I can say that our expectations have proven to be right when considering that the two-week master classes gave the evident results. From the functional viewpoint the importance of the project was great especially when talking about ensuring the children’s business, professional determination, adequate socialization, integration into the society, cultural upbringing and other questions. The project was closed by a conference titled “Education Through Arts and Crafts”.

According to the opinions heard during the Conference I can note that there is the necessity for such activities, especially if we consider the specificities of the target group. In my opinion today we should try to raise public consciousness, bringing it to a level where at last all can understand that today’s generation is our future, and do it with sustained efforts and constant steps.

Recommendation:

Having visited different marzes during the implementation of the project I understood that there is “cultural hunger” in those places: I suggest to organize such events as often as possible, which will contribute to the cultural integration; to organize educational seminars for the parents as well, because as I have understood- the family, as the main social construction, doesn’t function properly.

Recommendations of the Summarizing Seminar

During the discussions of the seminar a number of recommendations were made, the aim of which was to ensure the positive experience attained during the implementation of the project and foster their spreading in the other marzes of the republic.

As an aftermath of the implemented project the following recommendations have been drafted:

For the Ministry of Education and Science of RA:

- leaning on the positive results attained during the project “Traditional Arts and Crafts Education for Disabled Children” and being conscious of the importance of the latter to take into consideration the future possibilities of using this experience in the educational institutions of the Republic, while working out appropriate educational methodics.
- to initiate the organization of two-month practical courses on Traditional Applied Arts and Crafts during the summer vacations for socially vulnerable children and children with special needs and mental disabilities.

For the Ministry of Culture of RA:

- to stimulate and encourage the activities of art schools and provide assistance for the frequent organization of exhibitions of the children’s hand works.
- to initiate the process of founding a two-week summer camp, where the most capable children of the two-month practical course would be included as a reward.

For the Standing Commision on Science, Education and Youth Affairs of the National Assemly of the RA:

- during legislative activities to consider the necessity of integrating arts and crafts into general education for the purpose of sustaining civil society, the welfare of the people and the spiritual-cultural development.

For the Local Self-Management bodies:

- to reinforce the state of the art schools, encourage and provide especially socially vulnerable children with the opportunity of attaining education in the latter free of charge.